การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำของผู้ปกครองตามหลักพุทธธรรม

พระมหาแว่นภูวริญญ์ กิตฺติปณฺโณ (แสงสุรินทอง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
สิงหาคม ๒๕๖๐
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF RULLERS' LEADERSHIP ACCORDING TO BUDDHADHAMMA

PHRAMAHA VANPUVARIN KITTIPANYO (SANGSURINTONG)

A THESIS SUBMITED IN PRATIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF POLITICALSCIENCE
DEPARTMENT OF GOVERNMENT
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
AUGUST 2017

(COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY)

คณะกรรมการควบคุมสารนิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณา วิทยานิพนธ์ ของ พระมหาแว่นภูวริญญ์ กิตฺติปญฺโญ (แสงสุรินทอง) ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ศรชัย ท้าวมิตร)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ดร.จักรวาล สุขไมตรี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก)

..... กรรมการ
(ดร.ชวลิต ไหลรินทร์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปัญญา คล้ายเดช)

บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑฺโฒ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)
วันที่ ๑ เดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๐

๕๘๒๐๑๕๐๓๑๑๐๐๑ : สาขาวิชา: รัฐศาสตร์การปกครอง; ร.ม. (รัฐศาสตรมหาบัณฑิต)
คำสำคัญ: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำของผู้ปกครองตามหลักพระพุทธธรรม

พระมหาแว่นภูวริญญ์ กิตฺติปญฺโญ (แสงสุรินทอง) : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพระพุทธธรรม (AN ANALYTICAL STUDY OF RULLERS' LEADERSHIP CCORDING TO BUDDHADHAMMA) คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์: รองศาสตราจารย์ ดร.ศรชัย ท้าวมิตร อาจารย์ที่ปรึกษา, ดร.จักรวาล สุขไมตรี อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม. 133 หน้า ปี พ.ศ. ๒๕๖๐

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) เพื่อศึกษาภาวะผู้นำของผู้ปกครอง ๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรม และ ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและประโยชน์ภาวะผู้นำของผู้ปกครองตามหลักพุทธธรรม วิทยานิพนธ์นี้เป็นเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีภาวะผู้นำในการปกครองตามแนวพระพุทธธรรม โดยการวิเคราะห์รูปแบบผู้นำประเภทต่าง ๆ ศึกษาจากเอกสาร บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วนำมาประเมินผล จนสามารถเห็นปัญหาต่าง ๆ จึงนำมาเสนอเพื่อหาแนวทางแก้ไขปรับปรุงเพื่องานวิจัยต่อ ๆ ไป

ผลการวิจัยพบว่า

๑. ภาวะผู้นำ เป็นเรื่องสำคัญในการบริหารการศึกษา การให้นิยามของภาวะผู้นำมีหลายอย่างขึ้นอยู่กับวิธีการที่ใช้ในการศึกษาโดยในระยะเริ่มแรกของการศึกษาภาวะผู้นำได้เน้นคุณลักษณะของผู้นำที่มีคุณลักษณะพิเศษกว่าบุคคลธรรมดา การศึกษาพฤติกรรมผู้นำได้แก่ พฤติกรรมแบบมุ่งงานและมุ่งความสัมพันธ์กับผู้ปฏิบัติงาน พบได้จากการศึกษาภาวะผู้นำของมหาวิทยาลัยโอไฮโอสเตทมหาวิทยาลัยมิชิแกน การศึกษาผู้นำตามแบบสถานการณ์เช่นทฤษฎีสามมิติของภาวะผู้นำ โดยเรดดิน (Reddin) ได้แสดงให้เห็นว่า แบบผู้นำพื้นฐานทั้ง ๔ แบบ คือ (๑) แบบสัมพันธ์ (๒) แบบผสมผสาน (๓) แบบอุทิศ (๔) แบบแยกตัวซึ่งได้จากการผสมผสานระหว่างมิติกิจสัมพันธ์หรือพฤติกรรมมุ่งงานกับมิติมิตรสัมพันธ์หรือพฤติกรรมมุ่งความสัมพันธ์ เพื่อใช้มิติประสิทธิภาพเป็นเกณฑ์ ยังพบว่าแบบผู้นำทุกแบบยังแยกออกได้เป็นแบบที่มีประสิทธิผลมากและแบบที่มีประสิทธิผลน้อย จึงสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นผู้นำแบบไหน ก็มีทั้งที่มีประสิทธิภาพและไม่มีประสิทธิผลได้หากนำมาใช้ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ จึงสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นผู้นำแบบไหน ก็มีทั้งที่มีประสิทธิภาพและไม่มีประสิทธิภาพ ถ้าหากนำมาใช้ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์

๒. ภาวะผู้นำทางการปกครองตามพุทธธรรม ได้แก่ ผู้ปกครองที่ตั้งอยู่ใน สังคหวัตถุ จักรวรรติสูตร อปริหานิยาธรรม ทศพิธราชธรรม อคติ พรหมวิหาร สาราณียธรรม อธิปไตย สัปปุริสธรรม และธรรมสำหรับนำไปประยุกต์ใช้ในการปกครอง เช่น ธรรมเป็นโลกบาล เป็นต้น

๓. คุณค่าของความเป็นผู้นำ คือ ความเป็นผู้ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นำพุทธบริษัท ข้ามพ้นวิกฤตทางบ้านเมืองไปได้ด้วยดี นอกจากทศพิธราชธรรมแล้วยังต้องมี ธรรมโลกบาล พละ อิทธิบาท เป็นต้นอีกด้วย

ข้อเสนอแนะ เนื่องจากภาวะผู้นำเป็นสิ่งสำคัญของนักปกครอง ผู้นำทั้งทางด้านพุทธจักรและอาณาจักร ผู้นำควรมีธรรมประจำใจเป็นหลัก ควรให้โอกาสแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ให้ความยุติธรรมในการปกครอง ไม่ลำเอียงด้วยอคติ ๔ เป็นต้น



5820150311001 : MAJOR : GOVERNMENT : M.Pl.Sc (MASTER OF POLITICAL SCIENCE)
KEY WORD : AN ANALYTICAL STUDY OF RULLERS' LEADERSHIP ACCORDING TO BUDDHADHAMMA

PHRAMAHA VANPUVARIN KITTIPAÑÑO (SANGSURINTONG) : AN ANALYTICAL STUDY OF RULLERS' LEADERSHIP ACCORDING TO BUDDHADHAMMA. ADVISORY COMMITTEE : ASSOC.PROF.SORNCHAI TAOMITR, ADVISOR, DR.JAGRAVAL SUKMAITREE, CO-ADVISOR. 133 PP. B.E. 2560 (2017).

The objectives of thesis were; 1) to study the leadership of rulers, 2) to study Buddhadhamma principles, and 3) to analyze the values of rulers' leadership according to Buddhadhamma.

The data for this qualitative thesis were collected from documents and research works.

The results of research found that:

1. Leadership is important in education administration. The definitions of leadership are based on methods used in study. The initial characteristics of the leaders emphasize higher special features than the individuals. According to a study of Ohio State University, the leadership is behavior oriented and committed relationship with the co-workers. The study of three-dimensional theory of leadership by the Redding (Reddin) showed that there were 4 basic leadership; (1) Relative, (2) Blended (3) Dedicated, and (4) Separated built from a combination of dimension affairs or behavior towards other dimensions. The leadership is effective or not depends on an appropriate application to situations.

2. Leadership according to Buddhadhamma refers to the leaders who establish themselves on the principles of Sangahavatthu, Cakkavatti Sutta, Aparihaniya Dhamma, Dasbidharajadhamma, Agati, Barhmavihara Dhamma, Adhipataya, Sappurisa Dhamma, and the Dhamma principle to be applied in government is Lokapala Dhamma.

3. The value of leadership is having faith in Buddhism, and leading people out of crises.

Suggestion; Leadership is necessary in government. Leaders in religious kingdom and worldly kingdom must establish themselves on Dhamma, take care of subordinates and administrate with justice by avoiding prejudices.

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จสมบูรณ์ลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และความกรุณาจากคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ทุกท่านที่ได้ประสิทธิประสาทวิชา ความรู้ และให้คำแนะแนวทางการศึกษาและการทำวิจัย

กราบขอบพระคุณพระเทพบัณฑิต อธิการบดี พระมหาอรุณ ปญฺญารุโณ คณบดีคณะสังคมศาตร์ พระมหาบุญศรี ญาณวุฑโฒ, ผศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และคณะกรรมการสอบทุกท่าน ที่ได้ชี้แนะข้อบกพร่องในงานวิจัย เพื่อแก้ไขให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์.ดร.ศรชัย ท้าวมิตร อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ และ ดร. จักรวาล สุขไมตรี อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม และ อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต ทุกท่าน ที่ได้กรุณาให้ความรู้และคำชี้แนะตลอดจนข้อคิดเห็นต่าง ๆ ในการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (ส่วนกลาง) ทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ดูแลช่วยเหลือในด้านเอกสารการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ตลอดจนนักศึกษา สาขารัฐศาสตร์การปกครองทุกท่าน ที่ได้ให้กำลังใจรวมทั้งความห่วงใยที่มอบให้ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบครอบครัวที่เป็นกำลังใจ และสนับสนุนจนสำเร็จการศึกษานี้ คุณค่าอันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบความดีทั้งหมดนี้แด่บิดา มารดา และครู-อาจารย์อันเป็นที่เคารพสูงสุด รวมทั้งเพื่อนๆที่ช่วยเหลือและเป็นกำลังใจตลอดจนผู้มีพระคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้ด้วย

พระมหาแว่นภูวริญญ์ กิตฺติปญฺโญ (แสงสุรินทอง)

สารบัญคำย่อ

สำหรับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ และฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๓ ทั้งคัมภีร์อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงได้ใช้ชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎกไว้ในเชิงอรรถของงานวิจัย ซึ่งชื่อย่อนี้มีคำเต็ม ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม	
พระวินัยปิฎก		
วิ.มหา.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
พระสุตตันตปิฎก		
ที.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ที.ปา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
ม.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก
สํ.ส.	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค
สํ.นิ.	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค
องฺ.ทก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
องฺ.ติก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิบาตร
องฺ.จตุกฺก	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิบาตร
องฺ.ปญฺจก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
องฺ.สตฺตก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิบาตร
ขุ.ธ.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ.ชา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
พระวินัยปิฎก		
วิ.ม.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ.จ.	วินยปิฎก	จูฬวคฺค

สำหรับการอ้างตัวเลข ที่อยู่หลัง ชื่อย่อคัมภีร์ ผู้วิจัยใช้แบบ ๓ ตอน คือเลขเล่ม/เลขข้อ/เลขหน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ชา.๒๕/๑๙๐/๕๔๕.หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๑๙๐ หน้า ๕๔๕.

สำหรับการอ้างตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อคัมภีร์ ผู้วิจัยใช้แบบ ๒ ตอน คือ ที.ม.๔/๑๑๗. หมายถึง พระสุตฺตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๔ หน้าที่ ๑๑๗ เป็นต้น



สารบัญ

		หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย		ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ		ค
ประกาศคุณูปการ		ง
สารบัญคำย่อ		จ
สารบัญ		ช
บทที่		
๑	บทนำ	๑
	๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
	๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
	๑.๓ คำถามของการวิจัย	๔
	๑.๔ ขอบเขตของกานวิจัย	๔
	๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๔
	๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
	๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
	๑.๘ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๙
๒	แนวคิดทฤษฎีภาวะผู้นำทางการปกครอง	๑๑
	๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีภาวะผู้นำ	๑๑
	๒.๒ การปกครอง	๓๙
	๒.๓ สรุปภาวะผู้นำในการปกครอง	๕๑
๓	แนวคิดของภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพระพุทธธรรม	๕๒
	๓.๑ หลักพุทธธรรม	๕๒
	๓.๒ การปกครอง	๕๖
	๓.๓ หลักพุทธธรรมสำหรับประยุกต์ใช้ในการปกครอง	๖๖
๔	วิเคราะห์คุณค่าและประโยชน์ของภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพระพุทธธรรม	๙๐
	๔.๑ สังคหวัตถุ ๔	๙๐
	๔.๒ จักรวรรติสูตร ๑๒	๙๒
	๔.๓ อปริหานิยธรรม ๗	๙๓

สารบัญ (ต่อ)

		หน้า
๔.๔	ทศพิธราชธรรม ๑๐	๙๔
๔.๕	อคติ ๔	๙๖
๔.๖	พรหมวิหาร ๔	๙๗
๔.๗	สาราณียธรรม ๖	๑๐๐
๔.๘	อธิปไตย ๓	๑๐๒
๔.๙	สัปปุริสธรรม ๗	๑๐๔
๔.๑๐	หลักธรรมที่นำมาประยุกต์	๑๐๙
๕	สรุปแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ	๑๑๔
๕.๑	สรุปแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ	๑๑๔
๕.๒	ประเภทของผู้นำ	๑๑๖
๕.๓	หน้าที่ของผู้นำ	๑๑๘
๕.๔	บทบาทของผู้นำต่อทางด้านมนุษยสัมพันธ์	๑๑๘
๕.๕	การฝึกและปฏิบัติตนให้เป็นผู้นำที่ดี	๑๒๐
๕.๖	อภิปรายผลการวิจัย	๑๒๑
๕.๗	ข้อเสนอแนะ	๑๒๗
บรรณานุกรม		๑๒๘
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๓

บทที่ ๑
บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในโลกปัจจุบันนี้เกือบทุกประเทศในเกือบทุกสังคมที่มีผู้คนรวมอยู่ด้วยกันจำนวนมากมาย จะมีปัญหาในการอยู่รวมกัน ปัญหาจะมากหรือน้อย ก็แล้วแต่ละผู้นำในการปกครองประเทศเหล่านั้นจะใช้นโยบาย วิธีการ หลักการบริหาร กลยุทธ์ ในการปกครองประเทศอย่างไรให้เกิดปัญหาน้อยที่สุด ผู้นำการบริหารงานถ้าใช้การปกครองอย่างไม่มีเอกภาพจะทำให้ไม่มีความไว้วางใจซึ่งกันและกันการใช้อำนาจโดยมิชอบ การใช้อำนาจตามความพึงพอใจ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเอง และพวกพ้องโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายของประเทศ หรือคนในสังคมส่วนใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดสภาวการณ์ที่มีความวุ่นวายอย่างต่อเนื่องภายในประเทศเสมอ ๆ หากเกิดภาวะผู้นำที่ไม่พึงประสงค์เกิดขึ้นในสังคมปัญหาเกี่ยวกับการขาดไร้ซึ่งคุณธรรม จริยธรรมอันเกี่ยวกับบทบาท และหน้าที่ของการเป็นผู้นำที่ดีในสังคมปัจจุบัน ทำให้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ทำให้ประเทศล้าหลังในการก้าวเข้าไปสู่ทัดเทียมกับประชาคมโลกที่พัฒนา

วิวัฒนาการของโลกยุคโลกาภิวัตน์ทำให้สถานการณ์ด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การบริหารงานภาครัฐและเอกชน มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว กว้างขวางเพราะความก้าวหน้าทางด้านการสื่อสารเทคโนโลยี การถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็วสู่ประชาชน แต่ระบบการบริหารงานทั้งภาครัฐ และเอกชนเกิดความไม่สอดคล้อง และทันต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงทำให้สังคมโลกหันกลับมามองถึงสาเหตุปัญหาที่แท้จริง ในการบริหารของแต่ละประเทศที่มีผลกระทบต่อด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งส่งผลต่อองค์การอื่น ๆ อย่างมากมาย การบริหารเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินงานขององค์การ เพราะเป็นเครื่องมือที่ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จ และความล้มเหลว ความมีประสิทธิภาพหรือความไร้ประสิทธิภาพขององค์การ การบริหารเป็นลักษณะการทำงานร่วมกันของกลุ่มบุคคลในองค์การ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยนำศาสตร์และศิลป์ พร้อมด้วยทรัพยากรทางการบริหารมาใช้ในกระบวนการการบริหารได้อย่างเหมาะสม และเกิดประสิทธิภาพสูงที่สุด (รับขวัญ ภาคภูมิ, ๒๕๔๗)

ภาวะผู้นำมีความสำคัญเป็นอย่างมาก การที่ผู้นำสามารถประสบความสำเร็จในบริหารจัดการการทำงาน ส่วนหนึ่งมาจากการที่ผู้นำมีพฤติกรรมที่ดีหรือมีภาพลักษณ์เป็นแบบอย่างดังนั้นพฤติกรรมของผู้นำ จึงมีอิทธิพลต่อแผนงานที่จะดำเนินการไปสู่จัดตั้งเป้าหมาย และเป้าหมายของแผนงานจึงมีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของผู้นำเสมอ ในการปกครองหรือบริหารองค์การนั้น ความจำเป็นที่ผู้นำ

หรือผู้บริหารควรคำนึงที่สุดจะต้องดำเนินตามนโยบายในการทำงานโดยปราศจากอคติ เพราะถ้าผู้นำประพฤติไม่เหมาะสม เพราะความรัก ความชัง ความกลัว ความหลงลาภยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม ผู้นำหรือผู้บริหารนั้นไม่ควรมัวเมาประพฤติตนด้วยอคติ ควรดำรงตนด้วยการประพฤติธรรมหรือมีคุณธรรม ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ให้แก่ผู้ร่วมงานหรือประชาชนโดยส่วนรวมจึงจะทำให้ผู้นำประสบความสำเร็จในการปกครองและบริหารได้

ภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำ (leadership) นั้น เป็นกระบวนการที่ผู้บริหารจะให้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อื่น (วิโรจน์ สารรัตนะ, ๒๕๓๙, หน้า ๕๓๓) ปัจจัยที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งแห่งความสำเร็จของการทำหน้าที่

ผู้นำ คือการเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติที่เหมาะสม มีความสามารถในการปรับเปลี่ยนความต้องการของคน ซึ่งความต้องการเป็นตัวกำหนดเป้าหมายและทิศทางในการตัดสินใจ ถ้าเปลี่ยนความต้องการของคนได้ ก็เปลี่ยนตัวของคนนั้นได้ ผู้นำที่ดีจะช่วยให้คนพัฒนาความต้องการของตนทั้งในการปรับ เปลี่ยนทัศนคติของบุคคลให้มีความต้องการที่ถูกต้องดีงามและให้หมู่ชนมีการประสานความร่วมมือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพราะการพัฒนาความต้องการเป็นการพัฒนาความสุขของคน เพราะความสุข เกิดจากการสนองความต้องการ ถ้าหากเปลี่ยนความต้องการได้ ก็เปลี่ยนวิธีการหาความสุขของเขาได้ด้วย เมื่อทำอะไรตรงกับความต้องการ ก็ทำให้เขาสมใจและมีความสุขคนก็จะร่วมมือทำอย่างเป็นไปเองโดยประสานกลมกลืนและเต็มใจจะหาทางทำให้สำเร็จ จึงพร้อมที่จะทำและทำได้ง่าย แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้นำกระทำการที่ฝืนความต้องการของคน ทั้งสองฝ่ายก็จะไม่มีความสุขและสิ่งที่ทำก็ยากจะสำเร็จ

นักบริหารต้องรู้จักความเด่นและความด้อยของตนเอง การรู้ความเด่นก็เพื่อการทำงานที่เหมาะสมกับความสามารถของตน ตามปกตินักบริหารมักมองเห็นความผิดพลาดของลูกน้องได้ง่าย แต่มองข้ามความผิดพลาดของตน ดังพุทธพจน์ว่า “ความผิดพลาดของคนอื่นเห็นได้ง่าย แต่ความผิดพลาดของตนเองนั้นเห็นได้ยาก” เมื่อนักบริหารทำงานผิดพลาดลูกน้องไม่กล้าบอกหรือแนะนำ ดังนั้นนักบริหารต้องหัดมองตนและตักเตือนตนเอง สมดังพุทธพจน์ว่า “อตฺตนา โจทยตฺตานำ จงเตือนตนด้วยตน” เช่น ถ้านักบริหารสั่งการหลายๆ ครั้งแต่ลูกน้องไม่เข้าใจ นักบริหารก็อย่าตำหนิลูกน้องว่าโง่เง่า เพราะบางทีเราเองอาจสั่งการไม่ชัดเจนก็เป็นได้ดังภาษิตอุทานธรรมที่ว่า

“ถ้าพูดไปเขาไม่รู้อย่าขู่เขา ว่าโง่เง่างมเงอะเซอะหนักหนา
ตัวของเราทำไมไม่โกรธา ว่าพูดจาให้เขาไม่เข้าใจ”

การที่นักบริหารมองไม่เห็นความผิดพลาดของตนนั้นเป็นเรื่องธรรมดา เพราะวันหนึ่ง ๆ ดวงตาของเรามีไว้สำหรับมองด้านนอกมันไม่ได้มองตัวเราเองเวลาคนอื่นทำผิดพลาด เราจะมองเห็นทันที แต่เวลาตัวเราทำผิดพลาดเองกลับมองไม่เห็น ดังนั้น เพื่อสำรวจตนเองนักบริหารต้องหัดมอง

ด้านในคือเจริญวิปัสสนาเป็นการมองด้านในนั่นเอง วิปัสสนากรรมฐานเน้นเรื่องการเจริญสติ พิจารณากาย เวทนา จิตและธรรมหรือความดีความชั่วในใจของเราเอง

ผู้ปกครองที่นับได้ว่า เป็นผู้นำมีความสามารถ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๔๗, หน้า ๑๖) คือ ผู้ที่มาเป็นศูนย์รวมประสานใจช่วยชักชวน ชักจูง กระตุ้นเร้าจิตใจของคนร่วมชาติ ให้ใฝ่ในการสร้างสรรค์ความดีงาม ให้มีความเข้มแข็งอดทนมีความเพียรพยายามไม่ย่อท้อ ให้มุ่งมั่นที่จะช่วยกันพัฒนาชีวิต พัฒนาสังคมมีปัญญาหยั่งรู้มองกว้างคิดไกลสามารถชี้แนะนำทางว่า มีอะไรดีงามที่ชีวิตและสังคม ควรจะได้ควรจะถึงให้ตระหนักว่า สังคมของเรามีอะไรเป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไข มีอะไรที่จะต้องช่วยกันสร้างสรรค์แล้วพากันบุกฝ่าไปด้วยความไม่ประมาทของผู้บริหารผู้ปกครองเองถึงความเป็นผู้นำไว้ว่า

เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปคด โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปคดตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปคดฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็จะประพฤติซ้ำเสียหาย แว่นแคว้นทั้งหมดก็จะยากเข็ญ หากผู้ปกครองเป็นผู้ไร้ธรรม เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปตรงตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปตรงฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้น ประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้น ก็จะพลอยดำเนินตาม ทั้งแว่นแคว้นก็จะอยู่เป็นสุข หากผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม (อง.จตุกก. ๒๑/๗๐/๑๑๕-๑๑๖)

พระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของการเป็นผู้นำตามทัศนะของพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงความอยู่รอดด้วยความสวัสดิภาพ และสันติสุขของสังคมและประเทศชาติทั้งหมด และพระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า พระองค์เป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาเพียงคนหนึ่งเท่านั้นในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย คำสอนที่พระองค์ทรงแสดงแก่ประชาชนของพระองค์ ก็เป็นคำสอนของมนุษย์เพื่อมนุษย์ และมนุษย์เท่านั้นที่มีศักยภาพในตัวเองพร้อมที่จะพัฒนาตนเองและผู้อื่นสู่ความเป็นผู้นำได้ทุกคนหากนำหลักธรรมต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ไปปฏิบัติ

จากที่ได้กล่าวมา ทำให้ผู้วิจัยสนใจจะศึกษาภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพุทธธรรมของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงปกครองสงฆ์ ที่ถือเอาธรรมาธิปไตยเป็นใหญ่ ผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญของความเป็นภาวะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา อันเป็นพื้นฐานด้านจิตใจและเป็นหลักแห่งการแก้ไขปัญหาในตัวบุคคลจึงได้นำหลักไตรสิกขา อิทธิบาท ๔ และหลักธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาประยุกต์ใช้เพื่อเป็นพื้นฐานการพัฒนาบุคคล ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงการเป็นผู้นำให้แก่องค์การ แก่ประเทศอย่างมีคุณค่าและคุณภาพ ก่อให้เกิดประโยชน์ตนเองผู้ปฏิบัติ ก่อประโยชน์ต่อเพื่อประชาชนของรัฐ หรือประเทศ ส่งผลให้สร้างความเจริญงอกงาม การพัฒนา การพ้นทุกข์ และผดุงสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่ส่วนรวมของประเทศอย่างยั่งยืนถาวรตลอดไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาภาวะผู้นำของผู้ปกครอง

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรม

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและประโยชน์ภาวะผู้นำของผู้ปกครองตามหลักพุทธธรรม

๑.๓ คำถามของการวิจัย

๑.๓.๑ ภาวะผู้นำในการปกครองเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ หลักพุทธธรรมเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ ผลของการวิเคราะห์ภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพุทธธรรมและประโยชน์ตามหลักพุทธธรรมเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาที่จะศึกษา ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตข้อมูลที่จะทำการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษา ค้นคว้าหลักธรรมคำสอนและเอกสารข้อมูลขั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ในรายละเอียดของภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพุทธธรรม จากพระไตรปิฎกฉบับพระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (ภาษาไทย) และอรรถกถา (แปล) ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑.๔.๒ การอธิบายหลักธรรมคำสอนจากเอกสารข้อมูลขั้นทุติยภูมิ (Secondary Source)

ได้แก่ หนังสือ บทความ งานวิจัย ผลงานนิพนธ์อันเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของงานวิจัย และเอกสารที่ท่านผู้รู้ได้แสดงทัศนะไว้แล้ว โดยยึดหลักพระไตรปิฎกเป็นหลักสำคัญได้แก่ หลักคุณธรรม หลักจริยธรรม และหลักทศพิธราชธรรม

๑.๕ วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๕.๑ ขั้นรวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ จากอรรถกถา (แปล) ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำในการปกครอง และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับพุทธธรรม คือ หลักคุณธรรม หลักจริยธรรมและ ทศพิธราชธรรม

๑.๕.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ คือ หนังสือ งานวิจัยของผู้ที่เกี่ยวข้องและเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เป็นผลจากการค้นคว้าของท่านผู้รู้ทางโลกและทางพระพุทธศาสนา อันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการและบุคคลโดยทั่วไป มาวิเคราะห์หาความสอดคล้อง หาความแตกต่าง

๑.๕.๓ เมื่อได้ศึกษาข้อมูลดังกล่าวแล้ว ก็นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพุทธธรรมและประโยชน์ตามหลักพุทธธรรม แล้วสรุปข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการค้นคว้ามาประกอบกับทัศนะของผู้วิจัยเขียนนำเสนองานวิจัยเป็นข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เรื่องภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพุทธธรรมและประโยชน์ตามหลักพุทธธรรม ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับวิธีในการปกครองตามหลักพุทธธรรมของพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคลและสังคมในแง่มุมที่แตกต่างกันพอสรุปได้ดังนี้ คือ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๓๔, ๑๕๕ หน้า) ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำว่า คือ บุคคลที่จะมาประสาน ช่วยให้คนทั้งหลายช่วยกันโดยที่ว่าจะเป็นการอยู่ร่วมกันก็ตาม หรือทำการร่วมกันก็ตาม ให้พากันไปด้วยดีสู่จุดหมายที่ดีงาม ผู้นำจะต้องมีความสามารถในการที่จะไปเกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทุกอย่างให้ถูกต้อง และได้ผลดีตามองค์ประกอบ เหล่านี้ คือ ตัวผู้นำ ตัวผู้ตามจุดหมาย หลักการและวิธีการ สิ่งที่จะทำและสถานการณ์ ด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือ สิ่งที่ประสบ ซึ่งอยู่ภายนอกว่าทำอย่างไรจะผ่านไปได้ด้วยดี ในท่ามกลางสังคมสิ่งแวดล้อมหรือ สิ่งที่ประสบ ปัญหา

พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมฏฺฐเมธี (ศิริพันธ์) (๒๕๕๑, ๑๔๓ หน้า) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากผลการศึกษา พบว่า ภาวะผู้นำ เป็นคุณลักษณะที่มีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับให้ผู้นำและผู้บริหารทุกระดับและเป็นกลไกให้การบริหารงานบรรลุตามวัตถุประสงค์ และความหมายของภาวะผู้นำ การที่จะเป็นผู้นำที่ดีที่มีความรู้และความสามารถ ก็ต้องสร้างภาวะผู้นำให้แก่ตัวเอง โดยเริ่มจากการพัฒนาที่จิตใจของตนและยึดหลัก ธรรมในการบริหารงาน หลักธรรมที่ใช้สำหรับผู้นำในพระไตรปิฎก ได้แก่ หลักราชสังคหวัตถุ อคติจักรวรรดิวัตร อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม พรหมวิหารธรรม สาราณียธรรม อธิปไตย และหลัก สัปปุริสธรรม และนอกจากนี้ผู้นำที่ดีต้องรู้จักใช้หลักธรรมในการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง ผู้นำที่มีปัญหาในการบริหารงานกับผู้ร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาส่วนหนึ่ง สืบเนื่องจากการขาดภาวะผู้นำที่ประกอบด้วยหลักธรรมดังกล่าวเป็นประการสำคัญ

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต) (๒๕๔๗, ๑๓๖ หน้า) กล่าวว่า สงฆ์ผู้นำสังคม, ได้กล่าวถึง ภาวะผู้นำไว้ว่า ความมีคุณธรรม มีคุณสมบัติในการริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ ในการรวมเอากายรวมเอาใจของมวลชนหรือประสาน ร้อยรวมคนจำนวนมากให้เห็นดี เห็นชอบแล้วดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ดีงามอันเดียวกัน เป็นผู้คิดริเริ่มหรือยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นหรือที่ผ่านมาเป็นสิ่งถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งเป็นผู้เสียสละ กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนบุคคลอื่นๆ เป็นต้น พูดให้สั้นๆ ว่า ภาวะผู้นำ คือ คุณความดี ของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามแก่สังคมและมนุษย์ชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถความบากบั่นเอาจริง เสียสละ มีความหนักแน่น อดทน รอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนามรวมทั้งสามารถในการประสานงานการชี้แจงและแนะนำชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันออกไป ให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเดียวกัน มีใจเดียว มุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไป ในทิศทางเดียวกันเพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกันมีคุณธรรม

พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม) (๒๕๔๙, ๑๓๕ หน้า) ได้กล่าวไว้ใน “ภาวะผู้นำเชิงพุทธ” ว่าผู้นำ คือ บุคคลซึ่งถูกแต่งตั้งขึ้นหรือได้รับการยกย่องขึ้นให้เป็นหัวหน้ามีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และอาจชักนำพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชนไปในทางดีหรือชั่วได้ซึ่งเรียกผู้นำตามลักษณะนี้ว่า ผู้นำแบบพลวัต (Dynamic Leader) ซึ่งถ้าหากนำไปในทางที่ถูกที่ควรก็เรียกว่าเป็นผู้นำในทางที่ดี ถ้าหากนำไปในทางไม่ถูกต้อง ปฏิบัติการอันเป็นปฏิปักษ์ต่อระเบียบแบบแผนของสังคมก็เรียกว่า เป็นผู้นำนิเสธ คือนำไปในทางที่ไม่ดี

พระมหานภชล โฆสิตเมธี (โฆสิต เมธางกูร) (๒๕๕๐, ๑๔๐ หน้า) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “จริยธรรมสำหรับผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีของผู้นำทฤษฎีจริยธรรมสำหรับผู้นำทางพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมสำหรับผู้นำมี ๔ ระดับ คือ จริยธรรม ของผู้นำทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ได้ใช้หลักธรรมตามหลักด้าน ต่างๆ เช่น ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิธรรม ทำให้เห็นคุณค่าทางจริยธรรมความเป็นผู้นำเกิดขึ้นจากการฝึกอบรม จึงจะสามารถเป็นผู้นำที่ดีได้ นำพาตน ประชาชน สังคมประเทศชาติสู่ความร่มเย็นสันติสุข

พระบุญเรือง จิตธมฺโม (สุทธิชัย) (๒๕๔๙, ๑๓๔ หน้า) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์ผู้นำในพระพุทธศาสนาศึกษาเฉพาะวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า จากผลการ ศึกษาพบว่า ภาวะผู้นำ คือ ผู้มีความสามารถในการตัดสินใจในการนำพาตัวเองและคณะให้ดำเนินไปได้ในสถานการณ์หนึ่งๆ ภาวะผู้นำนั้นยังขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพเป็นตัวส่งเสริม ในพระพุทธศาสนาแสดงหลักธรรมไว้สำหรับผู้นำ คือ หลักพรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ สังคหวัตถุ ๔ ฆราวาสธรรม ๔ ทศพิธราชธรรม ๑๐ และจักรวรรดิวัตร ๑๒ รวมลักษณะของหลักธรรมทั้งหมดแล้วจะต้องเกื้อหนุนให้นักปกครองประสบความสำเร็จในการปกครองทั้งสิ้น

พระสามารถ อานนฺโท (๒๕๔๘, ๑๕๘ หน้า) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม พบว่า ผู้นำโดยทั่วไปและภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม เป็นผู้นำที่มีลักษณะเป็นศูนย์รวม มีหลัก การ มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินงาน มีการประเมินตน มีการรู้จักประมาณความพอดีในทุกกรณี รู้จักเวลาที่เหมาะสมในการดำเนินกิจการ รู้ระเบียบโครงสร้างของสังคม ตลอดจนรู้จักประเภทของบุคคลที่ควรคบหา ทำให้สามารถเป็นผู้นำที่เหมาะสมกับหน้าที่และนำความสงบมาสู่สังคมได้

สุรศักดิ์ ม่วงทอง (๒๕๔๓, ๑๓๐ หน้า) ได้ทำการศึกษาเรื่อง พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ : กรณี ศึกษาเฉพาะกรณีกำนันและผู้ใหญ่บ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับ “ผู้นำ” ดังปรากฏในพระสูตรต่างๆ เช่น อัคคัญญสูตร ส่วนหลักพุทธธรรมที่แสดงถึง ”ภาวะผู้นำ” ปรากฏในพระสูตร คือ ธัมมัญญูสูตร ลักขณสูตร สัปปุริสสูตร ซึ่งเป็นคุณ ลักษณะผู้นำตามหลักพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการตะวันออก และตะวันตกต่าง ๆ ที่ได้กำหนดคุณสมบัติ บทบาทและหน้าที่ของผู้นำที่พึงประสงค์ในสังคม

นงลักษณ์ สุทธิวัฒนพันธ์ (๒๕๓๙, ๑๔๖ หน้า) ได้กล่าวไว้ใน “การพัฒนาบุคลิกผู้นำและผู้บริหาร” ว่าภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นกระบวนการ มิใช่บุคคล ถึงแม้ ว่าจะขึ้นอยู่กับความชอบธรรมในการใช้อำนาจของตัวผู้นำ ซึ่งเป็นศูนย์กลางและเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการภาวะผู้นำและผู้ตามเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ขาดไม่ได้ หากไม่มีผู้ตามจะมีผู้นำไม่ได้ จึงสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำเป็นกระบวนการของการมีอิทธิพลเหนือกลุ่ม เพื่อการกำหนดเป้าหมาย และการบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม และหากกล่าวถึงความเข้มแข็งของภาวะผู้นำในองค์การ จะดูได้จากความ สำเร็จในการบรรลุเป้าหมายดังกล่าว

นันทวรรณ อิสรานุวัฒน์ชัย (๒๕๕๐, ๑๒๙ หน้า) ได้ศึกษาเรื่อง ภาวะผู้นำในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม จากผลการศึกษา พบว่า ภาวะผู้นำที่ดีตามหลักพุทธธรรมผู้นำจะต้องยึดหลัก “ธรรม” เช่น พรหมวิหาร ๔ ธรรมาธิปไตย พละ ๔ และสัปปุริสธรรม ๗ เป็นต้นเป็นคุณธรรมสำหรับการปฏิบัติหน้าที่ของตน เพื่อให้สามารถดำเนินกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จที่วางไว้และนำพาหมู่คณะและสังคมไปสู่ความสงบสุขและมั่นคงตลอดไป รูปแบบผู้นำยุคโลกา ภิวัตน์ ที่เกิดจากการประยุกต์ของภาวะผู้นำตามแนวคิดตะวันตกและหลักพุทธธรรมย่อมประกอบด้วยหลักการ ๓ ประการ คือ หลักการครองตน ครองคน และครองงานโดยมุ่งเน้นให้ผู้นำเกิดการพัฒนาตน พัฒนาคน และพัฒนาระบบงานให้มีคุณภาพและสมบูรณ์แบบ

รังสรรค์ ประเสริฐศรี (๒๕๔๔, ๑๔๓ หน้า) ได้กล่าวไว้ใน”ภาวะผู้นำ” ว่า ภาวะผู้นำหมายถึง พฤติกรรมส่วนตัวของบุคคลคนหนึ่งที่จะชักนำกิจกรรมของกลุ่ม ให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน หรือเป็น ความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลระหว่างผู้นำและผู้ตาม ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันหรือเป็นความสามารถที่จะสร้างความเชื่อมั่นและให้การสนับสนุนบุคคลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายองค์การ ผู้นำเป็นบุคคลที่ทำให้องค์การประสบความก้าวหน้าและบรรลุผล

ดุจดาว สุวรรณนิเวศน์ (๒๕๔๗, ๑๕๑ หน้า) ทำการวิจัยเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติบุคลิกภาพ ภาวะผู้นำ และพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาล : ศึกษาเฉพาะกรณีพยาบาลโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า" ผลการวิจัยพบว่า

๑. ด้านอายุ การศึกษา ทัศนคติของพยาบาลมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและการรับรองคุณภาพโรงพยาบาล คือ พยาบาลอายุมากการศึกษาสูงมีความรับผิดชอบมาก ส่วนพยาบาลอายุน้อยการศึกษาน้อยมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและการรับรองคุณภาพโรงพยาบาลน้อยมาก ฉะนั้น ผู้บริหารควรกระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุน และเปิดโอกาสให้พยาบาลที่มีอายุน้อยมีส่วนในการเสนอความคิดเห็นจัดการวางแผนการร่วมประชุม ปรับปรุง แก้ไข เสนออุปสรรค กำหนดกฎเกณฑ์และปลูกฝังจิตสำนึกส่งเสริมประชาสัมพันธ์ด้านนโยบายให้ข้อมูลชัดเจน สร้างทัศนคติที่ดีต่อระบบการพัฒนา และรับรองคุณภาพรงพยาบาลให้เกิดประโยชน์ทั้งกับโรงพยาบาลพยาบาลและผู้ป่วย โดยทั้งนี้ควรอยู่ในขอบเขตการควบคุมดูแลของผู้บังคับบัญชา

๒. ด้านบุคลิกภาพแบบเปิดรับประสบการณ์ และแบบพิถีพิถันของพยาบาลมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนา และรับรองคุณภาพโรงพยาบาลส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง ระดับสูง ฉะนั้น ผู้บริหารควรพัฒนาบุคลิกภาพของพยาบาลให้อยู่ในระดับสูงขึ้น โดยกระตุ้นให้พยาบาลได้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

๓. การรับรู้ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง มีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาล คือ พยาบาลส่วนใหญ่มีการรับรู้ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงในระดับสูงควรรักษาไว้ ผู้บริหารจึงควรพัฒนาการมีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงโดยนำหลักหมุนเวียนกันเป็นหัวหน้าทีมกิจกรรม เพื่อให้พยาบาลมีประสบการณ์และมีทักษะความชำนาญในการเป็นผู้นำเพิ่มขึ้น

นรี ภวกานตานันท์ (๒๕๓๘, ๑๓๒ หน้า) ได้ทำวิจัยเรื่องการเมืองการปกครองในแนวพระพุทธศาสนา : ศึกษาจากนักคิดและพระตรีปิฎก ผลของการวิจัยพบว่าระบบการเมืองการปกครองที่ดีนั้น ในพระไตรปิฎกมิได้กำหนดว่าจะต้องมีรูปแบบประการใด หากแต่ให้นำหลักธรรมาธิปไตยหรือการใช้หลักธรรมเป็นแม่บท เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญนั่นเอง ซึ่งหลักธรรมาธิปไตยมีพื้นฐานจาก "โพธิปักขิยธรรม" โดยในสมัยพุทธกาลก็นำหลักธรรมดังกล่าวมาใช้กับรูปแบบการปกครองที่มีอยู่ในขณะนั้นทั้ง ๒ รูปแบบ คือการปกครองแบบสาธารณรัฐใช้หลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร เป็นสำคัญ ส่วนผู้ปกครองที่ดีและทรงคุณธรรมจะเป็นผู้ที่มีลักษณะของมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ (ลักษณะทางกายภาพ) และจะต้องเป็นสัตบุรุษปฏิบัติธรรมชาติตามฐานะแห่งตน เช่น ธรรมของนักปกครอง ธรรมของสมาชิกในสังคม

พัชราวดี ชูภักดี (๒๕๔๙, ๑๓๔ หน้า) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การนำหลักทศพิธราชธรรมไปใช้ในการบริหาร :ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลจากการศึกษาพบว่า หลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนามีความสำคัญสำหรับผู้ปกครองหรือผู้บริหารที่พึงยึดถือปฏิบัติในการปกครองและบริหารบ้านเมือง เพราะรัฐจะเจริญก้าวหน้าหรือประชาชนจะประสบความสงบสุขได้นั้น ผู้ปกครองต้องยึดหลักธรรมในการปกครองเป็นสำคัญ ผู้บริหารงานเทศบาลเมืองทุ่งสงมีความเข้าใจและยึดถือหลักทศพิธราชธรรมในการปฏิบัติงานมาโดยตลอด และได้นำไปประยุกต์ใช้กับการบริหารเทศบาล ตามนโยบายการบริหาร ๑๐ เมืองพัฒนากับหลักการบริหารงานภาครัฐแนวใหม่ เน้นการพัฒนาคนเพราะจะนำไปสู่การพัฒนางานให้มีคุณภาพเพื่อให้ทันต่อกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงในทุกวัน สิ่งสำคัญ คือ ตัวผู้ปกครองหรือผู้บริหารจะต้องยึดถือปฏิบัติในหลักทศพิธราชธรรม และรู้จักบริหารตนเองก่อนแล้วจึงจะนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารคนและบริหารงานได้ดี ปัญหาต่าง ๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และด้านสังคม ก็จะไม่เกิดขึ้นเมื่อผู้บริหารประพฤติตนโดยยึดหลักธรรมในการปกครอง และทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนในท้องถิ่นสืบไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบถึงภาวะผู้นำในการปกครอง

๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงหลักพุทธธรรม

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงผลการวิเคราะห์ภาวะผู้นำในการปกครองตามหลักพุทธธรรม

๑.๗.๔ ทำให้สามารถนำผลการวิจัยไปเผยแพร่ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและให้ประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจทั่วไป

๑.๘ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในงานวิจัยนี้มีการใช้คำที่มีความหมายเฉพาะ ดังต่อไปนี้

ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่เป็นหัวหน้าของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งหรือประเทศใดประเทศหนึ่ง บุคคลที่มาจากการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งยกย่องขึ้นมาของกลุ่มเพื่อให้ทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แนะและช่วยเหลือให้กลุ่มประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ รับผิดชอบต่อการปฏิบัติงาน การบริหารงาน การแบ่งความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน การแก้ปัญหาตลอดจนการส่งเสริม ให้มีการพัฒนาของกลุ่ม เพื่อมุ่งสู่ความสำเร็จแห่งองค์การหรือประเทศ

ภาวะผู้นำ หมายถึง การที่ผู้นำใช้อิทธิพลหรืออำนาจหน้าที่ในการสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในหมู่คณะ เพื่อความสมหวังตามเป้าหมายหรือจุดประสงค์ร่วมกัน ที่ทำให้เกิดความรักความสามัคคีและความร่วมมือในการปฏิบัติในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ผู้นำการปกครอง หมายถึง ผู้ที่เป็นหัวหน้าระดับผู้นำประเทศ หัวหน้าระดับผู้นำภาคส่วนรัฐ ผู้บริหาร ผู้ปกครองหัวหน้าในองค์การหรือประเทศนั้นๆ

หลักพุทธธรรม หมายถึง หลักของความประพฤติ วิธีการปฏิบัติที่ดีที่ชอบในทำนองคลองธรรมของทางศาสนาที่ใช้สำหรับปกครองบ้านเมือง คือ

- ทศพิธราชธรรม ๑๐ คือ ธรรมของผู้ปกครอง
- อปริหานิยธรรม ๗ คือ ธรรมอันเป็นเหตุไม่เสื่อม
- อธิปไตย ๓ คือ ธรรมอันทำให้เป็นใหญ่
- พรหมวิหาร ๔ คือ ธรรมของพรหม(ผู้ปกครอง)
- อิทธิบาท ๔ คือ ธรรมอันทำให้เกิดความสำเร็จ
- พละ ๕ คือ ธรรมอันทำให้มีพลังในการดำเนินงาน
- สังคหวัตถุ ๔ คือธรรมที่ผูกมัดยึดเหนี่ยว
- จักรวรรติสูตร ๑๒ คือธรรมสำหรับครองใจคน
- อคติ ๔ คือธรรมอันเป็นกลาง
- สาราณียธรรม ๖ คือธรรมอันเป็นเหตุไม่ให้เสื่อม
- สัปปุริสธรรม ๗ คือธรรมอันเป็นของสัตบุรุษ (คนดี)
- และหลักธรรมอันนำไปประยุกต์ใช้ในการปกครอง เป็นต้น

มหามกุฏราชวิทยาลัย

บทที่ ๒
แนวคิดทฤษฎีภาวะผู้นำในการปกครอง

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีภาวะผู้นำ

ความหมาย

องค์การใด ๆ ก็ตาม ต้องมีกลุ่มคนที่มารวมกันภายใต้กรอบขององค์การนั้น ๆ ซึ่งโดยธรรมชาติจะเกิดผู้นำและเกิดผู้ตามขึ้นมา ผู้นำจึงมีบทบาทและมีความสำคัญต่อกลุ่มอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ในปัญหาส่วนใหญ่ที่หลายๆองค์การต้องเผชิญอยู่คือการมีผู้บริหารที่ขาดสภาวะการนำหรือมีรูปแบบความเป็นผู้นำที่ไม่เหมาะสม คำว่าผู้นำ (Leader) และภาวะผู้นำ (Leadership) มีความหมายที่แตกต่างกันและมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานมากซึ่ง คำว่า ผู้นำ (Leader) และภาวะผู้นำ (Leadership) มีความหมายที่แตกต่างกันและมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานมาก ซึ่งคำว่า “ผู้นำ” ได้ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ ของอ๊อกฟอร์ด (Oxford English Dictionary) ในราวปี ค.ศ. ๑๓๐๐ (พ.ศ. ๑๘๔๓) หรือเจ็ดร้อยปีที่แล้ว ส่วนคำว่า “ภาวะผู้นำ” นั้น ปรากฏขึ้นมาภายหลังประมาณปี ค.ศ. ๑๘๐๐ (พ.ศ.๒๓๔๓) คือ ประมาณสองร้อยปีมาแล้วหรือแม้จนกระทั่งปัจจุบันความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำ ก็ยังคงเป็นปริศนา สำหรับนักวิชาการและบุคคลทั่วไป ในการนิยามความหมายของคำว่า “ผู้นำ” และ “ภาวะผู้นำ” ได้มีนักวิชาการและนักบริหาร อธิบายความหมายไว้หลายท่าน ผู้วิจัยขอนำเสนอดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของผู้นำ (Leader)

คำว่า ผู้นำ เป็นการมองเน้นที่ตัวบุคคล มักจะได้ยินคำพูดที่ใช้เรียกแทนผู้นำไปในทิศทางที่ต่างกันและมีขอบเขตที่กว้างขวางตามทัศนะของผู้พบเห็น เพื่อความเข้าใจความหมายเกี่ยวกับผู้นำให้ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมความหมายของผู้นำจากนักวิชาการและนักบริหารที่ได้ให้นิยามความหมายไว้หลายท่านพอสังเขป ดังต่อไปนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (๒๕๔๙, หน้า ๒๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ผู้นำ คือ ผู้ชักพาให้คนอื่นเคลื่อนไหวหรือกระทำการในทิศทางที่ผู้นำกำหนดเป้าหมายไว้ มีศิลปะ มีอิทธิพลต่อกลุ่มชน เพื่อให้พวกเขามีความตั้งใจที่จะปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายตามต้องการ หลายคนมีบทบาทเป็นผู้นำกันอยู่แล้วเช่น เป็นผู้นำองค์กร ผู้นำสมาคม ผู้นำวัดและแม้กระทั่งหัวหน้า ครอบครัวก็จัดว่าเป็นผู้นำ

ถวิล ธาราโภชน์ (๒๕๓๒, หน้า ๑๑๗) ได้ให้ความหมายว่า ผู้นำ หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความสามารถในการนำพา การดำเนินกิจการ การแก้ไขปรับปรุง และการรักษาขวัญและกำลังใจของกลุ่ม ทำให้กลุ่มบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการให้มากที่สุด

ธรรมรส โชติกุญชร (๒๕๑๙, หน้า ๑๓๑) ได้ให้ความหมายว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลซึ่งถูกแต่งตั้งขึ้นมาได้รับการยกย่องขึ้นมาให้เป็นหัวหน้า มีความสามารถในการปกครอง บังคับบัญชา และอาจชักพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชน ไปในทางดีหรือชั่วได้

นพพงษ์ บุญจิตราดุล (๒๕๔๐, หน้า ๙๕) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า ผู้นำ คือ ผู้ที่มีอิทธิพลในทางที่ถูกต้องต่อการกระทำของผู้อื่นมากกว่าคนอื่นๆ ในองค์การหรือกลุ่มที่เขาปฏิบัติงานอยู่เป็นผู้ซึ่งใช้อิทธิพลในการกำหนดเป้าหมายหรือการปฏิบัติงานให้บรรลุตามเป้าหมาย โดยได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มเพื่อให้เป็นผู้นำหรือหัวหน้า

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ (๒๕๔๑, หน้า ๑๙๗) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า ผู้นำคือบุคคลที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มสามารถนำกลุ่มปฏิบัติงานต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายขององค์การ มีความสามารถในการชักจูงบุคคลในองค์การให้ทำงานด้วยความเต็มใจ แต่ผู้นำทุกคนไม่ได้เป็นผู้บริหารและความเป็นจริงผู้บริหารโดยตำแหน่งอาจจะไม่ใช่ผู้นำก็เป็นได้

สมพิศ วิชญวิเชียร (๒๕๔๒, หน้า ๑๑ – ๘๓) ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ผู้นำคือบุคคลที่มีความสามารถแท้จริงหรือสมาชิกในกลุ่มเชื่อว่ามีความสามารถแก้ปัญหาเป็นผู้นำกลุ่มมีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่ม มีเป้าหมายที่ชัดเจน สามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้มีการจัดการและพัฒนาบุคลากร ตัดสินใจอย่างเป็นระบบ พัฒนาทีมงาน มีการสื่อสารที่ดี

เสนาะ ติเยาว์ (๒๕๔๔, หน้า ๖-๘) กล่าวว่า ผู้นำ คือ ผู้ที่สามารถทำให้ผู้อื่นไปสู่จุดหมายปลายทางได้ ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายโดยเสียค่าใช้จ่ายต่ำสุด โดยใช้วิธีการจูงใจและอาศัยบุคลิกภาพของตัวเอง ที่ทำงานให้สำเร็จด้วยลักษณะต่าง ๆ คือ การใช้อำนาจ การกำหนดเป้าหมาย ทัศนะต่อองค์การ การทำหน้าที่ผู้นำโดยอาศัยความร่วมมือของผู้อื่น ความสัมพันธ์กับผู้อื่นและการวางตัวที่เหมาะสม

สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์ (๒๕๓๗, หน้า ๓) ได้ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งอาจโดยการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งและเป็นที่ยอมรับของสมาชิกให้มีอิทธิพลและมีบทบาทเหนือกลุ่มสามารถที่จะจูงใจ ชักนำหรือชี้นำให้สมาชิกของกลุ่มรวมพลัง เพื่อการปฏิบัติภารกิจต่างๆ ของกลุ่มให้ประสบความสำเร็จ

สุพานี สฤษฏ์วานิช (๒๕๔๙, หน้า ๒๙๖) ได้ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ ผู้มีความสามารถที่จะมีอิทธิพลเหนือกลุ่มหรือผู้ที่มีคุณลักษณะของความเป็นผู้นำ คือ มีลักษณะโดดเด่น มีวิสัยทัศน์ มีค่านิยมที่เหมาะสมและมีอิทธิพลเหนือคนอื่น ตลอดจนมีความสามารถในการตัดสินใจในสถานการณ์ที่ยุ่งยากและซับซ้อนได้อย่างเหมาะสม

อาชวัน วายวานนท์ (๒๕๒๐, หน้า ๒๕) ได้ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ ผู้มีชื่อเสียง มีความสามารถในการนำผู้อื่น และมักจะหมายถึงผู้ที่อยู่ในตำแหน่งสำคัญ ๆ ในทางบริหาร เป็นผู้ที่กลุ่มถือว่ารับผิดชอบต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่ตนร่วมกิจกรรมอยู่

อานันท์ ปันยารชุน (หน้า ๒๕) กล่าวว่า ในสายตาของผมอยากนิยามคำว่า "ผู้นำ" ว่า ผู้นำไม่ใช่ผู้ที่จะนำคนอื่น แต่ผู้นำที่ดี คือ ผู้ที่คนอื่นอยากเดินตาม

David J. Campbell, (1997, p. 169) ได้ให้คำจำกัดความว่า ผู้นำ คือ บุคคลผู้มีความสามารถในการบังคับบัญชาผู้อื่น และประสานงานให้ผู้อื่นทำกิจการให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ด้วยความเต็มใจ

Fiedler F.E. Fiedler (1967 p. 8) ให้ความหมาย ผู้นำ ไว้ว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งในกลุ่มผู้เป็นผู้ควบคุมและประสานงานให้กิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มดำเนินไปได้ด้วยความเรียบร้อย

Raymond J. Burdy (1972, p. 43) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่สามารถชักจูงให้คนอื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตัวเองและสามารถช่วยคลี่คลายความตึงเครียดต่าง ๆ ลงได้ และทำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

Normand L. Frigon Normand L. Frigon, Sr.& Harry K. Jackson, Jr. (1996, p.8) ได้ให้คำจำกัดความว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่มีความสามารถในการบังคับบัญชาผู้อื่นและประสานงานให้ผู้อื่น ช่วยทำกิจการงานต่างๆ ของตนให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ด้วยความเต็มใจ

สรุป ผู้นำ คือ ผู้ที่เป็นหัวหน้าของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งหรือประเทศใดประเทศหนึ่ง บุคคลที่มาจากการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งยกย่องขึ้นมาของกลุ่มเพื่อให้ทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แนะและช่วยเหลือให้กลุ่มประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ รับผิดชอบต่อการปฏิบัติงาน การบริหารงาน การแบ่งความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน การแก้ปัญหาตลอดจนการส่งเสริม ให้มีการพัฒนาของกลุ่ม เพื่อมุ่งสู่ความสำเร็จแห่งองค์การหรือประเทศ

ความหมายของภาวะผู้นำ (Leadership)

คำว่า ภาวะผู้นำ (Leadership) ในภาษาไทยมีการใช้ถ้อยคำอื่นที่แตกต่างกันไป เช่น ประมุขศิลป์ ศิลปะการเป็นผู้นำ ความเป็นผู้นำ เป็นต้น เป็นเรื่องที่นักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ให้ความสนใจศึกษามาเป็นเวลานาน ซึ่งเป็นการศึกษาถึงความมีอำนาจและความสามารถของบุคคลที่สามารถสั่งการในการบริหาร ให้งานที่รับผิดชอบประสบความสำเร็จ ย่อมเป็นที่ประจักษ์กันแล้วว่า ภาวะผู้นำ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการบริหารและการจัดองค์การ ทั้งภาครัฐและเอกชนให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามนโยบายขององค์การ ดังนั้น ผู้วิจัย จึงได้รวบรวมความหมายของ ภาวะผู้นำ จากความเห็นที่นักวิชาการและนักบริหารได้ให้ไว้ดังต่อไปนี้

กิติ ตยัคคานนท์ (๒๕๓๕, หน้า ๒๐) ให้ความหมายว่า "ภาวะผู้นำ" คือ ศิลปะหรือความสามารถของบุคคลหนึ่งที่จูงใจหรือใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงานหรือ

ผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการโดยใช้กระบวนการสื่อความหมาย หรือการติดต่อกันและกันให้ร่วมใจกับตน ดำเนินการจนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้

กวี วงศ์พุฒ, (๒๕๓๙, หน้า ๑๓) คือ

๑. ภาวะผู้นำมีขอบเขตกว้างขวาง และเกี่ยวข้องกับตัวแปรต่าง ๆ มากมาย

๒. ภาวะผู้นำเป็นผลงานของสหวิชา สหสถาบัน และสหอาชีพ ฉะนั้น วิธีการมองภาวะผู้นำของแต่ละวิชา สถาบัน และอาชีพ จึงแตกต่างกันออกไป

๓. องค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำ ถือเป็นข้อยุติยังไม่ได้ เนื่องจากผลการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ยังขัดแย้งกันอยู่มาก

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยจะได้นำเสนอความหมายของภาวะผู้นำ ซึ่งนักวิชาการที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย และนักวิจัยหลาย ๆ ท่าน ได้เสนอไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

กวี วงศ์พุฒ (๒๕๓๙, หน้า ๑๗) ได้กล่าวโดยสรุปว่า ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพลในความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการ โดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกันเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมาย

ฉายศิลป์ เชี่ยวชาญพิพัฒน์ และคณะ (๒๕๒๗, หน้า ๑๘) ให้ความหมายว่า “ภาวะผู้นำ” คือ ศิลปะในการชักจูงผู้ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มใจ เต็มความสามารถ และกระตือรือร้น หรือภาวะผู้นำ คือ ผู้ที่เป็นแบบอย่างและมีความสามารถพิเศษ แสดงบทบาทในการสั่งการ และออกคำสั่งที่มีอิทธิพลต่อบุคคลอื่น

รังสรรค์ ประเสริฐศรี (๒๕๔๔, หน้า ๓๑) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภาวะผู้นำ คือ พฤติกรรมส่วนตัวของบุคคลคนหนึ่งจะชักนำพากิจกรรมของกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน (Shared Goal) เป็นความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลระหว่างผู้นำ (Leaders) และผู้ตาม (Followers) ซึ่งมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกัน เป็นความสามารถที่จะสร้างความเชื่อมั่นและให้การสนับสนุนบุคคลเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายขององค์การ

นิตย์ สัมมาพันธ์ (๒๕๔๖, หน้า ๓๑) ได้ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำ คือ พลังชนิดหนึ่งที่สามารถส่งแรงกระทำอันก่อให้เกิดการขับเคลื่อนกลุ่มคนและระบบองค์กรไปสู่การบรรลุเป้าประสงค์

เถาวัลย์ นันทาภิวัฒน์ (๒๕๒๑, หน้า ๒๐๓) ได้ให้ความหมายว่า “ภาวะผู้นำ” คือ ความสัมพันธ์ซึ่งบุคคลหนึ่งหรือผู้มีอิทธิพลให้ผู้อื่นทำงานร่วมกันอย่างเต็มใจ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายอันเป็นที่ต้องการของผู้นำ ผู้นำ จึงมิใช่มีบทบาทเป็นเพียงผู้ผลักดันเพียงด้านเดียว แต่เป็นผู้ดึงด้วย โดยแจ้งให้ผู้ตามทราบแนวทางปรารถนาให้ปฏิบัติตามด้วยการปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดี

สมพงษ์ เกษมสิน (๒๕๒๖, หน้า ๒๒๐) ได้ให้ความหมายว่า "ภาวะผู้นำ" คือ การใช้อิทธิพลหรืออำนาจหน้าที่ในความสัมพันธ์ซึ่งมีผู้ใต้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการโดยกระบวนการติดต่อซึ่งกันและกันเพื่อให้บรรลุผลตามที่กำหนดไว้

สมคิด จาตุศรีพิทักษ์ (๒๕๔๔, หน้า ๗๗) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภาวะผู้นำ คือ ความครอบคลุมในมิติที่มีอย่างกว้างขวางและหลากหลายกว่าเรื่องความกล้าหาญ การตัดสินใจ การเป็นผู้นำ ต้องมีความสามารถในการนำ ผลักดันและสั่งการให้กิจกรรมทุกอย่าง ดำเนินไปตามเป้าหมายซึ่งต้องประกอบไปด้วยความกล้าหาญ ความสามารถในการโน้มน้าวจูงใจและจังหวะเวลาในการตัดสินใจ

สุพานี สฤษฎ์วานิช (๒๕๔๙, หน้า ๒๙๖) ได้ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำ หมายถึงความสามารถที่จะมีอิทธิพลต่อผู้ตามหรือนำผู้ตามไปอย่างสัมฤทธิ์ผลหรือเป็นความสามารถในการสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้อื่นทำงานอย่างเต็มที่เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการทำงานอย่างเหมาะสม

อุทัย หิรัญโต (๒๕๒๓, หน้า ๘ -๙) ได้รวบรวมเสนอความหมายของ ภาวะผู้นำ ซึ่งมีผู้นิยามไว้ ดังนี้

๑. ภาวะผู้นำ คือ การที่บุคคลในความสัมพันธ์ซึ่งมีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการ และอำนวยการโดยกระบวนการติดต่อสื่อสาร ติดตามซึ่งกันและกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

๒. ภาวะผู้นำในทางปฏิบัติ คือ การที่บริหารของกลุ่ม ทำหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยการจูงใจริเริ่ม ประนีประนอม และประสานงาน โดยอาศัยอำนาจหน้าที่และอำนาจบารมี เป็นเครื่องมือในการบริหารเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

๓. ภาวะผู้นำ คือ ความสามารถของบุคคลในการทำแผนงาน และคำวินิจฉัยของเขาให้เป็นที่ยอมรับด้วยความเต็มใจในหมู่ผู้ตามทั้งหลาย

๔. ภาวะผู้นำ คือ วิธีการจูงใจให้บุคคลแต่ละคนทำงาน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์

๕. ภาวะผู้นำ คือ กิจกรรมในการใช้อิทธิพลจูงใจประชาชน ให้ร่วมมือปฏิบัติเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งคนเหล่านั้น เห็นว่า เป็นสิ่งอันพึงปรารถนา

Chester I Bernard (1964, p. 83) ได้อธิบายว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณภาพของพฤติกรรมของบุคคลเพื่อชี้นำบุคคลอื่น หรือชี้นำกิจกรรมต่างๆ ในภาระขององค์กร

Ralph Stogdill (1950, p. 4) กล่าวว่า ภาวะผู้นำ เป็นกระบวนการใช้อิทธิพลต่อกลุ่มในองค์การเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

Ordway Tead (1956, p. 19) กล่าวว่า ภาวะผู้นำ เป็นการประกอบกันของลักษณะที่บุคคลชี้นำให้บุคคลอื่นกระทำการ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่ตนต้องการได้

สรุป ภาวะผู้นำ หมายถึง การที่ผู้นำใช้อิทธิพลหรืออำนาจหน้าที่ในการสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในหมู่คณะ เพื่อความสมหวังตามเป้าหมายหรือจุดประสงค์ร่วมกัน ที่ทำให้เกิดความรักความสามัคคีและความร่วมมือในการปฏิบัติในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๒.๑.๓ แนวคิดทฤษฎีภาวะผู้นำ (Leadership Theory)

จากความหมายของคำว่า ผู้นำ (Leader) และภาวะผู้นำ (Leadership) ดังที่กล่าวมา นักวิชาการยังได้เสนอแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ โดยพิจารณาจากปัจจัยสำคัญและจุดเน้นที่แตกต่างกัน ซึ่งทฤษฎีภาวะผู้นำเหล่านี้มีอยู่มากมาย ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะทฤษฎีที่เห็นว่ามีประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

ติน ปรัชญาพฤทธิ์ (๒๕๒๗, หน้า ๖๓๕–๖๓๗) ได้กล่าวถึง ทฤษฎีภาวะผู้นำที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ไว้ดังนี้

๑) ทฤษฎีผู้ยิ่งใหญ่ (Greatman Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้นำต้องมีคุณลักษณะพิเศษบางประการที่ผู้ตามไม่มี คือ มีพลังกาย มีพลังสมองและมีพลังศีลธรรม ที่สืบเนื่องมาจากพันธุกรรมและสภาพแวดล้อมที่เกิดแต่ละยุคแต่ละสมัย เช่น นโปเลียน เลนิน ฮิตเลอร์ เป็นต้น

๒) ทฤษฎีสภาพแวดล้อม (Environmental Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ผู้ที่จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้นำได้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถในหน้าที่และความชำนาญ (Abilities and Skills) ขณะนั้นว่ามีความสามารถที่จะแก้ไขสถานการณ์ต่างๆในยามวิกฤตได้ ภาวะผู้นำ จะสืบเนื่องมาจากภาวะทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง ลักษณะผู้นำในกลุ่มทฤษฎีนี้ เช่น มหาตมะคานธี และมาร์ติน ลูเธอร์ คิง เป็นต้น

๓) ทฤษฎีบุคคลสถานการณ์ (Personal Situational Theories) ทฤษฎีนี้ได้นำเอาทฤษฎีสองทฤษฎีข้างต้นมารวมกัน คือ ภาวะผู้นำจะสืบเนื่องมาจากลักษณะพิเศษของผู้นำเองและสถานการณ์ที่อยู่รอบตัวของผู้นำ ปัจจัยสำคัญที่นักทฤษฎีกลุ่มนี้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ คือ สถานภาพ ปฏิกิริยาโต้ตอบการรับรู้และพฤติกรรมบุคคลในกลุ่มของผู้นำและผู้ตาม

๔) ทฤษฎีปฏิกิริยาโต้ตอบความคาดหวัง (Interaction Expectation Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ภาวะผู้นำเกิดจากปฏิกิริยาโต้ตอบและความคาดหวังระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ฉะนั้น ผู้ที่จะก้าวเข้าสู่ตำแหน่งผู้นำได้ต้องมีความคิดริเริ่มและสามารถดูแลโครงสร้างของปฏิกิริยาโต้ตอบของสมาชิกในกลุ่ม เพราะจะต้องสามารถตอบสนองความคาดหวังของสมาชิกในกลุ่มตลอดเวลา

๕) ทฤษฎีมนุษยนิยม (Humanistic Theories) ทฤษฎีนี้มุ่งที่จะพัฒนาสถาบันให้มีประสิทธิผลและมีความเป็นปึกแผ่น โดยเน้นความสำคัญที่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทำให้บุคคลในสถาบัน มีความเป็นอิสระเสรีสามารถสนองความต้องการของตนเองและของสถาบันได้เป้าหมายของภาวะผู้นำตามทฤษฎีนี้ก็คือ การปฏิบัติการเพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งผลงานและน้ำใจจากผู้ร่วมงานในเวลาเดียวกัน

๖) ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการที่ผู้ตามยินยอมหรือให้การยอมรับผู้นำก็เพราะทั้งสองฝ่ายมีสัญญาที่จะแลกเปลี่ยนประโยชน์ซึ่งกันและกันกล่าวคือ การมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งภายในกลุ่มได้รับการยกย่องหรือแต่งตั้งให้เป็นผู้นำทำให้สมาชิกคนอื่นๆ มีความพึงพอใจยอมรับผู้นำคนนั้นด้วย

ฮอดจ์และจอห์นสัน (Hodge Billey J. & Herbert J. Johnson, 1970, pp. 255–259) (Hodge & Johnson) ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ โดยมีพื้นฐานตั้งอยู่บนสมมติฐานต่างๆ ดังนี้

๑) ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณลักษณะผู้นำ (Traitist Theory) โดยมีสมมติฐานว่า ผู้นำที่ประสบผลสำเร็จจะมีลักษณะของบุคลิกภาพที่ดี

๒) ทฤษฎีทางสถานการณ์ (Situatist Theory) โดยมีสมมติฐานว่า บุคคลที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำที่เหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ใด สถานการณ์หนึ่ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าเกิดจากลักษณะของกลุ่มที่เขาเป็นผู้นำ

๓) ทฤษฎีการเป็นผู้ตาม (Followship Theory) โดยมีสมมติฐานว่าเครื่องบ่งชี้คุณภาพของผู้นำก็คือคุณภาพของผู้ตามซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการประเมินคุณค่าของผู้นำ คือ การวิเคราะห์ผู้ตามนั้นเอง

๔) ทฤษฎีของผลรวม (Electic Theory) ทฤษฎีนี้เกิดจากการนำเอาคำอธิบายของทฤษฎีทั้งสามข้างต้นมารวมกันเพื่อจะทำการอธิบายเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

บาร์บารา เคลแมน (Barbara Kelleman) ได้สรุปความหมายเกี่ยวกับทฤษฎีภาวะผู้นำต่างๆ เอาไว้เป็นหมวดหมู่ ๑๐ หมวด คือ Barbara Kelleman (1984, p. 70)

๑) ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นจุดศูนย์กลางของกระบวนการกลุ่ม ภาวะผู้นำเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงและกิจกรรมของกลุ่ม

๒) ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นบุคลิกภาพและผลกระทบจากสิ่งนี้เอง ภาวะผู้นำจึงเป็นการเชื่อมโยงภาพพจน์ในอันที่ทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถที่จะทำการจูงใจบุคคลอื่นๆ ให้มีการทำหน้าที่ได้สอดคล้องกับภาวะหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

๓) ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นศิลปะที่ใช้ในการชี้นำ ภาวะผู้นำจึงเป็นการแสดงออกในบริบทของอำนาจหรืออิทธิพล ดังนั้น จึงมีความพยายามที่จะให้กลุ่มนั้น เป็นไปตามแนวทางหรือเจตนารมณ์ของตัวบุคคลที่เป็นผู้นำนั้น

๔) ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นการใช้อิทธิพลการเป็นผู้นำนั้นได้ก่อให้เกิดผลกระทบกับพฤติกรรมของบรรดาสมาชิกภายในกลุ่ม ระหว่างผู้นำกับบรรดาผู้ตามเป็นไปในลักษณะของการตอบสนองต่อกันภายใต้ความสมัครใจ

๕) ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลในขณะที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในการอำนวยการเรื่องกิจกรรมกลุ่ม

๖) ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นรูปแบบของการชักชวน ภาวะผู้นำยังเป็นการบริหารคนด้วยการใช้วิธีการจูงใจและมีการสร้างจุดมุ่งหมายร่วมกัน โดยไม่ใช้วิธีการบังคับ

๗) ภาวะผู้นำในฐานะที่มีการใช้ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างบุคคลแนวทางยอมรับว่าอำนาจระหว่างบุคคลนั้น เป็นผลมาจากการที่มีพลังอำนาจบังคับสูงสุดซึ่งบุคคลหนึ่งสามารถใช้อำนาจนั้นมาบังคับบุคคลอีกคนหนึ่งให้ลดการต่อต้าน เท่าที่จะลดลงได้ให้มากที่สุด ซึ่งบุคคลหลังนี้สามารถที่จะทำให้เกิดขึ้นได้

๘) ภาวะผู้นำในฐานะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้บรรลุจุดมุ่งหมายโดยที่ภาวะผู้นำจะเป็นการกระทำเพื่อให้มีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของกลุ่ม

๙) ภาวะผู้นำในฐานะการจำแนกบทบาท ทั้งนี้โดยที่ภาวะผู้นำนั้นต้องการรวบรวมบทบาทต่างๆ ในกลุ่มเข้ามาไว้ด้วยกัน ซึ่งทั้งนี้ก็ด้วยการอำนวยการใช้ความพยายาม เพื่อที่จะให้บรรลุความสำเร็จที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้

๑๐) ภาวะผู้นำในฐานะของการมีความคิดริเริ่ม ภาวะผู้นำเป็นผลลัพธ์จากการที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ภายใต้ปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม (Group interaction) จากการศึกษาทฤษฎีภาวะผู้นำนั้น จะเห็นได้ว่าภาวะผู้นำเกิดขึ้นได้ทั้งทางพันธุกรรม หรือสัญชาตญาณ (Instinct) และสถานการณ์ เวลา โอกาส สภาพแวดล้อมทางสังคม ภาวะผู้นำ นั้น เป็นศิลปะสำหรับบริหารจัดการและเป็นจุดศูนย์กลางของพฤติกรรม คือ ใช้อำนาจ อิทธิพล ตามบทบาทหน้าที่เพื่อให้บรรลุความสำเร็จ เช่น ผู้นำสงฆ์คือเจ้าอาวาส และผู้นำชุมชน ถ้าไม่มี ภาวะผู้นำจะโดยกำเนิดและสภาพแวดล้อมกำหนดก็ตามจะมีผลทำให้การบริหารงานขาด ประสิทธิภาพหรือประสบความล้มเหลว ไม่อาจนำพาองค์กรให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายได้ ทฤษฎีการเป็นผู้นำหรือภาวการณ์เป็นผู้นำ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปมานานแล้ว เพราะผู้นำ เป็นผู้ที่แสดงความเป็นผู้นำต่อใต้บังคับบัญชา ความสามารถในการนำพาหรือบังคับบุคคลอื่น ให้ทำงานตามที่ตนต้องการและทำงานให้ด้วยความเต็มใจ โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดขององค์การ

แนวคิดผู้นำในพระพุทธศาสนา การกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนา

ในอัคคัญสูตร (ที.ปา. ๑๑/๑๑๙-๑๓๑/๘๙-๙๙) ได้กล่าวถึงการกำเนิดของผู้นำไว้ว่า การกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนานั้นมีการวิวัฒนาการมาเป็นขั้นๆ จากสมัยที่โลกพินาศ มีสัตว์ผู้มีบุญได้ไปเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีปีติเป็นอาหาร ไม่มีเพศ มีรัศมีอยู่ในวิมาน เมื่อโลกอุบัติขึ้นใหม่ ๆ ยังมีน้ำปกคลุมทั่วไป จักรวาลมืดมน ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงดาว ไม่มีกลางวันกลางคืน ต่อมาเกิดพื้นดินลอยขึ้นอยู่บนผิวน้ำ (ง้วนดิน) มีสี มีกลิ่นและรสดี จึงชิมดู พวกอื่นๆ จึงชิมตาม เกิดติดใจในรส ความอยาก (ตัณหา) จึงเกิดขึ้น ทำให้ร่างกายหยาบ รัศมีหมดไป เกิดมีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ขึ้นมาแทน เกิดดวงดาวต่างๆ เต็มท้องฟ้า กลางวันกลางคืนจึงมีขึ้นตามกัน เมื่อสัตว์เหล่านั้นกินง้วนดินเป็นอาหาร ร่างกายก็เปลี่ยนเป็นแข็งกล้าขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่าง บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกไม่

งาม ทำให้เกิดการดูหมิ่นเหยียดหยามขึ้น ง้วนดินจึงหายไป ต่างพากันบ่นเสียดาย แล้วก็เกิดสะเก็ดดินที่สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรสขึ้นมาแทน ใช้กินเป็นอาหารได้ แต่เมื่อกินเข้าไปแล้วร่างกายเกิดความหยาบกระด้างยิ่งขึ้น ความทรามของผิวก็ปรากฏชัดขึ้น เกิดการดูหมิ่น ถือตัว เพราะเหตุผิวพรรณนั้นมากขึ้น สะเก็ดดินก็หายไป เกิดเครือดินที่มีลักษณะคล้ายเถาผักบุ้ง สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรสขึ้นแทน ใช้กินเป็นอาหารได้ ความหยาบกระด้างของกายและความทรามของผิวพรรณก็ปรากฏมากขึ้น เกิดการดูหมิ่น ถือตัว เพราะเหตุผิวพรรณนั้นมากขึ้น เครือดินก็หายไป ข้าวสาลี ไม่มีเปลือก มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็เกิดขึ้นแทน ข้าวนี้เก็บเย็น เช้าก็แก่แทนขึ้นมาอีก เก็บเช้า เย็นก็แก่แทนขึ้นมาอีก ไม่ปรากฏความพร่องเลย ความหยาบกระด้างของกาย และความทรามของผิวก็ปรากฏมากขึ้น ทำให้สัตว์โลกตกต่ำในด้านความคิดและจิตใจเกิดความยึดมั่นถือมั่น ความแตกต่างซึ่งแต่เดิมไม่ปรากฏชัดเจนเพราะปราศจากรูปร่างก็เริ่มเกิดขึ้น ลักษณะที่แตกต่างทางผิวพรรณนี้ เริ่มจะเป็นมูลเหตุให้แบ่งแยกกำหนดความสูงต่ำ เกิดทิฐิในวรรณะ และร่างกายมีวิวัฒนาการมาเรื่อยๆ จนเริ่มปรากฏเป็นเพศชายเพศหญิง มีการเพ่งเล็งกันเองในกลุ่มขึ้น มีการเสพเมถุนตามสัญชาตญาณ เมื่อสัตว์อื่นเห็นจึงขว้างปาด้วยสิ่งของต่างๆ จึงเริ่มมีการสร้างบ้านเรือนขึ้น เพื่อปิดบังอสัทธรรม มีข้อความปรากฏในอัคคัญญสูตรว่า “ สมัยนั้น เหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนธรรมไม่ได้เข้าไปยังหมู่บ้านหรือนิคมตลอด ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพอสัทธรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้นเพื่อปกปิด อสัทธรรมนั้น” (ที.ปา. ๑๑/๑๒๗/๙๓)

เมื่อมีกาม ความเกียจคร้านจึงเกิดขึ้น และมีบุคคลผู้หนึ่งคิดหาวิธีแห่งความสะดวกสบายให้กับชีวิต โดยการนำเอาอาหารมากักตุนไว้ ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรต่อไปว่า

ครั้งนั้น สัตว์บางพวกเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า “ ท่านผู้เจริญเรานี้ช่างลำบากเสียจริง ที่ต้องไปเก็บข้าวสาลีมาเพื่อเป็นอาหารทั้งในเวลาเย็น สำหรับอาหารเย็น ทั้งในเวลาเช้าสำหรับอาหารเช้า ทางที่ดีเราควรนำข้าวสาลีมาครั้งเดียวให้พอเพื่อเป็นอาหารเช้าและอาหารเย็น” (ที.ปา. ๑๑/๑๒๗/๙๓)

เมื่อมีการนำอาหารมาเก็บกักตุนเอาไว้ ทำให้เกิดการเลียนแบบ ดังนั้น เมื่อมีการเก็บกักตุนอาหารไว้มาก ๆ จึงเกิดการขาดแคลน สัตว์เหล่านั้นจึงปรึกษาถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการขาดแคลนและหาวิธีแก้ไขจนนำไปสู่การแบ่งปันเขตแดนกันว่า

> ท่านผู้เจริญ บาปธรรมปรากฏชัดแล้ว ในกาลก่อนพวกเรานึกคิดอะไรก็ได้สมความปรารถนา... มีข้าวสาลีเป็นอาหารดำรงอยู่ได้นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมอันเลวปรากฏขึ้นแก่พวกเราข้าวสาลีนั้น จึงกลายเป็นข้าวมีรำห่อหุ้มเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ทางที่ดีพวกเราควรมาแบ่งข้าวสาลี และปักปันเขตแดนกันเสียเถิด ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลาย จึงแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน (ที.ปา. ๑๑/๑๒๘/๙๔-๙๕)

เมื่อมีกาม มีความเกียจคร้าน มีความเห็นแก่ได้เกินควรจนเกิดการขาดแคลนปัจจัยในด้านต่าง ๆ เรื่อยมา จนถึงการแบ่งปันสิทธิและทรัพย์สินในการยึดครอง อธรรมที่ทำลายความปกติสุขดั้งเดิมของชีวิตและสังคมจึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจากการประพฤติตัวของสัตว์นั้น และเมื่อมีการยึดครองจึงเกิดมีการละเมิดสิทธิกันขึ้น และได้พากันตักเตือนห้ามกระทำอีก สัตว์บางพวกทนไม่ไหวจึงมีการทำร้ายกันด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น สัตว์ที่มีความคิดกลุ่มหนึ่งได้ปรึกษากัน โดยกล่าวถึงปัญหาว่า

บาปธรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จักปรากฏ การติเตียนจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏ ทางที่ดีพวกเราควรสมมุติ (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ให้เป็นผู้กล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ให้เป็นผู้ติเตียนบุคคลที่ควรติเตียนโดยชอบ ให้เป็นผู้ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น (ที. ปา. ๑๑/๑๓๐/๙๖)

ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีเจ้าหน้าที่คุ้มครองป้องกันชีวิตและทรัพย์สิน ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจากมหาชนได้รับการขนานนามว่า “มหาสมมติ” มีหน้าที่ต้องปกป้องคุ้มครองอาณาเขตกว้างใหญ่ ได้ขนานนามว่า “กษัตริย์” เพราะเป็นใหญ่ในนาและโดยที่หัวหน้า(ผู้นำ) นั้น เป็นผู้มีคุณธรรมยังความพอใจให้เกิดขึ้นแก่คนเป็นอันมาก จึงเรียกว่า “ราชา” การกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนา จึงปรากฏมีขึ้น ด้วยประการดังกล่าว

๒.๑.๔ ลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนา

ลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนานั้น มีอยู่ ๒ ลักษณะด้วยกัน คือลักษณะของธรรมราชา ๑ และ ลักษณะของเทวราชา ๑ (สุรศักดิ์ ม่วงทอง, (๒๕๔๓, หน้า ๒๑.)

๑. ลักษณะของธรรมราชา

ตามหลักของพระพุทธศาสนา ผู้นำที่ได้ชื่อว่า ราชา (King) คือ ผู้นำซึ่งยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วย ทศพิธราชธรรม ดังนั้นผู้นำที่เป็นธรรมราชาจึงหมายถึง ผู้นำทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมของพระพุทธศาสนาและยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยธรรมนั้น ซึ่งรวมทั้งทศพิธราชธรรมนั้นด้วย ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาเห็นว่ากษัตริย์(ผู้นำ) มิใช่เป็นเทวราช (God King) แต่เป็นเพียงมนุษย์ที่มีคุณสมบัติพิเศษบางประการ ที่ได้รับมอบอำนาจให้เป็นผู้นำการปกครองในลักษณะของสัญญาประชาคม การได้มาซึ่งอำนาจของผู้ปกครองมาจากความยินยอมของประชาชนเป็นการมอบให้ชั่วคราว เพื่อทำหน้าที่บางประการแทนประชาชน ดังนั้น ความชอบธรรมในอำนาจการปกครอง ซึ่งหมายถึง การยอมรับในสิทธิอำนาจ ในการปกครองผู้นำโดยประชาชน จึงเป็นสิ่งที่ผู้นำควรจะต้องคำนึงถึงตลอดเวลา จากการที่สังคมอินเดียขณะที่พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นเป็นสังคมที่ปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และระบอบสาธารณรัฐซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำที่มีอำนาจในการปกครองอาจจะเรียกว่ามีการปกครองแบบสามัคคีธรรม

ลักษณะสำคัญของพุทธธรรม ที่แสดงถึงความเป็นพระราชา มีความหมายตามศัพท์ประกอบคำอธิบายดังนี้

๑. คำว่า “ธรรม” หมายถึง ความถูกต้อง ดีงาม ยุติธรรม

๒. คำว่า “ราชา” หมายถึง กษัตริย์ที่ปวงชนนิยมชมชอบ เพราะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยความยุติธรรม

ฉะนั้น กษัตริย์องค์ใดไม่ประพฤติธรรม นำความเดือดร้อนมาสู่ประชาชน กษัตริย์องค์นั้นก็จะไม่ได้รับการขนานนามว่า ราชา **ชัยอนันต์ สมุทรวณิช** (๒๕๒๐, หน้า ๖๓) ในขณะที่ธรรมตามหลักพุทธธรรมแสดงความเป็นสากลที่ทุกคนพึงปฏิบัติธรรมอย่างเดียวกัน ใครปฏิบัติได้มากก็อยู่ในฐานะสูง ยิ่งอยู่ในฐานะสูงก็ยิ่งเป็นที่หวังว่าจะต้องประพฤติให้สูงตามไปด้วย หากประพฤติตนไม่อยู่ในธรรมก็จะถูกโลกตำหนิยิ่งกว่าเมื่อคนวรรณะต่ำประพฤติผิดกษัตริย์จึงต้องประพฤติธรรมและเผยแพร่ธรรมซึ่งก็ต้องรวมหน้าที่เป็นพระอัครศาสนูปถัมภกไปด้วยโดยปริยาย กษัตริย์ในความหมายเช่นนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา ศาสนาพราหมณ์ผนวกความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเข้ากับลักษณะของกษัตริย์ และโยงวรรณะกษัตริย์เข้ากับพระผู้เป็นเจ้า จึงเกิดความคิดแบบเทวราชาดังกล่าวมาแล้ว

ส่วนพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับความศักดิ์สิทธ์ของคัมภีร์พระเวท จึงไม่ยอมรับการเกิดวรรณะจากพระผู้เป็นเจ้า และมิได้ให้ฐานะอันสำคัญแก่เทพเจ้าทั้งหลาย หากแต่กำหนดว่าความเป็นเทพก็เกิดจากบุญอันบุคคลได้กระทำ คนธรรมดาก็อาจสูงส่งเท่าเทพและพรหมได้หากประพฤติธรรมสูงพอ ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่ดีจึงเป็นสมมติเทพ คือเทียบได้กับเทพในแง่การปฏิบัติธรรม และมีสิทธิในการปกครองเพราะคุณธรรมดังกล่าว หากปราศจากคุณธรรมเมื่อใด ผู้อื่นก็มีสิทธิโค่นล้มเสียได้ ดังนั้น ธรรมราชาจึงปกครองโดยเน้นการปฏิบัติตามธรรมและสอนผู้อื่นให้ประพฤติธรรม มากกว่าปล่อยให้ประชาชนเดือดร้อนแล้วใช้อำนาจปราบปรามเมื่อประชาชนทำผิด ยิ่งกว่านั้น นอกจากธรรมราชาไม่ถืออำนาจเป็นเครื่องมือปกครองแล้วยังทรงควบคุมพระองค์มิให้ลุแก่อำนาจหรือให้ความสำคัญแก่ฐานะอันสูงของพระองค์ยิ่งกว่าความสุขของประชาชน ดังจะเห็นได้จากพรหมวิหารธรรม และธรรมหลายข้อในทศพิธราชธรรม คือ ความอ่อนโยน ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความหนักแน่นในธรรม เมื่อกษัตริย์ ปฏิบัติพระองค์ตามธรรมดังกล่าวนี้แล้วย่อมใช้อำนาจในทางที่ไม่เป็นธรรม แม้จะทรงพระราชอำนาจอยู่สักเพียงใดก็ตาม การเน้นลักษณะของผู้นำที่ดีนี้อาจเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเพียงพอแล้วสำหรับการปกครองแว่นแคว้นต่าง ๆ

๒. ลักษณะของเทวราชา

พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของกษัตริย์ในแง่ที่เป็นเทพเจ้าโดยสมมติคือ โดยการยอมรับของประชาชน ไม่ใช่เทพเจ้าบนสวรรค์ตามความเข้าใจของลัทธิพราหมณ์ เพราะพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางประเพณีนิยมอินเดียโบราณ ถูกครอบงำด้วยลัทธิพราหมณ์ แต่ไม่ทั้งหมด ซึ่งพระพุทธศาสนายังคงมีจุดยืนความเป็นตัวของตัวเองโดยให้เหตุผลอธิบายการเป็นสมมติเทพของ

กษัตริย์ ตามหลักพุทธธรรมได้แสดงถึงเทพเจ้า ๓ ประการ (บุญจันทร์ เขมกาโม, ๒๕๔๙, หน้า ๓๙ - ๔๑) ดังนี้

๑. สมมติเทพ (god by convention) เทพเจ้าโดยสมมติ คือ โดยการยอมรับของมวลมนุษย์โลกซึ่งหมายถึงกษัตริย์ทรงเป็นเทพที่อยู่เหนือมนุษย์ด้วยธรรม

๒. อุปปัติเทพ (god by rebirth) เทพเจ้าโดยกำเนิด คือ สถิตอยู่บนสวรรค์

๓. วิสุทธิเทพ (god by purification) เทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการกระทำของตนเองอันได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย

ลักษณะสำคัญของผู้นำ ในฐานะเทวราชา คือ การยกอำนาจสิทธิ์ขาด ให้เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ดูแลรักษาความสงบ ปราบปรามเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ ดำเนินการบริหารกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม หรือสมาชิกภายใต้การดูแล บนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม พระองค์ผู้เป็นเทวราชาจะมีภาวะ หรือคุณธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญ คือมีความกล้าหาญเฉพาะในสิ่งที่เป็นธรรมตามทศพิธราชธรรม สิ่งที่เหมือนกันในเทวราชาและธรรมราชา มิใช่เพียงสถานะสูงสุดในสังคม แต่ขึ้นกับเงื่อนไขที่เท่าเทียมกันกับทุก ๆ คน ในฐานะสมาชิกร่วมอยู่ในสังคม คือการประพฤติธรรมในฐานะผู้นำ คือ พันธกรณีในการดูแลทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์

ดังนั้น ประชาชนคนธรรมดา ถ้ากระทำความดีก็อาจได้รับการยกย่องยอมรับนับถือสมมติเป็นเทพได้ ได้แก่ กษัตริย์ในยุคนั้นนั่นเอง เป็นการปฏิรูปความคิดของลัทธิพราหมณ์ในแง่ที่ว่าคนธรรมดาก็อาจเป็นเทพเจ้าได้ ถ้าเขาปฏิบัติตนเป็นคนดี จนเป็นที่ยอมรับนับถือของคนโดยทั่วไป

๒.๑.๕ ความสำคัญของผู้นำ

คำโบราณกล่าวว่า ฝูงสัตว์ต้องต้อน ฝูงคนต้องนำ ดังนั้น การที่มนุษย์เรามีการอยู่ร่วมกันมาก ๆ จึงจำเป็นต้องมีผู้นำ ความอยู่รอดของประชาชน และประเทศชาติบ้านเมืองขึ้นอยู่กับผู้นำ ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นหัวหน้าหรือผู้บริหาร ผู้นำจึงมีความสำคัญดุจเข็มทิศที่จำเป็นสำหรับคนเดินทาง และเสาเข็มที่มีความจำเป็นต่อการสร้างบ้าน อีกทั้งยังเป็นผู้สร้างหลักจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม ผู้นำเสมือนหนึ่งเป็นหลักชัยของประเทศชาติ แผ่นดินเปรียบเหมือนภาชนะใหญ่ เหล่าราษฎรเหมือนทรัพย์สิน ผู้นำคือผู้รักษาทั้งแผ่นดินและทรัพย์สิน ซึ่งหากต้องการทราบถึงความเจริญรุ่งเรืองของแว่นแคว้นหรือบ้านเมืองใด ๆ แล้ว ต้องดูผู้นำเป็นหลักใหญ่

นอกจากนั้น บ้านเมืองมีภารกิจที่ต้องมีผู้รับผิดชอบในด้านต่างๆ จึงจำเป็นที่จะต้องมีผู้นำเพื่อช่วยรับภาระของบ้านเมือง เช่น ผู้นำจะต้องเป็นผู้สร้างขวัญและกำลังใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ใต้ปกครอง และทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมในสังคม เป็นต้น ในพระพุทธศาสนาเองก็ได้มีการกล่าวถึงความสำคัญของผู้นำไว้เช่นกัน ดังในอัคคัญญสูตร (ที.ปา. ๑๑/๑๓๐/๙๖.) ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของผู้นำไว้ว่า

> ...สัตว์เหล่านั้นเข้าไปหาท่านรูปงาม น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงกล่าวดังนี้ว่า มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิด

แต่ถ้าหากจะมองไปถึงการบริหารในคณะสงฆ์ พระพุทธองค์ไม่ทรงให้ความสำคัญกับผู้นำหรือผู้ปกครองมากนัก นอกเสียจากธรรมวินัยเท่านั้น ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า ธรรมวินัยที่เราบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว ก็จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย (ที. ม. ๑๐/๒๑๖/๑๖๕) มองจากตรงจุดนี้ พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญต่อธรรมวินัยมากกว่าผู้นำ ซึ่งตรงจุดนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นความชาญฉลาดของพระพุทธองค์ เพราะพระธรรมวินัยไม่มีการเปลี่ยนแต่ผู้นำมีการเปลี่ยนแปลง จะเห็นได้ว่า จากพระสูตรที่ยกมานี้ ผู้นำมีความสำคัญในฐานะกษัตริย์ ราชา ผู้บริหารรัฐ ผู้ดูแลความสงบ และสร้างสันติให้เกิดแก่ราษฎรเป็นหลัก ทั้งนี้ก็เพราะว่า บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข มีระเบียบวินัย ก็เพราะมีผู้นำเป็นที่รวมจิตใจ มีผู้บริหารบ้านเมืองคอยเอาใจใส่ดูแล ดังหลักที่ว่า พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น (สำ.ส. ๑๕/๗๒/๘๐) พระราชาเป็นประมุขของประชาชน (ม.ม. ๑๓/๔๐๐/๔๙๙)

๒.๑.๖ คุณลักษณะผู้นำที่ดี (Good Leadership)

ผู้นำที่มีภาวะผู้นำสูงนั้น จะมีคุณลักษณะที่ดีมากประการ โดยเฉพาะการที่สามารถทำงานสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอได้ ก็จะเป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับนับถือ แต่อาจจะได้รับการตำหนิหากทำงานภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ และในเรื่องของภาวะผู้นำจะถูกมองในแง่รายบุคคลมากกว่ากลุ่มบุคคล

คุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดีนั้น เป็นคุณสมบัติ ที่สำคัญและจำเป็นของหัวหน้าฝ่ายบริหารหรือผู้นำทุกระดับ ให้สามารถปกครอง และบริหารองค์กรที่รับผิดชอบ ให้ดำเนินไปถึงความสำเร็จอย่างได้ผลดี มีประสิทธิภาพสูง และให้ถึงความเจริญและสันติสุขอย่างมั่นคงในกาลทุกเมื่อ ไม่กลับกลายเป็นความทุกข์เดือดร้อนอีกได้ในภายหลังเป็นเสมือนนายสารถีผู้ขับรถเทียมม้า หรือเป็นเสมือนนายวงดนตรี ผู้ควบคุมวงดนตรีที่สามารถ ฉันใด ก็ฉันนั้น

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล), (๒๕๔๘, หน้า ๒๑๒) ได้กล่าวถึงลักษณะของความเป็นผู้นำที่ดีว่า ประมุขศิลป์(Leadership) คือ คุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดีนั้น เป็นทั้งศาสตร์ (Science) และศิลป์ (Arts) กล่าวคือ สามารถวิเคราะห์วิจัยข้อมูลอย่างเป็นระบบ (systematic Study) จากพฤติกรรมและวิธีการปกครองการบริหารองค์กรให้สำเร็จด้วยดี มีประสิทธิภาพสูงมาแล้วประมวลขึ้นเป็นหลักหรือทฤษฎี(theory) ตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์(Scientific Method) สำหรับใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของหัวหน้าฝ่ายบริหาร (CEO) ให้เกิดประโยชน์แก่การปกครองการ

บริหารที่ดี (Good Governance) กล่าวคือให้บรรลุผลสำเร็จดีมีประสิทธิภาพสูงได้ เพราะเหตุนั้น ประมุขศิลป์ คือ คุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดี จึงชื่อว่าเป็นศาสตร์

นอกจากนี้คุณลักษณะการเป็นผู้นำที่ดีนั้น ยังเกิดจากการที่บุคคลได้เคยศึกษาหาความรู้ ฝึกฝนอบรมบ่มนิสัย และเคยปฏิบัติพัฒนาสภาวะความเป็นผู้นำที่ดีมาแต่ปางก่อน คือ แต่อดีตกาล จนหล่อหลอม บุคลิกภาพและสภาวะความเป็นผู้นำที่ดี ปลูกฝัง เพิ่มพูน อยู่ในจิตสันดานยิ่งขึ้นต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบัน ความเป็นผู้นำที่ดี เช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นศิลป์ ซึ่งก็คือ บุญบารมี นั่นเอง

ทวิช เปล่งวิทยา (อ้างใน มนตรี ธีรธรรมพิพัฒน์, ๒๕๔๐, หน้า ๒๙- ๓๒) ได้รวบรวมคุณสมบัติของผู้นำที่ดีไว้ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ลักษณะ คือ ๑. ลักษณะทางสติปัญญา ๒. ลักษณะทางร่างกาย ๓. ลักษณะทางอารมณ์ และ ๔. ลักษณะทางอุปนิสัย ดังนี้

๑. ลักษณะทางสติปัญญา ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๕ ประการ คือ

๑.๑ ความตื่นตัว คือ มีความว่องไว เตรียมพร้อม ระวังระไวตื่นตัวอยู่เสมอและมีสมองดี คิดได้ว่องไว มีไหวพริบแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างฉับพลัน

๑.๒ ความคิดอย่างมีเหตุผล คือ คิดบริหารงาน และแสดงออกทางกาย วาจา ประกอบด้วยเหตุผลที่ถูกต้อง น่าเชื่อถือ หรือพิจารณาก่อนทำว่าดีหรือไม่

๑.๓ สำมัญสำนึก คือ มีความรู้สึกผิด ชอบ ชั่ว ดี

๑.๔ ดุลยพินิจ คือ พิจารณาใคร่ครวญก่อนตัดสินใจทำงาน ใช้ประสบการณ์การเรียนให้เกิดดุลยพินิจในการแก้ปัญหา

๑.๕ การเห็นการณ์ไกล คือ เมื่อกระทำสิ่งใด เล็งผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ประเมินสถานการณ์ วางแผนปฏิบัติงานอย่างมีเหตุและผล โดยตั้งสมมติฐาน รวบรวมข้อมูล และใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมา เป็นแนววิเคราะห์พิจารณาใคร่ครวญวิธีปฏิบัติให้เกิดผลดีมากว่าผลเสีย

๒. ลักษณะทางกาย ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๔ ประการ คือ

๒.๑ สุขภาพ ผู้นำต้องมีความสมบูรณ์ทางร่างกาย เพื่อให้มีความพร้อมในการทำงานอยู่เสมอ สุขภาพดีก็จะอำนวยผลให้การทำงานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒.๒ กำลังกาย ต้องมีกำลังกายที่ดี เพราะบางโอกาส บางสถานการณ์ผู้นำต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยการใช้พลังกาย

๒.๓ ความทรหดอดทน มีร่างกายแข็งแกร่ง อดทนต่อความยากลำบาก ความหิว กระหาย และความเลวร้ายของดินฟ้าอากาศ สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ทุกสถานที่

๒.๔ รูปร่างท่าทางดี มีทรวดทรงบุคลิกลักษณะเป็นผู้นำ สง่าผ่าเผย เป็นที่เกรงขามและดึงดูดความเลื่อมใสจากผู้ใต้บังคับบัญชา

๓. ลักษณะทางอารมณ์ ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๑๑ ประการ คือ

๓.๑ มองในแง่ดี คือ มองคนอื่นในฐานะเป็นมิตร มีความเข้าใจคนอื่น

๓.๒ การปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม คือ สามารถปรับตัวเข้ากับผู้ใหญ่และผู้ใต้บังคับบัญชา วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ทัศนคติของสังคม และภูมิศาสตร์ดินฟ้าอากาศ

๓.๓ ความมีใจเยือกเย็น คือ มีความอดกลั้นอารมณ์ไว้ได้ มีใจหนักแน่น ไม่ท้อถอย ไม่โกรธง่าย ไม่แสดงอาการสูงต่ำ

๓.๔ การบังคับตนเอง คือ บังคับตนเองและสำรวมไว้ด้วยดี ไม่ให้ตกไปในอำนาจฝ่ายต่ำหรือสิ่งยั่วยุให้ย่ามใจก่อให้เกิดการละเมิดมาตรฐานทางจริยธรรม และวัฒนธรรมของสังคม

๓.๕ ความกระตือรือร้น คือ ตั้งใจกระฉับกระเฉงในการทำงาน ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง และมีการเตรียมแผนงานในใจ ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และประหยัด

๓.๖ การสังคมดี คือ มีอัธยาศัยไมตรี มีสัมพันธภาพได้กับคนทุกชั้นวรรณะ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ไม่ถือตัว ไม่วางท่ายกตนข่มท่าน

๓.๗ ความแนบเนียน คือ เมื่อทำพูดคิด รู้จักกาลเทศะ มีความแนบเนียน ไม่เก้งก้างในการแก้ปัญหา ข้อนี้ต้องอาศัยความมีศิลปะ ประสบการณ์ และการฝึกฝนอยู่เสมอ

๓.๘ อารมณ์ขัน คือ ทำงานด้วยความรู้ตัวอยู่เสมอ ไม่ให้เกิดอารมณ์เครียด มองโลกในแง่ดี อารมณ์ขันนี้จะทำให้ไม่เหนื่อย บริหารงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ผู้นำไม่ควรแสดงอารมณ์ขันต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างพร่ำเพรื่อ จนขาดความนับถือยำเกรง

๓.๙ ความเชื่อมั่นในตนเอง คือ มีความมั่นใจ มั่นคงทางจิต ไม่อ่อนไหวตามคำพูดของคนอื่น สามารถตัดสินปัญหาต่าง ๆ ด้วยเหตุผล และความเชื่อมั่นของตนเอง ที่สำคัญคือ ต้องมีประสบการณ์มาก ๆ ดังประโยคว่า “การเป็นผู้บังคับบัญชาที่ดี ต้องเป็นฝ่ายอำนวยการที่ดีมาก่อน”

๓.๑๐ ความสนใจกว้างขวาง คือ มีความอยากรู้อยากเห็น เรียนรู้สิ่งต่างๆ อยู่เสมอ ไม่สำคัญตนว่าเป็นผู้รู้ดี มีความกล้าที่จะปรึกษาหารือถามผู้รู้

๓.๑๑ การเข้าใจคน คือ มีวิจารณญาณ สังเกตและเข้าใจพฤติกรรมของผู้ใต้บังคับบัญชา ทั้งนี้เพื่อมอบงานให้เหมาะสมแก่จริตผู้นั้น และงานจะสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

๔. ลักษณะทางอุปนิสัย ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๘ ประการ คือ

๔.๑ ความตรงไปตรงมา คือ เป็นคนที่พูดจริงทำจริง พูดอย่างไรทำอย่างนั้น มีสัจจะต่อคำสัญญา ไม่ผิดนัด

๔.๒ ความจงรักภักดี คือ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ผู้นำต้องสร้างความจับใจในการบัญชาของตนแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาเพื่อให้เกิดความจงรักภักดีตามมา

๔.๓ ความสำนึกในหน้าที่ คือ มีความสำนึกในการปฏิบัติงานตามที่ได้วางไว้ อย่างมีความรับผิดชอบ ไม่ก้าวก่ายแทรกแซงหน้าที่ของคนอื่น

๔.๔ ความไว้วางใจได้ คือ ดำรงตนอยู่ในจริยธรรม ไม่เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก เป็นที่ไว้วางใจของคนอื่น

๔.๕ ความกล้าหาญ คือ มีความกล้าหาญทางจริยธรรม กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้อง ทำงานด้วยเหตุผลและกล้ารับผิดชอบ

๔.๖ ความเข้มแข็ง คือ ไม่มีความย่อท้อต่ออุปสรรคต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล

๔.๗ ความยุติธรรม คือ ไม่ลำเอียง วางตัวเป็นกลาง บริหารโดยยึดความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก

๔.๘ ความไม่เห็นแก่ตัว คือ มีความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เสียสละบางอย่างแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา สละความสุขส่วนตน บำเพ็ญประโยชน์เป็นแบบอย่าง

เสริมชัย ชยมงฺคโล (๒๕๔๘ หน้า ๑๒๔-๑๔๙.) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้นำที่ดีไว้ว่าต้องประกอบด้วยคุณลักษณะดังต่อไปนี้

๑. มีบุคลิกภาพที่ดี (Good Personality) คือ เป็นผู้มีสุขภาพกาย และสุขภาพจิตที่ดี มีสุขภาพกายที่ดี คือ เป็นผู้ที่มีสุขภาพอนามัยที่ดีมีท่วงท่ากิริยา รวมทั้งการแต่งกาย ที่สุภาพ เรียบร้อย ดีงาม สะอาด และดูสง่างามสมฐานะ ส่วนมีสุขภาพจิตที่ดี คือ เป็นผู้มีอัธยาศัยใจคอที่งาม เป็นคนดี มีศีลธรรม ได้แก่ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา กับทั้งมีกัลยาณมิตรธรรม คือมีคุณธรรมของคนดี

๒. ประกอบด้วย “หลักธรรมาภิบาล” คือ คุณธรรมของนักปกครอง นักบริหารที่ดี (Good Governance) คือ

๑) หลักความถูกต้อง คือ มีการพิจารณาวินิจฉัยปัญหาการทำการตัดสินใจ (Decision Making) และสั่งการ (Command) ด้วยความถูกต้องตามกฎหมายบ้านเมือง และกฎระเบียบข้อบังคับขององค์กร ที่ออกตามกฎหมาย ถูกต้องด้วยพระธรรมวินัย กล่าวคือ ถูกต้องตามหลักศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีของสังคมถูกต้องตามนโยบายของผู้บังคับบัญชาหน่วยเหนือ และถูกต้องตรงประเด็นตามหลักวิชา และได้รับความพึงพอใจจากชนที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

๒) หลักความเหมาะสม คือ รู้จักคิด พูด ทำกิจการงานและปฏิบัติตน ได้เหมาะสม ถูกกาละ เทศะ บุคคล สังคม และสถานการณ์

๓) หลักความบริสุทธิ์ คือ มีการวินิจฉัย สั่งการ กระทำกิจการงานด้วยความบริสุทธิ์ใจ คือ ด้วยเจตนา ความคิดอ่าน ที่บริสุทธิ์

๔) หลักความยุติธรรม คือ มีการวินิจฉัย สั่งการ และปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง และบุคคลที่เกี่ยวข้อง ด้วยความชอบธรรม บนพื้นฐานแห่งหลักธรรม หลักการ เหตุผล และข้อมูลที่ถูกต้อง เชื่อถือได้ และตรงประเด็น และด้วยความเที่ยงธรรม คือ ไม่อคติ หรือลำเอียงด้วยความหลงรัก หลงชัง ด้วยความกลัวเกรง และด้วยความหลง ไม่รู้จริง คือ ขาดข้อมูลที่ถูกต้อง เชื่อถือได้ และสมบูรณ์เป็นเครื่องประกอบการวินิจฉัย ตัดสินใจ ให้ความเที่ยงธรรม

๓. ผู้ประกอบด้วย สัปปุริสธรรม คือ คุณธรรมของสัตบุรุษ คือคนดีมีศีลธรรม ให้รู้จักเหตุ รู้จักผล ให้รู้เขารู้เรา แล้วให้รู้จักวางตัวให้เหมาะสมกับกาละ เทศะ บุคคล สังคม และสถานการณ์ (ขุ.ชา. ๒๘/๔๗๐/๑๒๒)

๔. รู้จักหลักปฏิบัติต่อกันด้วยดี ระหว่างผู้บังคับบัญชากับลูกน้อง หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ชื่อ “เหฏฐิมทิศ” ๑ ในทิศ ๖ มีเนื้อความ ว่า

“เหฏฐิมทิศ” คือ ทิศเบื้องต่ำ เจ้านาย หรือผู้บังคับบัญชา พึงบำรุงบ่าว คือ ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ด้วยสถาน ๕ คือ (ที.ปา. ๑๑/๒๐๓/๒๐๕)

๑. ด้วยการจัดงานให้ตามกำลัง กล่าวคือ มอบหมายหน้าที่การงานให้ตามกำลังความรู้ สติปัญญา ความสามารถ (Put the right man on the right job-รู้จักใช้คนให้ถูกกับงาน)

๒. ด้วยการให้อาหารและบำเหน็จรางวัล กล่าวคือ เมื่อทำดี ก็รู้จักยกย่องชมเชย และ/หรือ สนับสนุน อุดหนุน ให้ได้รับบำเหน็จรางวัล เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่ง ตามสมควรแก่ฐานะ เมื่อทำไม่ดี ก็ให้คำตักเตือน แนะนำ สั่งสอน ให้พัฒนาสมรรถภาพให้ดีขึ้น ถ้าไม่ยอมแก้ไข พัฒนาตนให้ดีขึ้น ก็ต้องตำหนิ และมีโทษตามกฎเกณฑ์ โดยชอบธรรม

๓. ด้วยการรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข กล่าวคือ ต้องรู้จักดูแลสารทุกข์ สุกดิบ ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ไม่เป็นผู้แล้งน้ำใจ คือไม่ปฏิบัติกับลูกน้อง หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา อย่างทำนอง “ยามดีก็เรียกใช้ ยามไข้กลับไม่รักษา”

๔. ด้วยแจกของมีรสดีแปลก ๆ ให้กิน หมายถึง ให้รู้จักมีน้ำใจ แบ่งปันของกินของใช้ดีๆ ให้ลูกน้อง เพื่อเป็นกำลังใจแก่ลูกน้องที่รับใช้รับสนองงานแก่ตนบ้าง ไม่เอาแต่รับจากลูกน้อง แต่ตนเองกลับมีจิตใจคับแคบเห็นแก่ตัว ไม่รู้จักให้เป็นสินน้ำใจแก่ลูกน้อง

๕. ด้วยปล่อยในสมัย คือ รู้จักให้ลูกน้อง หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาได้ลาพักผ่อนบ้าง ไม่ใช่คอยแต่จะใช้ให้ทำงานโดยไม่เห็นใจ ให้ได้รับการพักผ่อนบ้าง

๕. มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดี (Human Relation) ด้วยคุณธรรม คือ พรหมวิหารธรรม และสังคหวัตถุ เป็นต้นพรหมวิหารธรรม คุณธรรมเครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา คือ ความรัก ปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นอยู่ดีมีสุข

๒. กรุณา คือ ความสงสาร ปรารถนาให้ผู้มีทุกข์ เดือดร้อนให้พ้นทุกข์

๓. มุทิตา คือ ความพลอยยินดี ที่ผู้อื่นได้ดี ไม่คิดอิจฉาริษยากัน

๔. อุเบกขา คือ ความวางเฉย ไม่ยินดียินร้าย เมื่อผู้อื่นถึงซึ่งความวิบัติ โดยที่เราเองก็ช่วยอะไรไม่ได้ ก็ต้องปล่อยวางใจของเราเองด้วยปัญญา ตามพระพุทธพจน์ว่า “สัตว์โลก เป็นไปตามกรรม” (ที.ม. ๑๐/๑๘๔/๒๒๕)

พรหมวิหาร ๔ ประการนี้ เป็นคุณธรรมเครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้เป็นหัวหน้า ผู้นำคน ให้เป็นคนเที่ยงธรรม รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ให้รู้จักเห็นใจรู้จัก

เข้าใจ เอ็นดูผู้น้อย หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ให้ “รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา” ก็จะยังความน่าเคารพนับถือเลื่อมใสศรัทธา ให้เกิดแก่หมู่ชนทุกฝ่ายได้ นอกจากนี้ยังต้องมี สังคหวัตถุธรรม ๔ (สำ.ส. ๑๕/๓๕/๑๑๐)

๖. รู้จักปกครองดูแลผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ด้วยหลัก “อ่อนนอก แข็งใน” คือ หลัก ๙ ป. ดังต่อไปนี้

ป.ที่ ๑ ปลุก คือ รู้จักปลุกใจ ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ให้มีใจเบิกบาน แจ่มใส กระปรี้กระเปร่า ยินดีในการทำกิจการงานด้วยความเข้มแข็งจริงจัง และอดทน

ป.ที่ ๒ ปลอบ คือ รู้จักปลอบขวัญ ปลอบใจ ให้กำลังใจ เวลาที่ลูกน้อง หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ต้องประสบกับความผิดหวัง เศร้าโศก หรือมีใจหดหู่ ท้อถอย ให้กลับมีใจเข้มแข็ง ในการทำงาน และดำเนินชีวิตไปด้วยดี มีความสันติสุข

ป.ที่ ๓ ปั้น คือ ให้มีคุณภาพ คุณวุฒิ และคุณธรรม ที่ดีที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไป และประการสำคัญ คือ มอบหมายอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบ ให้ตามความเหมาะสม แก่สมรรถภาพ คุณภาพ คุณวุฒิ และคุณธรรม

ป.ที่ ๔ ปก คือ รู้จักปกป้องลูกน้อง หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาโดยวิธีการที่เป็นธรรม มิให้ถูกกระทบกระเทือน เสียหาย โดยไม่เป็นธรรม

ป.ที่ ๕ ป้อง คือ รู้จักป้องกันลูกน้อง หรือผู้ใต้บังคับบัญชามิให้ประพฤติผิดกฎหมาย หรือประพฤติผิด ทำนองคลองธรรม

ป.ที่ ๖ ปรับ คือ ช่วยให้เขาพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น รวมทั้งการปรับหน้าที่ความรับผิดชอบให้เหมาะสมกับความรู้ความชำนาญ สติ ปัญญา ความสามารถและวิสัยทัศน์ของเขาด้วย

ป.ที่ ๗ ปรุง คือ แนะนำสั่งสอน และ/หรือ สนับสนุนให้ลูกน้อง ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ให้ศึกษาหาความรู้ ความชำนาญ ด้วยการให้ศึกษาอบรมวิชาชีพ ทั้งก่อนที่จะมอบตำแหน่งหน้าที่กิจการงานให้ทำ (Pre-service Training) และภายหลัง ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่รับผิดชอบแล้ว (In-service Training) และให้เจริญคุณธรรม โดยสนับสนุน ส่งเสริมให้การศึกษา อบรมธรรมปฏิบัติ โดยการปฏิบัติศีล-สมาธิ-ปัญญา อันมีรายละเอียด อยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ให้เขาเจริญ ด้วยความรู้คู่คุณธรรม

ป.ที่ ๘ ปราม คือ ถ้าทำงานบกพร่อง หรือผิดพลาด หรือ ประพฤติผิดกฎหมาย ผิดระเบียบข้อบังคับ ขององค์กร และ/หรือ ประพฤติผิดศีล ผิดธรรม ก็ว่ากล่าว ตักเตือน ห้ามปราม แนะนำสั่งสอน ให้ปรับปรุงตัว ให้รู้จักกลับตัวกลับใจ มาประพฤติปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

ป.ที่ ๙ ปราบ คือ ถ้าห้ามปราม และว่ากล่าวตักเตือนหลายครั้งแล้ว ยังไม่ดีขึ้น ก็ต้องปราบ คือ พิจารณาลงโทษทัณฑ์ตามกฎเกณฑ์ขององค์กร ตามกฎหมายบ้านเมือง และ/หรือ ตามหลักศีลธรรม คือพระธรรมวินัย (กรณีเป็นนักบวช)

๗. รู้จักวิธีการพัฒนาบุคลากร โดยการ แนะ นำ สั่ง สอน อบ รม บ่มนิสัย ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ให้เป็นคนดี มีคุณภาพ มีคุณธรรมอยู่เสมอ คือ

๑) **แนะ** ให้ทำดี ให้ถูกต้องตามหลักวิชา ตามหลักกฎหมาย และศีลธรรม

๒) **นำ** โดยทำดีให้ดู เป็นแบบอย่างที่ดี

๓) **สั่ง** ให้ปฏิบัติหน้าที่ความรับผิดชอบด้วยวิธีการที่ถูกต้อง เหมาะสมและเป็นธรรม

๔) **สอน** ให้เรียนรู้ และปฏิบัติงานให้ได้ผลดี มีประสิทธิภาพ

๕) **อบ** ให้หอม คือ ให้เพิ่มพูนวิชาความรู้ คู่คุณธรรม

๖) **รม** ให้แห้ง คือ ให้ย่าง หรือเผากิเลส โดยให้ศึกษาอบรมกาย วาจา และใจ โดยการปฏิบัติธรรม ได้แก่ ทาน กุศล ศีลกุศล ภาวนากุศล และ/หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันมีรายละเอียดอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อให้มีมานะ ละทิฏฐิ และเพื่อกำจัดกิเลส ตัณหา อุปาทาน ให้เบาบางลง ให้เจริญอยู่แต่คุณความดี มีศีล มีธรรม

๗) **บ่มนิสัย** ให้ตั้งอยู่แต่ในคุณความดีหลีกหนีความชั่วคือ ไม่ให้มีจิตสันดานโน้มเอียงไปข้างความชั่วที่มักชอบประพฤติผิดศีล ผิดธรรม และติดอยู่ในอบายมุข ๖ อบายมุข ๖ ได้แก่ ๑) เสพและติดสิ่งเสพให้โทษติดและของมึนเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๒) หมกมุ่นในกาม สำส่อนในกาม ไม่สำรวมในกาม ๓) ติดเที่ยวกลางคืน ติดดูการละเล่น ๔) เล่นและติดการพนัน ๕) คบคนชั่วเป็นมิตร คือ คนไม่ดีที่มักประพฤติผิดศีล ผิดธรรม และ/หรือ คนที่ติดอยู่ในอบายมุข และ ๖) เกียจคร้านในการงานทั้งหลาย (ที.ปา. ๑๑/๒๔๗/๒๐๒)

๘. มีความคิดริเริ่ม (Initiatives) ด้วยความคิดสร้างสรรค์ (Creative) โครงการใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์สุขแก่หมู่คณะสังคม และประเทศชาติและวิธีการทำงานใหม่ๆ ให้การปกครองการบริหาร กิจการงานได้บังเกิดผลดี มีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น

๙. มีความคิดพัฒนา (Development) คือ เป็นนักพัฒนาปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่หล้าหลังหรือข้อบกพร่องในการทำงานให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

๑๐. มีสำนึกในภาระหน้าที่ความรับผิดชอบสูง (Sense of Responsibilities) คือ มีสำนึกในความรับผิดชอบต่อตนเอง โดยการศึกษาหาความรู้ เพิ่มพูนศักยภาพ และสำนึกในการสร้างฐานะของตน และมีสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม คือ ต่อครอบครัว ต่อองค์กรและหมู่คณะที่ตนรับผิดชอบอยู่ และต่อสังคมประเทศชาติ ให้เจริญสันติสุขและมั่นคงโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนึกในหน้าที่รับผิดชอบต่อสถาบันหลักทั้ง ๓ ของประเทศชาติไทยเรา คือ สถาบันชาติ ๑ สถาบันพระพุทธศาสนา ๑ และสถาบันพระมหากษัตริย์ ๑ เพราะสถาบันหลักทั้ง ๓ นี้ หากสถาบันใดคลอนแคลน ไม่มั่นคง ไม่ว่าจะเป็นเพราะถูกศัตรูภายใน และ/หรือศัตรูจากภายนอกรุกราน ย่อมกระทบกระเทือนถึงสถาบันหลักอื่น ๆ ของชาติไทยเราให้พลอยคลอนแคลนอ่อนแอไปด้วย

ผู้นำที่ดี จึงย่อมต้องสำเหนียก และจักต้องมีความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ ต่อสถาบันหลักทั้ง ๓ นี้ อย่างจริงใจ และต้องรีบช่วยกันดำเนินการ ให้ความคุ้มครอง ป้องกันแก้ไข บำรุงรักษา อย่างเข้มแข็ง จริงจัง และต่อเนื่อง ให้เกิดความเจริญ และความสันติสุขอย่างมั่นคงให้ได้

๑๑. เป็นนักเสียสละ ความสุขส่วนตน อีกทั้งกำลังกาย สติ ปัญญา ความสามารถ ให้แก่งาน เพื่อบรรลุความสำเร็จ และให้ได้ผลดีมีประสิทธิภาพสูง เสียสละกำลังทรัพย์ เพื่อช่วยเหลืออนุเคราะห์ สงเคราะห์ ผู้อื่น ที่มีทุกข์ให้พ้นทุกข์ ที่มีสุข ก็ให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป และมีสำนึกในความเสียสละอย่างสูง เมื่อยามจำเป็น แม้จะต้องเสียสละชีวิตเลือดเนื้อ เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และเพื่อรักษาสถาบันหลักทั้ง ๓ ของไทยเรา คือ สถาบันชาติ สถาบันพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ ก็จะต้องทำ

๑๒. มีความมั่นใจตนเองสูง (Self Confidence) นี้หมายถึง มีความมั่นใจในธรรม คือ มีความมั่นใจในความรู้ ความสามารถ สติปัญญาและวิสัยทัศน์ และทั้งคุณธรรม คือ ความเป็นผู้มีศีล มีธรรม อันตนได้ศึกษาอบรมมาดีแล้ว มิใช่มีความมั่นใจอย่างผิด ๆ ลอย ๆ อย่าหลงตัวหลงตน ทั้ง ๆ ที่แท้จริงตนเองหาได้มีคุณสมบัติและคุณธรรมดีสมจริงไม่ และรู้จักต้องรู้จักแสดงความมั่นใจ ในเวลาคิดพูด ทำให้เหมาะสมกับกาลเทศะ บุคคล สถานที่และประชุมชนด้วย

ถ้าหากจะประมวลคุณลักษณะของผู้นำตามหลักของพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ต่างๆ ถึงแม้รายละเอียดจะมีมาก แต่เราก็พอจะสามารถสรุปลักษณะที่สำคัญๆ ของผู้นำได้ดังต่อไปนี้

๑. ผู้นำต้องเป็นผู้ทรงธรรม การที่ผู้นำจะเป็นผู้ที่ทรงธรรมได้นั้น การปฏิบัติตนที่ดีงามจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ดังข้อความที่ปรากฏในอธัมมิกสูตรว่า

> “ในเวลาที่พระราชาตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกข้าราชการก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อข้าราชการตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกพราหมณ์ก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ในธรรม แม้ชาวนิคมและชาวชนบทก็ตั้งอยู่ในธรรม” ตรงข้าม ถ้าผู้นำไม่ตั้งอยู่ในธรรม ประชาชนก็จะไม่ตั้งอยู่ในธรรมด้วย (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๑๑๔) ดังข้อความที่ว่า “เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยวโคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ...ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย” (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๑๑๕)

อนึ่ง ธรรมที่กล่าวถึงข้างต้น เพ่งเอาทั้งส่วนที่เป็นธรรมสำหรับการปฏิบัติตนในฐานะปัจเจก และธรรมที่เป็นหลักในการปกครอง ซึ่งประการหลังนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้หลายหลักด้วยกัน เช่น หลักทศพิธราชธรรม หลักอปริหานิยธรรม หลักจักรวรรดิธรรม สังคหวัตถุ พรหมวิหาร ฯลฯ เป็นต้น

๒. ผู้นำต้องทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ความยุติธรรมของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะหากจะพิจารณาจากอัคคัญสูตร จะเห็น จุดมุ่งหมายของรัฐก็เพื่อจัดสรร แบ่งปันทรัพย์สินให้เกิดความเป็น

ธรรมนั่นเอง เมื่อเกิดความขัดแย้งในสังคมผู้นำหรือผู้ปกครองต้องให้ความเป็นธรรม ไม่เอนเอียงไปในด้านใดด้านหนึ่ง ถ้าผู้ปกครองไม่มีความยุติธรรม บ้านเมืองจะระส่ำระสาย ไม่สามารถดำเนินไปตามปกติได้ ในคัมภีร์ชาดกได้แสดงหลักดังกล่าวไว้ว่า ถ้าผู้นำบริหารบ้านเมืองโดยชอบธรรม ย่อมไม่ทำให้ประเทศล่มจม อีกทั้งยังทำให้ประเทศชาติมีความสุข (ขุ.ชา. ๒๘/๑๗๕/๓๓)

หลักธรรมที่ผู้ปกครองต้องนำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมก็คือหลักอคติ ๔ (ที.ปา. ๑๑/๓๑๑/๒๘๘) **อคติ** หมายถึง ความลำเอียง เอนเอียง ผู้ที่มีอคติอยู่ในใจ จะมีความเอนเอียง ไม่สามารถให้ความเป็นธรรมแก่สังคมได้ ความเอนเอียงนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีสาเหตุมาจาก ๔ เรื่อง คือ ๑) ความรัก ๒) ความโกรธ ไม่พอใจ ๓) ความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ๔) ความกลัว

๓. ผู้นำต้องมีความรอบรู้ รอบรู้ทั้งเรื่องการบริหารงาน และรอบรู้เรื่องการบริหารคน อย่างน้อยที่สุด ผู้ที่เป็นผู้ปกครองหรือผู้นำต้องมีคุณลักษณะที่เป็นองค์คุณแห่งความรู้ ๓ ประการ (องฺ.ติกฺก.๒๐/๒๐/๑๖๓) คือ

ก. มีสายตายาวไกล สามารถมองทะลุปัญหาที่เกิดขึ้นได้ รู้จักเลือกคนเข้ามาช่วยบริหารราชการแผ่นดินให้เหมาะสมกับหน้าที่และความสามารถ ในโยธาสูตร (องฺ.จตุกฺก ๒๑/๑๘๑/๒๕๗) ได้กล่าวถึงความรอบรู้ไว้ ๔ ประเด็น คือ ๑) ฉลาดในหน้าที่ของตนเอง ๒) เข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ๓) สามารถแก้ปัญหานั้นให้ลุล่วงได้ด้วยดี ๔) สามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ได้ด้วยความเชื่อมั่น

ข. จัดแจงงานได้ดี คือเป็นผู้มีความสามารถในด้านการบริหารงานบ้านเมืองให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ ทั้งเป็นผู้ที่เอาใจใส่ในหน้าที่การงานตน ค้นหาวิธีที่จะทำให้การบริหารเป็นไปได้ด้วยดี

ค. มีหลักมนุษยสัมพันธ์ดี ผู้ปกครองที่ดีจะต้องเป็นผู้มีมนุษย์สัมพันธ์ เข้าได้กับคนทุกระดับ ทุกเพศ ทุกวัย

๔. มีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่ที่ดี ผู้เป็นผู้ใหญ่ มีหน้าที่บริหารบ้านเมืองจะต้องมีคุณสมบัติของความเป็นผู้ใหญ่พื้นฐานอย่างน้อย ๔ ประการ คือ (ม.ม. ๑๓/๓๑๕/๓๘๐) ๑) มีความรักความปรารถนาดีต่อประชาชน เห็นอกเห็นใจประชาชน ๒) ปฏิบัติหน้าที่ราชการบ้านเมืองเพื่อปัดทุกข์บำรุงสุขให้ประชาชน โดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ๓) รู้จักชื่นชม เมื่อประชาชนได้บรรลุถึงเป้าหมายที่ประสงค์ และ ๔) อุเบกขา มีใจเป็นกลาง เที่ยงธรรม ไม่เข้าไปก้าวก่ายเรื่องราวต่างๆ จนกระทั่งเสียระบบงานโดยส่วนรวม

พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนฺทโร) (๒๕๕๐, หน้า ๒๕ - ๓๗) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะผู้นำที่ดีว่า ผู้นำที่ดีพึงดูตัวอย่างจากพระพุทธปฏิมา ที่มีคุณลักษณะที่ควรนำมาเป็นแบบอย่างแก่ผู้นำ ซึ่งลักษณะของพระพุทธปฏิมาที่ควรดูเป็นแบบอย่างนั้น มีอยู่ด้วยกัน ๗ ประการ คือ ๑. เกศแหลม ๒. ตาดู ๓. หูยาน ๔. นั่งนาน ๕.ไม่ขานตอบ ๖. ยิ้มปลอบประโลมใจ และ ๗. ตัดสินให้ด้วยความยุติธรรม

คุณลักษณะทั้ง ๗ ประการนี้ ผู้นำควรนำมาเป็นแบบอย่างในการบริหารงาน ซึ่งแต่ละลักษณะนั้น มีความหมายโดยรวม ดังนี้

๑. เกศแหลม หมายถึง ให้มีสติปัญญา อย่าโง่เขลา จะสังเกตว่าเกศพระพุทธรูปจะเป็นลักษณะเป็นเปลวเพลิง นั่นหมายถึงมีปัญญาหรือพระปัญญาธิคุณนั่นเอง

๒. ตาดู หมายความว่า เป็นผู้นำต้องรู้จักสอดส่อง ดูแล ตรวจสอบความเรียบร้อย หรือสังเกตจริตของผู้ใต้บังคับบัญชาว่า แต่ละคนเป็นคนแบบไหน สมควรจะปฏิบัติต่อเขาและป้องกันตัวเองยังไง ในองค์กรมีพรรคพวกใดบ้าง เวลาจะเซ็นหรืออนุมัติอะไรลงไป ต้องอ่านให้ละเอียดถี่ถ้วน เพราะอาจจะยังผลให้เกิดความเสียหายในองค์กรหรือหน่วยงานตามมาได้

๓. หูยาน หมายถึง ให้หูหนักอย่าหูเบา มิใช่มีอายุยืน เพราะพระพุทธองค์มีอายุขัย ๘๐ พรรษา ก็ถือว่าไม่ยืนยาวมากนัก แต่ที่ควรนำมาใช้คือ ให้หูหนัก เวลามีใครมาพูดอะไร หรือได้ยินอะไรมาก็อย่าเพิ่งเชื่อในทันทีทันใด ให้หนักแน่นเข้าไว้ เพราะบางทีอาจจะมีคนในองค์กรมา ยุแยงตะแครงรั่วให้แตกความสามัคคีกันก็เป็นได้ ผู้นำจึงควรไม่เชื่อคนง่ายอย่างไร้เหตุผล

๔. นั่งนาน หมายความว่า อย่าเบื่อหน่ายหน้าที่ของตนเองให้ยินดีในหน้าที่ของตนเอง จะสังเกตว่าพระพุทธรูปไม่เคยลุกไปไหน ฉะนั้นผู้นำก็ไม่ควรเบื่อที่จะทำหน้าที่ของตนโดยง่าย

๕. ไม่ขานตอบ หมายความว่า บางทีมีสิ่งที่มากระทบกระทั่งจิตใจ เป็นเหตุให้ขาดสติสัมปชัญญะ ผู้นำก็ควรจะเลี่ยงหรืออย่าโต้ตอบ ถ้าคิดว่าจะเกิดผลเสียมากว่าผลดี ดังพระพุทธรูปไม่พูดกับใครนั่งอยู่เฉย ๆ ก็ยังมีคนไปพูดกับท่าน หรือขอให้ท่านช่วยเหลือ

๖. ยิ้มปลอบประโลมใจ หมายความว่า เวลาที่ผู้ใต้บังคับบัญชามีความเดือดเนื้อร้อนใจมาขอความช่วยเหลือ ผู้นำต้องมีเมตตากับลูกน้อง ต้องช่วยปลอบให้เขาดีขึ้น และช่วยเหลือเขาในสิ่งที่เห็นว่าสมควรและถูกต้อง ดังพระพุทธรูปเวลามีใครไปหาหรือขอความช่วยเหลือท่านก็จะยิ้มให้

๗. ตัดสินให้ด้วยความยุติธรรม หมายความว่า เป็นผู้นำต้องเที่ยงธรรม อย่าลำเอียงด้วยอำนาจของอคติ ให้ยึดหลักความถูกต้องมากกว่าความถูกใจ เวลามีปัญหาต้องตัดสินใจต้องยึดหลักธรรมาธิปไตย คือ ถือธรรมหรือความถูกต้องเป็นใหญ่ จึงจะเป็นผู้นำที่ดีและจะได้ทั้งใจของคนและผลของงาน เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงองค์ประกอบของผู้นำที่ดี และจุดเปราะของผู้นำไว้ อย่างละ ๘ ประการ ด้วยกัน คือ

๑. ฟังมากๆ

๒. คิดใคร่ครวญมากๆ

๓. ปากช้าๆ

๔. กล้าอย่างสมเหตุสมผล

๕. หาคนร่วมงานที่ดี

๖. มีที่ปรึกษารอบด้าน

๗. มีพ่อบ้านแม่บ้านใจกว้างขวาง

๘. รู้จักปล่อยวางในบางกรณี (พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนฺทโร), ๒๕๕๐, หน้า ๘)

ส่วนจุดเปราะของผู้นำได้แก่

๑. ไม่ฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

๒. ยืนยันแต่ความคิดเห็นของตน

๓. ไม่อดทนต่อคำวิจารณ์

๔. เดือดดาลเมื่อมีผู้ทักท้วง

๕. ชอบล้วงลูกงานผู้อื่นมาทำ

๖. ใช้คำหยาบคำโต

๗. อวดโก้ด้วยวัตถุเครื่องบริโภค และ

๘. อยู่ในโลกของความหลอกลวง (พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนฺทโร), ๒๕๕๐, หน้า ๑๑)

๒.๑.๗ สรุปภาวะผู้นำ

ภาวะผู้นำ หมายถึง การที่ผู้นำใช้อิทธิพลหรืออำนาจหน้าที่ในการสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในหมู่คณะ เพื่อความสมหวังตามเป้าหมายหรือจุดประสงค์ร่วมกัน ที่ทำให้เกิดความรักความสามัคคีและความร่วมมือในการปฏิบัติในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ผู้นำและภาวะผู้นำ

ความหมายในการทำงานของผู้นำและภาวะผู้นำ

“ผู้นำ” คือ บุคคลที่มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าของสำนักงาน เช่น ครูใหญ่ของโรงเรียน หรือบุคคลที่ทำหน้าที่ประธาน Owens (๑๙๘๗)

“ผู้นำ” คือ บุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายในการทำงาน ผู้นำอาจเป็นคนๆเดียวกับผู้บริหารหรือไม่ก็ได้ (สุขุม นวลสกุล, ๒๕๒๘)

“ภาวะผู้นำ” หมายถึง พฤติกรรมส่วนตัวของบุคคลคนหนึ่งที่จะชักนำกิจกรรมของกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน Yukl (1998, 8)

“ภาวะผู้นำ” เป็นการใช้ศิลป์ และกระบวนการของการมีอิทธิพลต่อบุคคล หรือกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ (นภาพร โกศลวัฒน์)

“ผู้นำ (Leader)” หมายถึง บุคคลที่ถูกแต่งตั้งขึ้นมาหรือได้รับการยกย่องขึ้นมาให้เป็นหัวหน้า มีความสามารถชักพาผู้ใต้บังคับบัญชา หรือกลุ่มชนให้ดำเนินไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง หาก

ชักนำไปในทางที่ดี เรียกว่า ผู้นำไปในทางดี (Positive Leader) ถ้านำไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ขัดต่อระเบียบประเพณีของสังคม เรียกว่า ผู้นำแบบนิเสธ (Negative Leader)

ผู้นำ คือ บุคคลที่แสดงความสามารถในการสร้างความเชื่อมั่น การให้การสนับสนุนบุคคลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายองค์การ เป็นบุคคลที่ทำให้องค์การประสบความก้าวหน้า และบรรลุผลสำเร็จ เป็นผู้มีอิทธิพล และเป็นผู้ที่มีบทบาทแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เป็นผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นคง

กล่าวโดยสรุป “ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพลหรืออำนาจหน้าที่ในความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการ โดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกันเพื่อมุ่งให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้”

แนวคิดแบบดั้งเดิมและแนวคิดแบบใหม่ที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำ

ผู้นำแบบดั้งเดิม (Old Paradigm)	**ผู้นำแบบใหม่ (New Paradigm)**
๑. ยุคอุตสาหกรรม (Industrial Age) ๒. ยึดถือความคงที่ (Stability) ๓. เป็นผู้นำที่ชอบควบคุม (Control) ๔. มุ่งการแข่งขัน (Competition) ๕. มุ่งวัตถุนิยม (Things) ๖. ความเป็นรูปแบบเดียวกัน (Uniformity)	๑. ยุคข้อมูลข่าวสารสารสนเทศ (Information Age) ๒. ยึดถือการเปลี่ยนแปลง (Change) ๓. เป็นผู้นำที่กระจายอำนาจหรือมอบอำนาจ (Empowerment formal leader) ๔. มุ่งความร่วมมือจากผู้ใต้บังคับบัญชา (Collaboration) ๕. มุ่งที่บุคคลและความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน (People and Relationships) ๖. มุ่งความหลากหลาย (Diversity)

ความแตกต่างของผู้นำกับภาวะผู้นำ

ผู้นำ คือ ตัวบุคคล

ภาวะผู้นำ มุ่งเฉพาะพฤติกรรมของผู้นำ ภาวะผู้นำเป็นเสมือนหนึ่งเครื่องมือในการบริหารของผู้นำ เป็นสิ่งที่สร้างพัฒนาขึ้นได้ทุกตัวคน นั่นก็คือ การสร้างศรัทธาบารมี ให้เกิดขึ้นในตัวเอง

ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

เนื่องจากการศึกษาเน้นไปในเรื่องการสังคมศาสตร์หรือการศึกษาเน้นด้านจิตวิทยา จึงทำให้แยกทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำออกเป็น ๓ ทฤษฎีใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ทฤษฎีลักษณะผู้นำ (Trail Theories)

๒. ทฤษฎีพฤติกรรมของผู้นำ (Behavioral Theories)

๓. ทฤษฎีผู้นำตามสถานการณ์ (Contingency Theories)

ทฤษฎีลักษณะของผู้นำ (Trail Theories)

ทฤษฎีนี้เชื่อว่าบุคคลบางคนเกิดมาพร้อมด้วยลักษณะบางประการที่จะช่วยสนับสนุนให้เขาเป็นผู้นำได้ ซึ่งหมายถึงลักษณะ



๑. บุคลิกภาพ (Personality) เป็นเรื่องที่ติดมากับตัวของบุคคลแต่ละคน ในส่วนที่สามารถปรับปรุง แก้ไข ให้ดีได้ บุคลิกภาพดังกล่าว คือ

๑.๑ ความสามารถในการปรับตัว

๑.๒ ความต้องการที่จะนำ

๑.๓ ความมั่นคงทางอารมณ์

๑.๔ ความเป็นตัวของตัวเอง

๑.๕ ความอุตสาหะพยายาม

๑.๖ ความคิดสร้างสรรค์

๑.๗ ความทะเยอทะยาน

๒. ความรู้ความสามารถ (Intelligence) สมองของคนเรานี้ธรรมชาติสร้างมาเพื่อใช้สติปัญญาให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม ความรู้ความสามารถจะเห็นได้จาก

๒.๑ เชาว์ปัญญา

๒.๒ ความแม่นยำในการตัดสินใจ

๒.๓ ระดับความรู้

๒.๔ ความคล่องแคล้วในการใช้ภาษา

๓. คุณลักษณะด้านสังคม (Social Skill) การเข้าสังคมเป็นของคนทุกคน เพราะคนเราไม่สามารถอยู่คนเดียวในโลกได้ การเข้าสังคมของแต่ละระดับต้องมีพิธีรีตองแตกต่างกันออกไปตามสภาพการณ์และเหตุการณ์นั้น ๆ คุณลักษณะด้านสังคมมีดังนี้

๓.๑ การรู้จักประนีประนอม

๓.๓ ความร่วมมือ

๓.๔ ความเป็นที่นิยมชมชอบ

๓.๕ ความเป็นนักการทูต

๔. คุณลักษณะด้านกายภาพ (Physical Characteristics) ถือเป็นเรื่องที่ติดตัวมาอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจสามารถแก้ไข ปรับปรุงด้วยการให้อาหารหรือรับประทานอาหารที่ถูกสุขลักษณะ รวมทั้งการออกกำลังกายที่เหมาะสมด้วย คุณลักษณะด้านกายภาพ มีดังนี้

๔.๑ ส่วนสูง

๔.๒ น้ำหนัก

๔.๓ ความฝึกฝน

๔.๔ ความสมบูรณ์ทางร่างกาย

สรุปแล้วคุณลักษณะสำคัญของการเป็นผู้นำตามทฤษฎีดัง กล่าวจะสามารถในการส่งผลให้ผู้นำทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ คือมี

๑. ความเฉลียวฉลาด

๒. ความเจริญวัยด้านสังคม

๓. แรงจูงใจภายใน

๔. ทัศนคติด้านมนุษย์สัมพันธ์

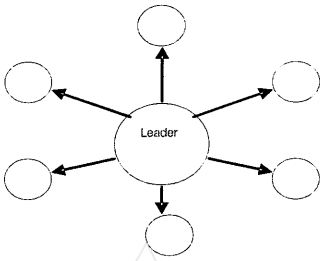
ทฤษฎีพฤติกรรมของผู้นำ (Behavioral Theories)

ทฤษฎีนี้เชื่อว่าแบบของพฤติกรรมของผู้นำเป็นเครื่องชี้ถึงแบบและความสำเร็จของความเป็นผู้นำ การศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้นำนี้ ทำกันหลายแห่ง ในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันออกไป โดยสรุปพฤติกรรมออกเป็น ๓ แบบ คือ (สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์, ๒๕๔๕)

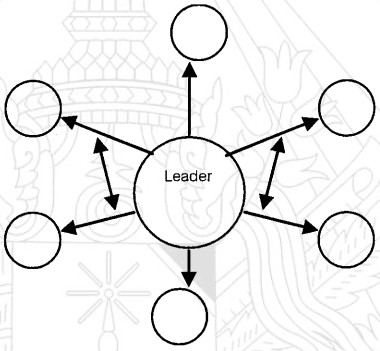
๑. พฤติกรรมของผู้นำตามแบบเผด็จการ Autocratic Style เป็นผู้นำที่รวมการตัดสินใจไว้ที่ตนเอง จะเป็นผู้กำหนดเป้าหมายและวิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมายนั้น และจะควบคุมเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างใกล้ชิด ซึ่งทำให้ขนาดของการควบคุมแคบและการมอบหมายงานมีน้อยมาก

แบบพฤติกรรมของผู้นำประเภทนี้เหมาะสมในการสถานการณ์สงคราม เนื่องจากต้องการความรวดเร็วและแน่นอน สามารถแสดงให้เห็นได้ตามรูปนี้

ผลผลิตของผู้นำประเภทนี้จะสูง แต่ความพอใจในการทำงานของผู้ใต้บังคับบัญชาจะมีน้อย ขาดความกระตือรือร้น ทำงานไปได้เพราะความกลัวจะถูกลงโทษ

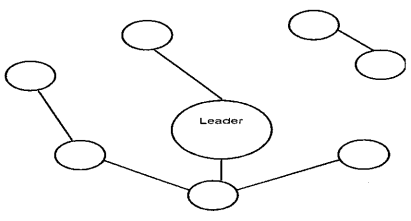


๒. พฤติกรรมแบบประชาธิปไตย Democratic หรือ Participative Style เป็นผู้นำที่เข้ามามีส่วนร่วม ผู้นำประเภทนี้จะดึงผู้ใต้บังคับบัญชาให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการทำงานให้บรรลุจุดประสงค์ ด้วยความเชื่อว่า การเข้ามามีส่วนร่วมจะทำให้ได้ความคิดเห็นที่กว้างขวางขึ้น และทำให้การยอมรับจากสมาชิกมีมากขึ้น ผู้นำแบบประชาธิปไตยแสดงให้เห็นได้ตามรูปนี้ ผู้นำแบบนี้มีสมมติฐานเกี่ยวกับคนตามแบบ Theory Y ที่ว่าบุคคลคือคนที่มีความพร้อมที่จะทำงาน หากได้รับการจูงใจอย่างเหมาะสม



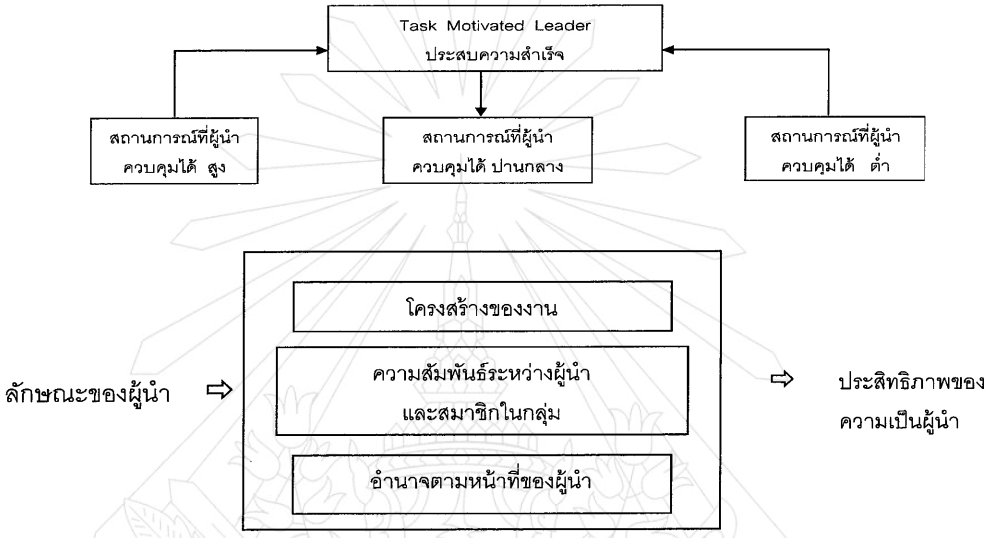
๓. พฤติกรรมแบบเสรีนิยม Laissez - Faire Style เป็นผู้นำประเภทที่ค่อนข้างจะ “ปล่อย” คือ จะให้คำแนะนำทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย แล้วปล่อยให้ผู้ใต้บังคับบัญชากำหนดแนวทางการปฏิบัติกันเอาเอง ซึ่งวิธีการนี้ผู้ใต้บังคับบัญชามีอิสระอย่างมาก และผู้ที่ทำงานจะถูกจูงใจด้วยตัวของเขาเอง ลักษณะความสัมพันธ์จะเป็นดังนี้

ผู้นำประเภทนี้ จะมีลักษณะเหมือนกับผู้ที่คอยให้ข่าวสาร ข้อมูล เมื่อสมาชิกต้องการเท่านั้น ลักษณะความสัมพันธ์จะมีน้อย การทำงานเป็นไปในลักษณะเกรงใจ ไม่มีกฎเกณฑ์ ถือตัวใครตัวมัน ผู้นำจึงไม่สามารถเป็นหลักยึดได้



ทฤษฎีผู้นำตามสถานการณ์ (Contingency Theories)

ทฤษฎีนี้เชื่อว่าความสัมพันธ์ระหว่างแบบของผู้นำและความสำเร็จในสถานการณ์ที่ผู้นำมีความสามารถควบคุมอยู่ในระดับ ต่าง ๆ อิทธิพลต่อประสิทธิภาพของผู้นำในการบังคับบัญชาสามารถเขียนได้ดังนี้ ดัดแปลงจาก ยุคล์ (Yukl, 1989, p. 102)



๑. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและสมาชิก Leader - Member Relationship กระทำได้โดย

๑.๑ ใช้เวลากับผู้ใต้บังคับบัญชาให้มากขึ้นในส่วนที่เป็นกิจกรรมทั่วไป ซึ่งไม่เกี่ยวกับการทำงาน เช่น อาจจะร่วมรับประทานอาหารในบางโอกาส ร่วมกิจกรรมกีฬาสี

๑.๒ จัดให้มีกิจกรรมหรือการสังสรรค์ระหว่างหมู่คณะ

๑.๓ พยายามชักนำบุคคลที่มีลักษณะที่ท่านต้องการ เข้ามาทำงานในกลุ่มของท่านด้วยวิธีการที่ฉลาด ไม่ทำให้บุคคลนั้นมีจุดเด่น ไม่ทำให้บุคคลนั้นมีจุดเด่นหรือมีปมด้อย

๑.๔ อาสาที่จะควบคุมดูแลบังคับบัญชาลูกน้องที่มีปัญหา

๑.๕ เพิ่มขวัญในการทำงาน โดยการให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ

๒. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของงาน Task structure

โดยผู้นำสามารถกระทำการดังนี้

๒.๑ ร้องขอต่อผู้บังคับบัญชาให้เพิ่มงานที่ไม่เคยทำ

๒.๒ ชักชวนให้กลุ่มมีการวางแผนร่วมกัน เกี่ยวกับขั้นตอนในการทำงาน

๒.๓ แยกงานให้มีส่วนย่อย ๆ เพื่อสะดวกในการทำงาน

๓. การเปลี่ยนแปลงอำนาจโดยชอบธรรม Position Power ซึ่งสามารถกระทำได้ดังนี้

๓.๑ พยายามทำตัวให้อยู่ในระดับเดียวกันกับผู้ใต้บังคับบัญชา

๓.๒ ให้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติงาน

๓.๓ พยายามปรึกษาหารือ เพื่อให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความรู้สึกว่ามีส่วนร่วม

๓.๔ ชักชวนให้มีพนักงานร่วมในการตัดสินใจในเรื่องที่ไม่สำคัญมากนัก

๒.๒ การปกครอง

การปกครอง เป็นการจัดโครงสร้างและระบบการปกครอง มีองค์ประกอบเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติ วัตถุประสงค์ บุคคล การดำเนินการ อาคารสถานที่ และมีกฎหมายรองรับหรือการจัดองค์กร และการกำเนิดกฎระเบียบ เพื่อควบคุมสังคมให้อยู่ร่วมกันและมีความรับผิดชอบของกลุ่มเกี่ยวกับโครงสร้าง กระบวนการเชิงสถาบันทางการปกครอง การปกครองนี้ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงความหมาย แนวคิดทางการปกครอง และรูปแบบการปกครอง

๒.๒.๑ ความเป็นมาการปกครอง

การปกครองได้เริ่มขึ้นเมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกัน ในลักษณะสังคมที่เล็กที่สุด ตั้งแต่ขนาดกลุ่มเล็ก ๆ แล้วขยายรวมกันเป็นกลุ่มชน ในรูปของเผ่า เมื่อจำนวนของสมาชิกภายในกลุ่มเพิ่มมากขึ้น สังคมก็ขยายตัวออกไปทั้งในด้านจำนวนของมนุษย์ และขยายบริเวณที่ตั้งของที่อยู่อาศัย จากชนเผ่าเล็ก ๆ กลายเป็นนครรัฐและไปเป็นชาติ หรือประเทศ ความเป็นมาการปกครองนั้น มีที่มาจากทางด้านการปกครองตะวันตก และการปกครองตะวันออก

การปกครองตะวันตก เริ่มมาตั้งแต่อดีตกาล ที่ยังไม่เป็นศาสตร์ปรากฏเด่นชัด จะปรากฏในรูปแบบของบทกวีต่าง ๆ และมีการพัฒนาการมาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน การปกครองตะวันตกจะแบ่งเป็นยุค ๆ ได้แก่ ยุคกรีก ยุคโรมัน ยุคกลาง ยุคฟื้นฟู ยุคใหม่ และมาถึงยุคปัจจุบัน

ยุคกรีก เริ่มมีมาประมาณ ๕๐๐-๓๐๐ ปี ก่อนคริสตศักราช ในสมัยนั้น แต่ละรัฐมีความเป็นอิสระต่อกัน ไม่พึงพารัฐอื่น ๆ มีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างมาก จะยึดหลักเหตุผลมากกว่าศรัทธา นักปรัชญาคนแรกที่กล่าวถึงเรื่องการปกครอง คือ โสเครตีส

โสเครตีส เป็นนักปรัชญาคนแรกที่กล่าวเรื่องการปกครอง แต่ยังไม่ได้แยกออกเป็นองค์ความรู้เฉพาะ เขาเชื่อว่าความรู้เป็นสิ่งสากลและมนุษย์สามารถเรียนรู้ได้ หากใช้วิธีการแสวงหาความรู้ที่ถูกต้อง นั่นคือการแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ความเห็นของกันและกันในรูปแบบของการถกเถียงอย่างมีเหตุผลต่อข้อเสนอและคำนิยามต่าง ๆ เกี่ยวกับประเด็นทางการปกครอง โสเครตีสเชื่อในความมีอยู่ของการปกครองที่เป็นสากล และเพื่อสืบค้นความรู้ที่เป็นสากลจึงควรใช้วิธีการถกเถียงในข้อเสนอแทนการสั่งสอนด้วยความคิดของตน การถกเถียงจะเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามนั้น พร้อมกับถามแย้งในคำตอบที่ได้ จนสุดท้ายของการสนทนาจะเผยให้เห็นถึงความไม่สมบูรณ์ในคำตอบเหล่านั้น นั่นก็

หมายความว่า คำตอบเหล่านั้นไม่ได้เป็นความรู้สมบูรณ์ที่มีความเป็นสากล (ประยงค์ สุวรรณบุบผา, ๒๕๓๕, หน้า ๒๘-๒๙)

ยุคโรมัน เริ่มก่อนคริสตศักราช ๓๐๐-๔๐๐ เกิดหลังยุคกรีกล่มสลาย เนื่องจากกรีกแพ้สงครามชาวโรมันที่ต้องการขยายดินแดนชาวโรมัน จะยึดระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย และเชื่อฟังผู้ปกครอง นักทฤษฎีการเมืองคนแรกของโรมัน ได้แก่

โพลิบิอุส ได้นำเสนอรูปแบบการบริหารปกครองและรัฐธรรมนูญให้แก่โรมัน เขาชื่นชอบนโยบายของโรมันที่สามารถทำให้โรมกลายเป็นรัฐที่เป็นมหาอำนาจทางการเมือง แนวคิดทางการเมืองของโพลิบิอุส เริ่มจากการกล่าวถึงการกำเนิดรัฐเช่นเดียวกับอริสโตเติลที่ได้นำเสนอรูปแบบการปกครองรัฐไว้ โพลิบิอุส ยอมรับวัฏจักรแห่งการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติในระบบการปกครองรัฐ (ประยงค์ สุวรรณบุบผา, ๒๕๓๕, หน้า ๖๒)

ยุคกลาง เริ่มหลังคริสตศักราช ๒๐๐ เป็นต้นมา เป็นยุคมืด ถือว่าเป็นยุคแห่งศาสนาคริสต์ เพราะคริสต์ศาสนามีอิทธิพลต่อความเชื่อ ศรัทธา และวิถีปฏิบัติของประชาชนส่วนใหญ่เป็นอย่างมาก (จักร พันธ์ชูเพชร, ๒๕๔๘, หน้า ๔๒)

เซนต์ ออกัสติน เป็นนักปรัชญาการเมืองในเพศของนักบวช ลักษณะของการได้รับอำนาจการปกครองจากพระเจ้า ระบบและรูปแบบการปกครองตลอดจนนักปกครอง นักการเมืองทั้งหลายถูกกำหนดโดยพระเจ้า เพราะทุกอย่างเกิดจากพระเจ้า โดยออกัสตินได้นำเอาปรัชญาเรื่องโลกแห่งแม่แบบของเพลโตมาเป็นพื้นฐานในการอธิบายถึงการสร้างมนุษย์และโลกของพระเจ้า โดยอธิบายว่ามนุษย์ถูกสร้างขึ้นตามแบบที่พระเจ้าทรงกำหนดไว้ในพระปัญญาของพระองค์ มนุษย์ตามแบบของพระเจ้าจึงเป็นมนุษย์ที่แสวงหาพระเจ้าและปฏิบัติตนตามกฎแห่งศีลธรรม แต่เพราะมนุษย์มีเสรีภาพจึงสามารถปฏิเสธพระเจ้าได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงต้องต่อสู้ระหว่างการรัก พระเจ้าที่จะปฏิบัติตามกฎแห่งศีลธรรมกับการรักตนเองที่ปรารถนาจะกระทำในสิ่งที่ตนเองต้องการ (จักร พันธ์ชูเพชร, (๒๕๔๘, หน้า ๔๓)

ยุคฟื้นฟู หมายถึง ยุคที่ฟื้นฟูศิลปะวิทยาการของยุโรป ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ หลังจากตะวันตกได้ผ่านยุคกรีก โรมัน และยุคกลางมาแล้วจนถึงมาถึงยุคฟื้นฟู ซึ่งในยุคกลางนั้นรัฐมีความสำคัญน้อยกว่าศาสนา เพราะศาสนาเข้ามามีอิทธิพลในระบบการเมืองการปกครองของรัฐ เช่น การแต่งตั้งและถอดถอนกษัตริย์ หรือประมุขของรัฐ ตลอดถึงการกำหนดนโยบายของประเทศ การเมืองการปกครองหรือรัฐศาสตร์ในยุคนั้นเป็นสาขาหนึ่งของวิชาเทววิทยาแห่งศาสนศาสตร์ ปัญหาทางการเมืองถูกแก้ไข โดยหลักการและเหตุผลของฝ่ายศาสนจักร หลักจริยธรรมของศาสนาเป็นเครื่องคอยยับยั้งการดำเนินการทางการเมืองการปกครอง การที่ศาสนจักรสายตะวันตกมีอิทธิพลเหนืออาณาจักร มีความแตกต่างจากศาสนจักรสายตะวันออกมาก อานนท์ อาภาภิรม, (๒๕๒๘, หน้า ๗) นักปรัชญาการเมืองที่เป็นต้นคิดแห่งการปฏิรูปครั้งนี้ คือ นิคโคโล มาเคียเวลลี

นิคโคโล มาเคียเวลลี ได้จำแนกรูปแบบการปกครองโดยนำแนวคิดของอริสโตเติลมาดัดแปลงใหม่ โดยเขากล่าวว่า รูปแบบการปกครองนั้นแบ่งออกเป็น ๓ รูปแบบ คือ

๑. กษัตริยาธิปไตย (Monarchy)

๒. อภิชนาธิปไตย (Aristocracy)

๓. ประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ (Constitutional Democracy)

แนวคิดของมาเคยเวลลี คล้ายกับโพลิบิอุส และ ซิเซโร ที่คิดว่าการปกครองแบบผสมผสานของรูปแบบการปกครองทั้ง ๓ รูปแบบเข้าด้วยกัน เป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุด (จักร พันธ์ชูเพชร, (๒๕๔๘, หน้า ๔๕)

ยุคใหม่ เริ่มตั้งแต่ คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ได้พัฒนาการมาจากยุคก่อน ในยุคนี้เป็นยุคเจริญ

จอห์น ล็อค แนวคิดของล็อค มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ ต้องมาทำสัญญาร่วมกันเพื่อจัดตั้งสังคม โดยกระบวนการจัดตั้งตัวแทนหรือรัฐบาลแบบทรัสต์เพื่อทำหน้าที่ในการดูแลรักษาผลประโยชน์และรักษาเสรีภาพของประชาชนในเรื่องต่าง ๆ และประชาชนก็มีสิทธิในการโค่นล้มรัฐบาล (เสถียร หอมขจร และคนอื่น ๆ,๒๕๒๘, หน้า ๓๖-๓๗)

ยุคปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่ คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีแนวคิดเรื่องรัฐ อันเป็นโครงสร้างและกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการตามรัฐธรรมนูญ

คาร์ล มาร์ก เป็นบิดานักกฎหมาย แนวคิดทางการเมืองของมาร์ก เป็นปรัชญาการเมืองที่เรียกว่า มาร์กซิสม์ เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของมนุษย์ชาติ โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางสังคมกับพลังทางเศรษฐกิจ โดยใช้ทฤษฎีวิภาวิธี วัตถุนิยม ซึ่งเขาได้รับอิทธิพลจากเฮเกลเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ดังนั้น มาร์กซิสม์จึงเป็นทั้งปรัชญาการเมือง ปรัชญาเศรษฐกิจ และกลยุทธ์ในการปฏิวัติสังคม (คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชาปรัชญาการเมือง, ๒๕๒๘, หน้า ๕๐๖)

การปกครองตะวันออก แนวคิดกากรปกครองสายตะวันออก มักจะปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาเป็นส่วนมาก เพราะประเทศตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเดียและจีน มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศาสนาปรัชญาและวัฒนธรรมยาวนาน ศาสนากับการเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน (สมบูรณ์ สุขสำราญ, ๒๕๒๗, หน้า ๑)

ยุคอินเดีย มีความเจริญรุ่งเรืองมาหลายพันปี มีศาสนาและลัทธิต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาความหลุดพ้น

พระเจ้าอโศกมหาราช ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๒๓๗-๒๓๒ พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโมริยะพระองค์สุดท้ายของราชวงศ์ ปกครองแคว้นมคธ พระเจ้าอโศกมหาราชต้องการขยายราชอาณาจักร จึงได้ทรงก่อสงครามนองเลือดที่สุดในประวัติศาสตร์ โดยอาศัยความที่พระองค์มีแสนยานุภาพมาก โดยเข้าตีแคว้นกลิงคะซึ่งเป็นแคว้นเพื่อนบ้านจนพินาศย่อยยับ หลังจากได้รับชัยชนะ มีผู้บาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก พระองค์เสด็จไปพบสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง เป็นพระองค์

แรก และทรงสถาปนาให้เป็นสถานที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนในเวลาต่อมา ดังนั้นต่อมาพระองค์จึงทรงได้สมญานามว่า ธรรมมาอโศก แปลว่า อโศกผู้ทรงธรรม (ส.ศิวรักษ์, ๒๕๔๗, หน้า ๑๑)

มหาตมะ คานธี คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘๖๙-๑๙๔๘ เป็นนักปรัชญาการเมืองของประเทศอินเดีย ที่เกิดในวรรณะแพศย์ ได้รับการศึกษาวิชากฎหมายในประเทศอังกฤษ เคยไปอยู่ อาฟริกาใต้เป็นเวลาประมาณ ๒๐ ปี และกลับมาเป็นทนายความ คานธี เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพ ทางการเมืองการปกครองว่า การที่จะทำให้รัฐและสังคมอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ได้นำเอาหลักธรรมทางศาสนา มาประยุกต์ใช้กับอุดมการณ์ทางการเมือง ไม่นิยมความรุนแรง หลักความรัก หลักความเมตตา หลักสันติ หลักเสมอภาค หลักยุติธรรมการปกครองของคานธี ต้องประกอบด้วยหลัก ๑๕ ประการ (ประยงค์ สุวรรณบุบผา, ๒๕๓๕, หน้า ๑๖๙-๑๗๐) คือ

๑. สันโดษ มัธยัสถ์ ไม่สะสม และไม่กอบโกย
๒. นิยมความไม่รุนแรง นิยมแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี
๓. ใช้หลักอหิสา คือ ความไม่เบียดเบียน
๔. ใช้ความรัก ความเมตตา
๕. มีขันติ คือ ความอดทน
๖. ใช้หลักสัตยาเคราะห์ คือ ยึดถือสัจจะความจริงเป็นที่พึ่ง
๗. ถือความเสมอภาคทางกฎหมาย
๘. ถือความยุติธรรม
๙. ยึดมั่นและศรัทธาในหลักการของศาสนา
๑๐. ถือเสรีภาพทางการเมืองเป็นชีวิตจิตใจ
๑๑. ถือหลักการกระจายอำนาจทางการเมือง
๑๒. สนับสนุนอุตสาหกรรมเบาที่สามารถผลิตได้ในครัวเรือน
๑๓. ยึดหลักการรู้จักประมาณตน
๑๔. ยึดหลักชาตินิยม
๑๕. ยึดถือหลักความสามัคคี

ยุคจีน มีความเชื่อไม่แตกต่างจากกรีก อินเดีย นักปรัชญาของจีนมีแนวคิดทางการปกครองมากมายหลายแนวคิด เช่น

เหลาจื้อ เป็นนักปรัชญาที่สถาปนาลัทธินิยมเต๋า เป็นผู้เขียนคัมภีร์เต๋าเต็กเก็งที่เก่าแก่เป็นคัมภีร์สอนเรื่องคุณธรรม

แนวคิดการเมืองการปกครองของเหลาจื้อจึงเป็นแบบเสรีนิยมผสมธรรมชาตินิยม เหลาจื้อถือว่า กฎธรรมชาติเป็นกฎที่ศักดิ์สิทธิ์ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการปกครองของเหลาจื้อ มี ๓ แบบ คือ

๑. รูปแบบอุดมคติเสรีนิยมผสมธรรมชาตินิยม คือปกครองน้อยที่สุด ให้ประชาชนมีอิสระภายในขอบเขตของกฎหมายมากที่สุด

๒. รูปแบบที่นักปกครองสร้างความดีให้ประชาชนเห็น ประชาชนก็จะปฏิบัติตามและสดุดีนักปกครองเอง

๓. รูปแบบการปกครองที่กดขี่ประชาชน รูปแบบนี้เหลาจื้อ กล่าวว่า เป็นรูปแบบการปกครองที่ร้ายที่สุดควรละเว้นเสีย

ขงจื้อ เป็นนักปรัชญาการเมือง นักจริยศาสตร์การเมือง นักปฏิรูปสังคมของจีน มีความรู้ด้านอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และดนตรี นับว่าเป็นนักปราชญ์อัจฉริยะท่านหนึ่ง

แนวคิดการปกครอง ซึ่งเรียกว่า สูตรในการปกครองรัฐของขงจื้อ (เสถียร โพธินันทะ, ๒๕๓๒, หน้า ๘๔-๘๕) ดังนี้

๑. การฝึกอบรมตนให้มีคุณธรรม

๒. เคารพยกย่องผู้มีความรู้ความสามารถ

๓. ปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลในสังคมอย่างดีที่สุด

๔. ยกย่องผู้มีประสบการณ์มากหลายในสังคม และไม่ดูหมิ่น

๕. มีความกรุณาในหมู่ข้าราชการทั่วไป

๖. มีเมตตาในราษฎรเหมือนบุตรในอุทร

๗. ส่งเสริมศิลปะวิทยาการสาขาต่าง ๆ ให้เจริญ

๘. ให้การต้อนรับผู้ต่างแดนที่มีค้าขายหรือมาสวามิภักดิ์

๙. ผูกสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐอื่น ๆ

สรุปได้ว่า ความเป็นมาการปกครองเริ่มมาตั้งแต่มนุษย์รวมตัวอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มในอดีตกาล การปกครองตามแนวคิดทางด้านตะวันตก ได้แก่ ยุคกรีก ยุคโรมัน ยุคกลาง ยุคฟื้นฟู ยุคใหม่ ยุคปัจจุบัน ส่วนแนวคิดทางด้านตะวันออก ได้แก่ ยุคอินเดีย ยุคจีน ยุคไทย การปกครองมีการพัฒนาเรื่อย ๆ มาจนเป็นการปกครองในปัจจุบัน

๒.๒.๒ ความหมาย

การปกครอง มีนักวิชาการทางรัฐศาสตร์หลายท่าน ได้ให้คำนิยามไว้หลายทัศนะ ที่แตกต่างกัน ดังนี้

ราชบัณฑิตสถาน ได้ให้ความหมายของ “การปกครอง” ว่า การปกครอง หมายถึง การดูแล คุ้มครอง บริหาร

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ๒๕๓๔, หน้า ๑๔๒) กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง คุ้มครอง ดูแล รักษา ควบคุมประโยชน์ต่อบุคคลและสังคม

เดโช สวนานนท์ (๒๕๔๕, หน้า ๒๗) กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง การดูแล การให้ความคุ้มครอง หรือการบริหาร พึงยึดถือความเสมอภาคและความเป็นหนึ่งขององค์กร ผู้บริหารและพนักงานพึงตระหนักว่าตนเป็นคนขององค์กร โดยไม่มีการแบ่งแยก

สุขุม นวลสกุล (๒๕๔๒, หน้า ๑) กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง การวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับสังคมเพื่อให้สังคมมีความสุข

จำนง เทพหัสดิน ณ อยุธยา (๒๕๓๗, หน้า ๑๓๖) ได้กล่าวถึงทัศนะทางการเมืองของขงจื้อ จอนล๊อค และแอนครู แฮร์วูด ไว้ดังนี้

ขงจื้อ นักปรัชญาของจีน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การปกครอง คือ เป็นเจ้านาย ก็ขอให้เป็นให้ดี เป็นเสนาบดีก็ขอให้เป็นเสนาบดี เป็นพ่อก็ขอให้เป็นพ่อ เป็นลูกก็ขอให้เป็นลูก หากทุกคนทำหน้าที่ของตัวให้ดีแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นนักปกครองที่ดี”

จอน ล็อค กล่าวว่า “การปกครอง หมายถึง คนมารวมกันอยู่ใต้การปกครองก็เพื่อสงวนรักษาทรัพย์สินของพวกเขาและเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ล็อค เชื่อว่าการปกครองเป็นตัวแทนที่เกิดจากการตกลงกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ซึ่งผู้ถูกปกครองจะสนับสนุนผู้ปกครองตราบที่การปกครองช่วยรักษาผลประโยชน์ของตัวเอง การปกครองเป็นการกำหนดกฎเกณฑ์ออกมาและบังคับแก่พลเมือง ผู้ปกครองเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดตามที่ได้รับมอบจากผู้ถูกปกครองและเป็นการผูกขาดการใช้อำนาจตามกฎหมาย ผู้ปกครองอยู่ในอำนาจได้ตราบที่ได้รับความสนับสนุนจากประชาชน วิธีหนึ่งที่จะรักษาความชอบธรรมเอาไว้ก็คือ การสร้างชาติให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย”

แอนดรู เฮร์วูด กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง กระบวนการเชิงสถาบันของสังคมที่มีการตัดสินใจร่วมกัน หรือมีผลผูกพันต่อส่วนรวมด้วยกัน ผู้มีบทบาทในกระบวนการนี้ คือ สถาบันการเมืองตามที่รัฐธรรมนูญ หรือกลไกการปกครอง ตัวอย่างรัฐบาลสมัยใหม่กำหนดนโยบายตามเจตจำนงของประชาชน ส่วนระบบราชการเป็นผู้นำนโยบายของรัฐบาลไปปฏิบัติ โดยมีตำรวจและทหารคอยใช้กำลังบังคับให้สังคมอยู่ในระเบียบและรัฐสภามีหน้าที่พิจารณาร่างกฎหมายและควบคุมรัฐบาล ด้านศาลก็คอยตีความกฎหมายและพิจารณาพิพากษาอรรถคดี

สรุป ความหมายการปกครอง คือ การที่คนจำนวนมากมาอยู่รวมกันในอาณาเขตเดียวกันที่เรียกว่าประเทศ เมื่อมารวมกันแล้ว หลากหลายความคิด อุดมการณ์ ทำให้ต้องมีหลักในการบริหารจัดการ ให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข จึงต้องมีการปกครอง มีผู้ปกครองผู้อยู่ใต้การปกครอง การปกครองจึงหมายถึง การสร้างหลักเกณฑ์ ข้อกำหนด กลไก ขั้นตอน กระบวนการต่าง ๆ การบริหารจัดการ เพื่อ ควบคุม ดูแล คุ้มครอง รักษาทรัพย์สิน สิทธิประโยชน์ของต่อบุคคลและส่วนรวม

๒.๒.๓ แนวคิด

แนวคิดทางการปกครองโดยทั่ว ๆ ไป มีนักวิชาการได้กล่าวไว้หลายทัศนะ ดังนี้

เพลโต กล่าวว่า การปกครองที่ดีที่สุดอันเป็นสังคมการเมืองในอุดมคติ หรืออุดมรัฐ โดยเขาเชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างโดดเดียวต้องอยู่รวมกันเป็นสังคมเพื่อสร้างความดีและความสุขขึ้นในสังคม ดังนั้นรัฐจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากมนุษย์มีการอยู่รวมกันเป็นสังคมรัฐเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความสมบูรณ์ให้เกิดขึ้น จึงเรียกได้ว่า รัฐมีรากฐานการเกิดมาจากความไม่สมบูรณ์ของมนุษย์ เพลโตมีความคิดเสมอว่า การเมืองเป็นศิลปะอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับศิลปะทั้งหลาย ผู้ที่จะประสบความสำเร็จทางการเมืองจำเป็นต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญ ผู้มีคุณวิเศษเท่านั้นที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ปกครอง หน้าที่ใหญ่ของอุดมรัฐ คือจัดระเบียบส่งเสริมการปกครองโดยชนชั้นผู้นำที่มีคุณธรรม

อริสโตเติล กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง เพราะตลอดชีวิตของมนุษย์จะเกี่ยวข้องกับการเมืองตลอดเวลา ถึงแม้ว่าอริสโตเติลจะเป็นศิษย์แห่งสำนักอะคาเดมี่ของเพลโต แต่สิ่งที่แตกต่างกันก็คือ อริสโตเติลเน้นถึงความสำคัญของการปกครองโดยมีกฎหมายสูงสุดเป็นอำนาจสูงสุด โดยมีเหตุผลสำคัญก็เพื่อไม่ให้ผู้ปกครองให้อำนาจดำเนินการปกครองได้ตามอำเภอใจ การปกครองที่มีกฎหมายสูงสุดจะทำให้เกิดความมั่นคงและมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต อริสโตเติลให้ความสำคัญกับความจริงที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน และปฏิเสธโลกแม่แบบที่แยกออกจากปรากฏการณ์ในโลกแห่งประสบการณ์

นอกจากการปกครองแล้ว ยังมีคำที่ใกล้กันอีก คำว่า ระบบการเมือง (Political systems) หรือ ระบอบการเมือง (Political regimes) สองคำหลังนี้เป็นคำที่ใหญ่กว่า เพราะไม่ได้หมายถึงกลไกการปกครองอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงโครงสร้างและกระบวนการทางการเมืองที่มีความสัมพันธ์โต้ตอบกับสังคมที่ใหญ่กว่าด้วย

ระบบหรือระบอบการเมืองจะดีหรือไม่ดีก็อยู่ที่กระบวนการทางการเมือง ที่มีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ด้านชีวิตความเป็นอยู่ ด้านเสรีภาพ อิสรภาพ เป็นต้น ระบอบการปกครองจึงเป็นลักษณะของการปกครองที่แสดงภาพแทนความจริงของการปฏิบัติของรัฐบาล ชุดต่าง ๆ ระบอบการปกครองต่างจากรัฐบาล ตรงที่รัฐบาลอาจเปลี่ยนทุกครั้งที่มีการเลือกตั้งแต่ระบอบการปกครองจะเปลี่ยนได้ก็เฉพาะกรณีที่เกิดการปฏิวัติรัฐประหาร หรือการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนแบบอื่น ๆ เช่น การก่อการจลาจล (เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, ๒๕๔๙, หน้า ๖๑)

สรุป แนวคิดการปกครอง การเมืองเป็นศิลปะอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับศิลปะทั้งหลาย ผู้ที่จะประสบความสำเร็จทางการเมืองจำเป็นต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญ ผู้มีความสามารถพิเศษเท่านั้นที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ปกครอง เป็นการจัดระเบียบส่งเสริมการปกครองโดย ชนชั้นผู้นำที่มีคุณธรรม การปกครองโดยมีกฎหมายสูงสุดเป็นอำนาจสูงสุด เพื่อไม่ให้ผู้ปกครองใช้อำนาจดำเนินการปกครองได้ตามอำเภอใจ การมีสิทธิพื้นฐานที่เท่าเทียมกัน การดำรงชีวิตที่เท่าเทียมกัน การปกครองที่มีกฎหมายสูงสุดจะทำให้เกิดความมั่นคงและมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต

๒.๒.๔ รูปแบบการปกครอง

เพลโต และอริสโตเติล ปรมาจารย์ทางทฤษฎีการเมืองชาวกรีก ได้แบ่งรูปแบบการปกครองโดยพิจารณาจากจำนวนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมฺจิตฺโต), ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๖-๒๖๗) ไว้ดังนี้

๑. การปกครองโดยคน ๆ เดียว หรือ “เผด็จการ” หมายถึง ระบบการปกครองที่ คน ๆ เดียวมีอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจสูงสุดเหนือบุคคลทั้งหลายโดดเด็ดขาด ซึ่งประชาชนไม่สามารถควบคุมและถอดถอนผู้ปกครองได้ โดยในระยะแรกมักมีรูปแบบการปกครองแบบ “ราชา- ธิปไตย” (Monarchy) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อประชาชนแต่ต่อมามักจะแปรเปลี่ยนเป็น “ทุขนาธิไตย” หรือ “ทรราช” ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อผู้ปกครองจึงเป็นการปกครองโดยเผด็จการที่ฉ้อฉล

๒. การปกครองโดยคณะบุคคล หรือ “เผด็จการโดยคณะบุคคล” หมายถึง ระบบการปกครองบุคคลคณะหนึ่งสามารถวางหรือกำหนดกฎเกณฑ์การบริหารประเทศได้ตามที่กลุ่มของตนปรารถนา หากมีจุดมุ่งหมายเพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงสุข ให้ราษฎรก็จะเป็นรูปการปกครองแบบ “อภิชนา-ธิปไตย” หากมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ของพรรคพวกก็จะเป็นรูปการปกครองแบบ “คณาธิปไตย”

๓. การปกครองโดยคนทั้งหมดหรือเสียงส่วนใหญ่ หมายถึง ระบบการปกครองที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ได้แก่ รูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อประชาชนแต่หากมีจุดมุ่งหมายเพื่อผู้ปกครอง รูปแบบการปกครองก็จะแปรเปลี่ยนเป็นการปกครองโดยฝูงชน ซึ่งมีสภาพใกล้เคียงกับคนาอธิปไตย คือ สภาพแห่งการไม่มีรัฐบาลหรือไม่มีกฎหมายและสังคมมีแต่ความระส่ำระสาย ไม่มีความสงบสุข

นอกจากนี้ อริสโตเติลยังได้จำแนกรูปแบบการปกครองไว้ ๖ แบบ ได้แก่

๑. ราชาธิปไตย (Royalty) เป็นการปกครองโดยบุคคลคนเดียวผู้มีปัญญา และความสามารถเหนือคนทั้งหลาย เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั้งหมด ผู้ปกครองทรงธรรมิกราชา

๒. ทรราช (Tyranny) เป็นการปกครองโดยบุคคลคนเดียว ผู้ใช้อำนาจตามอำเภอใจเพื่อผลประโยชน์ของเขาเพียงคนเดียว จัดเป็นระบอบที่เลวที่สุด

๓. อภิชนาธิปไตย (Aristrocracy) เป็นการปกครองโดยอภิชนตั้งแต่สองคนขึ้นไป เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั้งหมด อภิชน คือ คณะบุคคลจำนวนน้อยที่ฉลาดและดี ทั้งมีฐานะทางสังคมเหนือผู้อื่น การปกครองระบอบนี้ดีที่สุดรองจากราชาธิปไตย

๔. คณาธิปไตย (Oligarchy) เป็นการปกครองโดยคนกลุ่มน้อยที่มั่งคั่งและมีอำนาจเพื่อประโยชน์ของพวกตนเพียงกลุ่มเดียว จัดเป็นระบอบที่เลวรองจากทรราช

๕. มัชฌิมชนาธิปไตย (Polity) เป็นการปกครองโดยรัฐธรรมนูญ เพื่อประชาชนทั้งหมด ผู้ปกครองใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ร่วมกับประชาชนทั้งหมดมีสิทธิเลือกผู้ปกครอง ผู้มีสิทธิรับ

เลือกตั้งต้องเป็นคนมีทรัพย์สมบัติจำนวนหนึ่ง อยู่ในระดับชนชั้นกลาง ระบอบการปกครองนี้ดี น้อยที่สุด ส่วนระบอบที่คล้ายกัน คือ

๖. ประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการปกครองโดยคนจน ซึ่งเป็นเสียงส่วนใหญ่ในสังคม เพื่อประโยชน์ของคนจนเท่านั้น อริสโตเติลใช้คำว่า ประชาธิปไตยในความหมายที่ว่า เป็นการปกครองโดยคนจน เพื่อคนจน และตามปกติคนจนเป็นเสียงส่วนใหญ่ในรัฐ ดังที่ อริสโตเติล กล่าวว่า มีประชาธิปไตยเมื่อคนจนเป็นผู้ปกครอง หาใช่คนมั่งมีเป็นผู้ปกครองไม่ ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่เลวน้อยที่สุด

สรุป รูปแบบการปกครอง มี ๓ แบบ คือ ๑) การปกครองแบบคนเดียว เป็นการปกครองที่คน ๆ เดียวมีอำนาจสูงสุด เช่น กษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ๒) การปกครองแบบคนกลุ่มน้อย เป็นการปกครองที่ประกอบด้วยคนกลุ่มเดียวที่ได้อำนาจมาด้วยการปฏิวัติรัฐประหาร และทำหน้าที่เป็นรัฐบาล ผูกขาดอำนาจแต่เพียงคนกลุ่มเดียว เช่น การปกครองแบบคณาธิปไตย อภิชนาธิปไตย คอมมิวนิสต์ ๓) การปกครองแบบกลุ่มคนจำนวนมาก เป็นการปกครองที่คนกลุ่มใหญ่มีส่วนร่วมในทางการเมือง เช่น การปกครองในระบบประชาธิปไตย

๒.๒.๕ ทฤษฎีการปกครอง

ลัทธิหรืออุดมการณ์ หมายถึง ความเชื่อถือหรือจุดมุ่งหมายในการปกครองลัทธิ สำคัญ ๆ ที่เป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์ในการปกครอง มีดังนี้

๑. ลัทธิฟาสซิสต์และคอมมิวนิสต์ เป็นรูปการปกครองแบบเผด็จการโดยการคณะบุคคล และมีลักษณะการใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ ลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นลัทธิที่เคยทำให้เกิดสงครามประชาชนในประเทศไทย ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๒๖ โดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้จัดตั้งกองกำลังติดอาวุธขึ้น และเรียกตัวว่ากองทัพปลดเอกประชาชนแห่งประเทศไทย ทำการต่อสู้กับฝ่ายรัฐบาล

๒. ลัทธิสังคมนิยม เป็นลัทธิทางเศรษฐกิจที่รัฐเข้ามาควบคุมเศรษฐกิจหลักของประเทศ โดยรูปการปกครองจะเป็นประชาธิปไตยหรือเผด็จการก็ได้

๓. ลัทธิเสรีนิยม จะมีรูปการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย และมีลักษณะการใช้อำนาจแบบอิสระนิยม

๔. ลัทธิเทวสิทธิ์ เป็นลัทธิที่เป็นรากฐานการปกครองของไทยในอดีตก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งความเชื่อในลัทธินี้เป็นผลให้ประชาชนยอมอยู่ภายใต้อำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์ยอมรับว่ากษัตริย์เป็นเสมือนสมมุติเทพ ได้รับมอบอำนาจมาจากสวรรค์ ประชาชนไม่มีสิทธิต่อต้านหรือโต้แย้งต้องยอมรับความเป็น “ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน” ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนขึ้นอยู่กับการกำหนดของผู้ปกครอง

๕. ลัทธิชาตินิยม เน้นในเรื่องความมั่นคงของชาติ เป็นอุดมการณ์หรือเป็นลัทธิที่ครอบงำบรรยากาศการเมืองไทยในระยะแรก ๆ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยจะเห็นได้จากการปฏิวัติรัฐประหารที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งจะอ้างสาเหตุประการหนึ่งว่า มีภัยคุกคามความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง หรือมีภัยคุกคามความมั่นคงของชาติ ส่งผลให้รูปการปกครองเป็นแบบเผด็จการและมีลักษณะใช้อำนาจเป็นแบบนิยมปิดกั้นเสรีภาพทางการเมือง

ทฤษฎีการปกครองเกิดจากแนวคิดลัทธิและอุดมการณ์ ซึ่งนักวิชาการได้กล่าวถึง “ทฤษฎีเกี่ยวกับการปกครอง” ไว้ดังนี้

ทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Divine Right Theory) ทฤษฎีนี้มีจุดกำเนิดมาจากสภาวะอันศักดิ์สิทธิ์ (Divine Origin) คือ เทพยดาหรือผู้อยู่เหนือมนุษย์ ทฤษฎีนี้มีหลักการ ๓ ประการ ได้แก่

๑. รูปแบบการปกครองได้รับการสถาปนาขึ้นโดยเทวโองการ หรือโดย เทวประสงค์

๒. ผู้ปกครองหรือผู้เป็นประมุข (Head of State) ได้รับการแต่งตั้งโดยผู้มีสภาวะเหนือมนุษย์ คือ โดยพระผู้เป็นเจ้าหรือเทพยดาผู้ทรงฤทธิ์

๓. ความรับผิดชอบหรือภารกิจที่ผู้นำหรือประมุขชนกระทำนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์

ยุคไอยคุปต์ ในประเทศอียิปต์โบราณ มีความเชื่อว่า กษัตริย์หรือฟาโรห์ (Pharaoh) สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าชื่อ รา (Ra) ทฤษฎีเทวสิทธิ์เข้ามาในอาณาจักรสยามหรือต่อมาเรียกว่าอาณาจักรไทย ตั้งแต่ปลายยุคสุโขทัยประมาณเกินกว่า ๗๕๐ ปีมาแล้ว โดยขอมเป็นผู้นำเข้ามา และขอมก็ได้รับอิทธิพล คือ ได้รับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion) เกี่ยวกับทฤษฎีเทวสิทธิ์จากอินเดียอีกต่อหนึ่ง เช่น สมัยต้นและสมัยกลางสุโขทัย ผู้นำประเทศมิใช่ดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์ แต่เป็นพ่อเมือง หรือเป็นพ่อขุน ตัวอย่าง ได้แก่ พระนามของผู้ปกครองอาณาจักรสุโขทัยลำดับที่สาม คือ พ่อขุนรามคำแหง ในสมัยนั้นไม่มีตำแหน่งเป็นกษัตริย์ และยังไม่มีการใช้ราชาศัพท์ แต่ฐานะแห่งความเป็นผู้นำเทียบเท่ากษัตริย์ คือ เป็นประมุข ในปลายสมัยสุโขทัยอิทธิพลของทฤษฎีเทวสิทธิ์ของศาสนาฮินดู ได้แผ่ขยายเข้ามายังประเทศโดยผ่านทางขอม ทฤษฎีเทวสิทธิ์มีอิทธิพลในสังคมไทยตั้งแต่ปลายสมัยสุโขทัยสืบมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยอยุธยาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมไทยยาวนานถึง ๔๑๗ ปีนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ กัน (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และพันเอกหญิงนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ๒๕๕๑, หน้า ๒๕) คือเป็น

๑. ทรงเป็นเจ้าชีวิต ทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตทุกคนในสังคม ไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร กฎหมายกรุงศรีอยุธยาว่าอำนาจสั่งให้ประหารชีวิตคนได้นั้นอยู่ในพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียวเท่านั้น บุคคลอื่นจะใช้อำนาจนั้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับพระราชทานอาญาสิทธิ์

๒. ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักร จะพระราชทานแผ่นดินเป็นเนื้อที่เท่าใด ให้แก่ผู้ใดใช้ทำมาหากินก็ได้ หรือจะทรงเรียกคืนสมัยเมื่อไรอีกก็ได้

๓. ทรงอยู่ในฐานะเป็นธรรมราชา ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และใช้ราชอำนาจปกครองรักษาพระพุทธศาสนาตลอดจนศีลธรรม ทรงตราพระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ให้คนในสังคมปฏิบัติตามโดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องทรงปฏิบัติตามพระราชกำหนดกฎหมายนั้น ๆ ด้วยพระองค์เอง

๔. ทรงเป็นนักรบอันยิ่งใหญ่ ทรงอยู่ในฐานะจอมทัพไทย เป็นผู้บังคับบัญชาทหารสูงสุดของประเทศ ทรงเป็นผู้นำทหารในการศึกสงครามทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นการสงครามเพื่อป้องกันประเทศหรือในการขยายพระราชอาณาเขต

๕. ทรงเป็นเทวราชเมื่อมีพระบรมราชโองการแล้ว พระบรมราชโองการนั้นถือว่าศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดจะขัดขืนมิได้ แม้แต่จะวิจารณ์หรือแสดงความคิดเห็นในทางใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น

ทฤษฎีสัญญาประชาคมหรือลัทธิประชาธิปไตย (Popular Sovereign) ทฤษฎีนี้เชื่อกันว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในปัจจุบัน และมีอิทธิพลแทนที่ทฤษฎี เทวสิทธิ์ (Divine Right Theory) มากขึ้นทุกที แนวความคิดนี้มีรากฐานมาจากความคิดที่ว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างรัฐ โดยที่ประชาชนในสังคม จะมาทำสัญญาประชาคม (Social Contract) เพื่อมอบให้ผู้ปกครองซึ่งอาจจะเป็นบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือคณะบุคคล คณะใด คณะหนึ่งทำหน้าที่ปกครองประเทศ โดยผู้ปกครองจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชนในการใช้อำนาจตามเจตจำนงของประชาชน หากผู้ปกครองละเมิดเจตจำนงของประชาชน ประชาชนจะมีสิทธิถอดถอนผู้ปกครองนั้นได้ ทฤษฎีสัญญาประชาคมหรือลัทธิประชาธิปไตยมีข้อสรุปได้ดังนี้

๑. รัฐเกิดมาจากมนุษย์ หรือประชาชนที่มีเจตจำนงร่วมกัน โดยรัฐไม่ได้เกิดจากพระเจ้าหรือการสร้างของผู้นำ หรือบุคคลคนเดียว แต่รัฐมาจากความจำนงของมนุษย์เพื่ออยู่ร่วมกัน

๒. มนุษย์ที่ร่วมกันทำ สัญญาประชาคม เป็นผลทำให้เกิดรัฐ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงเป็นสมบัติของประชาชนทุกคนที่เข้ามาทำสัญญาร่วมกัน ซึ่งจะแตกต่างจากทฤษฎีเทวสิทธิ์ เพราะทฤษฎี เทวสิทธิ์จะมองว่ามนุษย์เป็นแค่องค์ประกอบไม่ใช่ปัจจัยหลักในการสร้างรัฐเหมือนในทฤษฎีสัญญาประชาคมนี้

๓. สัญญามีผลผูกพันกับประชาชนและผู้ปกครอง ด้วยเหตุที่ประชาชนเป็นเจ้าของรัฐเอง ประชาชนจึงร่วมกันเลือกผู้ปกครอง ซึ่งเป็นการสัญญาระหว่างประชาชนกับผู้ปกครอง

๔. สัญญา ทำให้เกิดรัฐ และรัฐบาล โดยสัญญาที่ประชาชนทำ จะผูกมัดผู้ปกครองและมีส่วนทำให้เกิดรัฐ และรัฐบาล

๕. รัฐ และรัฐบาลต้องใช้อำนาจอธิปไตยตามเจตจำนงของประชาชนผู้ร่วมทำสัญญา ทั้งนี้หากผู้ปกครองไม่ทำตามเจตจำนงของประชาชนผู้เป็นเจ้าของรัฐ ประชาชนสามารถปลดผู้ปกครองออกได้ เนื่องจากละเมิดสัญญา (เสม พริ้งพวงแก้ว, ๒๕๓๑)

ทฤษฎีพลกำลัง (Theory of Force) ซึ่งเชื่อว่ารัฐเกิดขึ้นจากการยึดครองและการใช้กำลังบังคับ ทฤษฎีนี้เองที่นำไปสู่ความเชื่อในเรื่อง ชาตินิยม และความคิดที่ว่า รัฐคืออำนาจ ซึ่งอยู่เหนือศีลธรรมทั้งปวง

ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of Evolution) ของอริสโตเติล ทฤษฎีนี้มีลักษณะเป็นจริงมากกว่าทฤษฎีก่อน ๆ โดยที่มีสาระสำคัญว่า รัฐเกิดขึ้นจากวิวัฒนาการใน ทางการเมืองของมนุษย์เมื่อเริ่มต้นมนุษย์รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีความผูกพันทางสายโลหิต มีความสัมพันธ์ทาง เครือญาติ ดังที่เราเรียกกลุ่มเล็ก ๆ นี้ว่าเป็นวงศาคณาญาติกัน ต่อมาก็ขยายตัวรวมเอากลุ่มชนซึ่งอยู่ในสถานที่เดียวกัน หรือใกล้เคียงกันเข้าด้วยกัน มีหัวหน้าร่วมกัน มีศาสนาหรือลัทธิความเชื่อถืออันเดียวกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน สังคมประเภทนี้คงเรียกว่าเป็นสังคมร่วมเผ่าพันธุ์ ซึ่งย่อมกว้างขวางกว่าสังคมประเภทวงศาคณาญาติ ต่อมาสังคมเผ่าพันธุ์ขยายตัวขึ้นจนกลายเป็นนครใหญ่ เช่น นครรัฐกรีกในสมัยโบราณ และในที่สุดหลายรัฐหรือนครรัฐก็รวมเข้าด้วยกันเป็นจักรวรรดิ มีการปกครองที่ส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค จวบจนถึง รัฐ ชาติ ประเทศ ในปัจจุบัน

สรุป ทฤษฎีการปกครองที่ได้กล่าวถึงรูปแบบของรัฐ มีด้วยกัน ๔ ทฤษฎี ได้แก่ ๑) ทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Divine Right Theory) ที่นับถือผู้ปกครองเปรียบเสมือนเทพเจ้า ที่ไม่สามารถล่วงล้ำ ละเมิดสามารถกำหนดชีวิตของผู้อยู่ใต้ปกครองได้ อำนาจทุกอย่างอยู่ที่ผู้ปกครองเบ็ดเสร็จแต่เพียงผู้เดียว ๒) ทฤษฎีสัญญาประชาคมหรือลัทธิประชาธิปไตย (Popular Sovereign) ผู้ปกครอง เปรียบเสมือนตัวแทนของประชาชนทุกคนเข้าไปบริหารจัดการประเทศ รัฐใช้อำนาจตามเจตจำนงของประชาชน หากบริหารจัดการประเทศไม่ดี ประชาชนสามารถถอดถอนได้ รับฟังความคิดเห็นของประชาชน ๓) ทฤษฎีพลกำลัง (Theory of Force) ซึ่งเชื่อว่ารัฐเกิดขึ้นจากการยึดครองและการใช้กำลังบังคับ ๔) ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of Evolution) ของอริสโตเติล รัฐเกิดขึ้นจากวิวัฒนาการในทางการเมืองของมนุษย์ เมื่อเริ่มต้นมนุษย์รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีความผูกพันทางสายโลหิต มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นสังคมร่วมเผ่าพันธุ์

๒.๒.๖ สรุปการปกครอง

การปกครอง หมายถึง หลักในการบริหารจัดการ ให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข การสร้างหลักเกณฑ์ ข้อกำหนด กลไก ขั้นตอน กระบวนการต่าง ๆ การบริหารจัดการ เพื่อ ควบคุม ดูแล คุ้มครอง รักษาทรัพย์สิน สิทธิประโยชน์ของต่อบุคคลและส่วนรวม

การปกครอง มี ๓ แบบ คือ ๑) การปกครองแบบคนเดียว เป็นการปกครองที่คน ๆ เดียวมีอำนาจสูงสุด เช่น กษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ๒) การปกครองแบบคนกลุ่มน้อย เป็นการปกครองที่ประกอบด้วยคนกลุ่มเดียวที่ได้อำนาจมาด้วยการปฏิวัติรัฐประหาร และทำหน้าที่เป็นรัฐบาล ผูกขาดอำนาจแต่เพียงคนกลุ่มเดียว เช่น การปกครองแบบคณาธิปไตย อภิชนาธิปไตย คอมมิวนิสต์ ๓) การปกครองแบบกลุ่มคนจำนวนมาก เป็นการปกครองที่คนกลุ่มใหญ่มีส่วนร่วมในทางการเมือง เช่น การปกครองในระบอบประชาธิปไตย

๒.๓ สรุปภาวะผู้นำในการปกครอง

ผู้นำจะสามารถสร้างแรงดลใจแก่ผู้ตามเพื่อให้คนเหล่านั้นทำงานให้บรรลุผลดียิ่งขึ้นได้อย่างไร ผู้นำจะต้องมีความเข้าใจและสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับความต้องการและแรงจูงใจของผู้ตาม ผู้นำแบบ เชิงปฏิรูป ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำของการเปลี่ยนแปลงได้ วิธีแสดงบทบาทที่เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เป็นผู้สร้างวิสัยทัศน์และทำวิสัยทัศน์ให้เกิดความชัดเจนไปสู่การปฏิบัติให้กับองค์การ เป็นผู้กระจายอำนาจการตัดสินใจให้ผู้ตามเพื่อสามารถปฏิบัติได้มาตรฐานสูง เป็นผู้วางตน ได้เหมาะสม จนเป็นที่ไว้วางใจแก่ผู้อื่นและเป็นผู้ที่สามารถสร้างความเข้าใจได้ในทุกประเด็น ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตขององค์การและประเทศ

บทที่ ๓
แนวคิดภาวะผู้นำตามหลักพุทธธรรม

๓.๑ หลักพุทธธรรม

๓.๑.๑ ความหมายของหลักพุทธธรรม

ความหมายของคำว่า “พุทธธรรม” หรือ “พระธรรม” คือ ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น มีมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ (THE PARLIAMENTARY HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT PAMPHLETS) เกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์ที่มีทั้งความทุกข์ และวิธีการดับทุกข์ คำว่า “หลักพุทธธรรม” ในที่นี้หมายถึง หลักธรรม คำสอน ที่เชื่อกันว่า เป็นผลแห่งการค้นคว้า เป็นภูมิรู้ ภูมิปัญญา ของพระพุทธองค์ ที่ถูกถ่ายทอดสืบต่อมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒๕๕๐ ปี แล้ว และได้ชื่อว่า เป็นภูมิปัญญาโลก เป็นภูมิปัญญาของมนุษยชาติ เป็นมรดกโลก ที่หาค่ามิได้ สุภาคย์ อินทองคง (๒๕๕๐) กล่าวว่า “พุทธธรรม หรือ พระธรรม หมายถึง ธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำออกเผยแผ่ หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติของทุกข์และวิธีการดับทุกข์ พุทธธรรม ของพระพุทธเจ้านั้นแต่เริ่มสืบทอดกันด้วยวิธีท่องจำแบบปากต่อปาก สมัยต่อมาจึงได้มีการบันทึกไว้เป็นตัวอักษร คัมภีร์ที่บันทึกพุทธธรรมนั้น เรียกว่า พระไตรปิฎก และมีคำอธิบายจัดไว้เป็นหมวดคัมภีร์ เรียกชื่อต่างๆ อาทิ อรรถกถา, ฎีกา, อนุฎีกา เป็นต้น

ธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น คำว่า “ค้นพบ” ย่อมหมายถึง “ธรรม” เป็นสิ่งที่มีอยู่เดิม มีมาก่อน ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมพระพุทธองค์ แต่เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ อาจพอกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ ธรรม ก็คือการรับรู้ธรรมดาโลก เรียนรู้สิ่งที่เป็นปกติที่มีบ่อเกิดที่มาว่ามาอย่างไร และไปอย่างไร เพราะหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ตรัสสอนไว้กว่าสองพันปีที่ผ่านมานั้น เป็น “สัจธรรม” เพราะ “คนเราจะล่วงพ้นความทุกข์ได้ เพราะความเพียรในการทำความดี” ผู้ใส่ใจในธรรมเท่านั้น ถึงจะรู้ถ่องแท้ ทางผู้เขียนก็ขอยกความหมายของพุทธธรรมในแง่ความคิดของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาจากหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน จากหัวข้อ พุทธธรรม : คู่มือมนุษย์ศตวรรษที่ ๒๑ ธนภณ (สมหวัง, ๒๕๔๓) ดังนี้

“พุทธธรรม เป็นคำอธิบายคำสอนของพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ที่สุดในโลก และเป็นวิชาการที่สุดในบรรดางานเขียนทางพระพุทธศาสนาในเมืองไทยในปัจจุบันนี้...” (ศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญยืน, ๒๕๓๕)

"พุทธธรรมนั้น เป็นการรวบรวมคำสอนของพระพุทธศาสนาให้เป็นระบบอย่างที่คนในปัจจุบันเข้าใจได้ง่าย...เป็นหนังสือที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของคนชาติไทยทีเดียว ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งหมด และทั้งโลกด้วยหนังสือพุทธธรรมควรจะได้ Nobel Prize..." (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, ๒๕๓๘)

"พุทธธรรม เป็นหนังสือเล่มเดียวที่แสดงถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้อย่างลุ่มลึกเป็นระบบและรอบด้านที่สุดเท่าที่เคยมีในภาษาไทย" (พระไพศาล วิสาโล, ๒๕๓๐)

หลักการของพุทธธรรม

พุทธธรรมมีหลักการว่า **พระพรหมคุณาภรณ์** (ป.อ.ปยุตฺโต, หน้า ๙๒๓) ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็ดำรงอยู่ตามธรรมดาของมันอย่างเป็นกลางๆ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้คือ ค้นพบความจริงนั้นแล้วนำมาเปิดเผยไว้ สาระของความจริงนี้ก็คือ (ความเป็นไปตาม) ธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย หรือกระบวนธรรมแห่งเหตุปัจจัย ผู้ที่มองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น ไม่ใช่มองตามที่ตนอยากหรือไม่อยากให้มันเป็น จึงจะเข้าใจความจริงที่เป็นกลางนี้ได้ เมื่อเข้าใจธรรมที่เป็นกลางนี้แล้ว ก็ย่อมมองเห็นความจริงอย่างกว้าง ๆ ครอบคลุมทั่วไปทั้งหมด มีทัศนะเปิดกว้าง หลุดพ้นเป็นอิสระอย่างแท้จริง โดยหลุดพ้นทั้งทางจิต คือจิตหลุดพ้นจากสิ่งบีบคั้นครอบงำที่เรียกว่ากิเลสและความทุกข์ กลายเป็นจิตที่ปลอดโปร่ง เบิกบาน เป็นสุข และด้านปัญญา คือ หลุดพ้นด้วยรู้เท่าทันธรรมดา แล้วมองเห็นตัวความจริงที่ล้วน ๆ บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเคลือบแคลงหรือทำให้เอนเอียงและรู้ชัดแจ้งที่ความจริงโดยตรง ไม่ต้องรู้ผ่านใคร ๆ หรือรู้ตามที่ใครบอกอีกต่อไป

ลักษณะสำคัญของหลักพุทธธรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (๒๕๔๙, หน้า ๗-๖๗) ได้กล่าวถึงลักษณะของพุทธธรรม

สรุปได้ดังนี้

๑. คำสอนเป็นกลาง ปฏิบัติสายกลาง หรือลักษณะที่เป็นสายกลาง ไม่สุดโต่งในทางความคิดหรือ สุดโต่งในทางปฏิบัติตน เห็นความสำคัญทางด้านจิตใจ และทางด้านร่างกายซึ่งสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ได้ จึงวางข้อปฏิบัติที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลางหรือ ข้อปฏิบัติที่เป็นสายกลาง (มรรคมีองค์ ๘) คือ ความพอดีและทัศนะเกี่ยวกับ สัจธรรม ก็เป็นกลาง ความจริงที่เป็นกลาง ตามเหตุปัจจัยไม่ขึ้นกับใคร (เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท)

๒. พุทธธรรมมีหลักการเป็นสากล หรือสอนหลักความจริงที่เป็นสากล ความจริงเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ คือธรรมดาของสิ่งทั้งหลายเป็นเช่นนั้นเอง เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ ในทางปฏิบัติสอนให้คนมีเมตตากรุณาอย่างเป็นสากล ชาวพุทธต้องมีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ทั่วกันหมดไม่เลือกพวกเขาพวกใคร

๓. พุทธธรรมให้ความสำคัญของสาระ (ธรรม) และรูปแบบ (วินัย) ธรรมวินัยจึงเป็นชื่อหนึ่งของพุทธศาสนา ต้องมีทั้งสองอย่างธรรมเป็นหลักความจริง ซึ่งมีอยู่แล้วตามธรรมดาของมัน และเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาปฏิบัติสามารถเข้าถึงได้ ส่วนวินัย เป็นกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ กติกา หรือข้อบัญญัติที่กำหนดขึ้นเพื่อให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติ เพื่อความเจริญ และความสงบสุข วินัยเปรียบได้กับศีล เช่น ศีล ๕ เป็นต้น

๔. พุทธธรรมสอนหลักกรรม พระพุทธศาสนายึดเอาการกระทำหรือความประพฤติเป็นเครื่องจำแนกคน ไม่แบ่งแยกด้วยชาติกำเนิด ผิวพรรณ เน้นการรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ไม่ซัดทอดสิ่งภายนอก มีการสำรวจตนเองเป็นเบื้องต้นก่อน นอกจากนี้สอนหลักกรรมให้รู้จักพึ่งตนเอง ไม่ฝากไว้กับโชคชะตา กรรมสอนคู่กับความเพียร ความสำเร็จเกิดขึ้นได้ จากความเพียร และจากการกระทำตามทางของเหตุและผล

๕. สอนให้มองความจริงโดยแยกแยะจำแนกครบทุกด้านทุกมุม ตัวอย่างเช่น มีผู้ถามเรื่องการพูดว่าสิ่งใดควรพูด สิ่งใดไม่ควรพูด พระพุทธองค์ตรัสแยกแยะให้ฟังว่า “วาจาใดไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส วาจาใดเป็นคำจริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส วาจาใดเป็นคำจริง เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์เลือกกาลที่จะตรัส วาจาใดไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส วาจาใดเป็นคำจริง ไม่เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส และ วาจาใดเป็นคำจริง เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์เลือกกาลที่จะตรัส” ลักษณะท่าที่ของการสนองตอบหรือปฏิกิริยา ต่อสิ่งทั้งหลายแบบชาวพุทธ ต้องมองอย่างวิเคราะห์ แยกแยะ จำแนกแจกแจง ครบทุกด้าน

๖. หลักการสำคัญของพุทธศาสนาคือ มุ่งอิสรภาพ ดังพุทธพจน์ว่า “ มหาสมุทรแม้จะกว้างใหญ่เพียงใดก็ตาม แต่น้ำในมหาสมุทรที่มากมายนั้น มีรสเดียวคือรสเค็มฉันใด ธรรมวินัยของพระองค์ที่สอนไว้มากมาย ทั้งหมดก็มีรสเดียว คือ วิมุติรส ได้แก่ ความหลุดพ้นจากทุกข์และปวงกิเลส ฉันนั้น”

๗. เป็นศาสนาแห่งปัญญา ดังพุทธพจน์ว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง” หลักปัญญาสำคัญ เพราะปัญญาเป็นตัวตัดสินในการเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา โดยให้ความสำคัญแก่ศรัทธา ศีล สมาธิ ว่าเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้เพื่อเข้าถึงจุดหมาย โดยมีปัญญาเป็นตัวตัดสินสูงสุด นั่นคือ ศรัทธา ก็ขาดปัญญาไม่ได้ ศีล ก็เพื่อประคับประคองจนเกิดปัญญา สมาธิ ก็ต้องนำไปสู่ปัญญา มิฉะนั้นจะหลงผิด หลงทาง ปัญญา จึงเป็นคุณธรรมสำคัญ เป็นเอก ปัญญาในขั้นสูงสุดคือปัญญาในขั้นที่รู้เท่าทันสัจธรรม เรียกว่า วิปัสสนาปัญญา

๑. สอนหลักอนัตตา พระพุทธศาสนาประกาศหลักสำคัญเกี่ยวกับความจริงของสิ่งทั้งหลายหรือของสภาวธรรมต่างๆ คือ หลักอนัตตา เป็นหลักใหม่ที่โลกไม่เคยค้นพบมาก่อน ความยึดติดในอัตตาหรือตัวตนเป็นสิ่งฝังลึกแนบแน่นในจิตใจมนุษย์ แต่แท้จริงผู้มีปัญญาเห็นว่าสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่เป็นไปตามธรรมดาของมันไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามใจปรารถนาได้เลย

๒. การมีทัศนคติที่มองสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์แห่งเหตุและปัจจัย เชื่อมโยงกัน อิงอาศัยกันเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยนั่นเอง

๓. ยืนยันในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝน พัฒนา เมื่อพัฒนา แล้วก็เป็นผู้ประเสริฐสุด ดังพุทธพจน์ว่า ผู้ที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ (ทนฺโต เสฏฐโฐ มนุสฺเสสุ) และเมื่อฝึกดีแล้วมนุษย์ก็จะประเสริฐกว่าเทพทั้งหลาย พระพุทธองค์ฝึกพระองค์ดีแล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ

๔. เป็นศาสนาแห่งการศึกษา นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการดำเนินชีวิต หลักปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเรียกว่า มรรค หมายถึงทางดำเนินชีวิต ดังนั้นวิถีชีวิตของชาวพุทธ คือ การดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ ๘ เรียกย่อ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขา ในที่สุดจะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงาม เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๕. ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ คือ การคิดใคร่ครวญในธรรมโดยแยบคาย ลึกซึ้ง อย่างผู้มีปัญญา คือรู้จักคิด คิดเป็น ปัจจัยภายนอก ได้แก่ กัลยาณมิตรที่ดี มีครูอาจารย์ที่ดี มีพ่อแม่ที่ดี ให้ความรู้ที่ถูกต้อง เป็นตัวอย่างที่ดี มีแหล่งความรู้ มีสื่อมวลชนที่ให้สติปัญญา

๖. สอนให้ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำ อัปปมาทธรรม หรือความไม่ประมาท ถึงกับตรัสเป็นปัจฉิมวาจา คือพระดำรัสสุดท้ายก่อนจะปรินิพพาน ว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด”

๗. สอนให้เห็นทุกข์ แต่เป็นสุข นั่นคือพระพุทธศาสนาสอนให้มองเห็นความทุกข์ แต่ให้ปฏิบัติด้วยความสุข (ทุกข์ สอนไว้ในหลักไตรสิกขา คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และ ทุกข์ ในหลักอริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) เมื่อความทุกข์มีอยู่จริง พระพุทธศาสนาก็สอนให้เผชิญหน้าความทุกข์นั้นไม่เลี่ยงหนี แต่ให้มองดูทุกข์นั้นด้วยความรู้เท่าทัน จึงทำให้มีจิตใจปลอดโปร่ง เป็นอิสระ มีปัญญา ไม่ถูกทุกข์บีบคั้น

๘. มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลชน พระพุทธเจ้าทรงตรัสหลักนี้เสมอ เมื่อเริ่มประกาศพระศาสนาทรงตรัสแก่ภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนทั้งหลาย เพื่อความสุขแก่ชนทั้งหลาย เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก” ดังนั้นการดำเนินชีวิตของชาวพุทธทั้งหลายจึงควรดำเนินตามพระดำรัสนี้คือ การทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและแก่สังคม เมื่อทำความเข้าใจหลักพุทธธรรมที่สำคัญดังกล่าวแล้ว จะทำให้สามารถเข้าใจแนวทางการดำเนินชีวิตตามแบบวิถีพุทธได้กระจ่างชัดเจนยิ่งขึ้น ลักษณะสำคัญอีกประการ คือ ในพระพุทธศาสนามีสิ่งสำคัญคือ “ข้อปฏิบัติ” อันเป็นทางสายกลางหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งผู้ใดได้ปฏิบัติตามแล้วก็สามารถบรรลุเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่เป็นพระโสดาบันจนถึงเป็นพระอรหันต์หมดกิเลสเข้านิพพานได้ บุคคล ๔ คู่ ๘

จำพวกนี้ทำให้พุทธศาสนาต่างจากศาสนาอื่นอย่างชัดเจน โดยจะเห็นได้จากในมหาปรินิพพานสูตร ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสแก่สุภัททปริพาชก ดังนี้

สุภัททปริพาชกกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นเจ้าหมู่ เป็นเจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนเป็นอันมากสมมติว่าเป็นคนดี คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคสาละ อชิตเกสกัมพละ ปกุธกัจจายนะ สัญชยเวลัฏฐบุตร นิครณฐนาฏบุตร สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดตรัสรู้แล้ว ตามปฏิญญาของตน หรือทั้งหมดไม่ได้ตรัสรู้ หรือว่าบางพวกไม่ได้ตรัสรู้”. “อย่าเลยสุภัททะข้อนั้นหยุดไว้ก่อน” ...พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนสุภัททะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาไม่ได้ในธรรมวินัยใด แม้สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้นสุภัททะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยใด แม้สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ หาได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ ลัทธิอื่น ๆ ว่างจากสมณผู้รู้ สุภัททะ ก็ภิกษุเหล่านี้ พึงอยู่โดยชอบโลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย” (ที.ม. ๑๓/๓๑๘ (มมก.) จากพุทธพจน์บทนี้เป็นเครื่องยืนยันว่าจะหาสมณะที่ ๑ ๒ ๓ และ ๔ได้ในคำสอนที่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้นซึ่งก็คือพุทธศาสนาของเรานั่นเอง ข้อนี้เองจึงเป็นลักษณะสำคัญแห่งหลักพุทธธรรมอีกประการหนึ่ง

๓.๒ หลักธรรมของผู้นำในพระไตรปิฎก

หลักธรรมของผู้นำเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาแก้ปัญหาจริยธรรมของผู้นำ เนื่องจากเป็นหลักที่ทำให้เกิดพัฒนาการที่ดีแก่ผู้นำผู้ปกครองและผู้บริหารบ้านเมืองระดับต่างๆ ซึ่งผู้นำที่จะประสบความสำเร็จได้นั้นต้องมีหลักธรรมในการเป็นผู้นำและคุณสมบัติของผู้นำที่ดี นั่นหมายถึงความเป็นผู้มีศักยภาพในตัวเองทั้งทางร่างกาย จิตใจ ความรู้ และความสามารถ พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างชาญฉลาดและประสบความสำเร็จ

ผู้นำไม่จำเป็นต้องรู้ทุกอย่าง ทำทุกอย่าง เพราะสามารถหาคนอื่นที่ชำนาญด้านนั้น ๆ มาช่วยงานได้ จากภาวะความเป็นผู้นำดังกล่าว สะท้อนถึงภาพลักษณ์ความเป็นผู้นำทุกระดับนับว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเป็นเรื่องความอยู่รอดและเสถียรภาพขององค์กรและประเทศชาติโดยรวมด้วย ดังจะเห็นได้จากกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า

> “บ้านเมืองนั้นมีทั้งคนดีและคนไม่ดี ไม่มีใครจะทำให้ทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้บ้านเมืองมีความปกติสุขเรียบร้อย จึงไม่ใช่ทำให้ทุกคนเป็นคนดี หากแต่อยู่ที่การส่งเสริมคนดี ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมือง และควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจ ไม่ทำความเดือดร้อนวุ่นวายได้” (สมพร เทพสิทธา อ้างใน ธีรโชติ เกิดแก้ว (๒๕๔๗, หน้า ๑๔๐)

จากพระบรมราโชวาทข้างต้นจะเห็นคุณสมบัติของผู้นำในการบริหารประเทศ ที่สำคัญคือบุคคลนั้นต้องเป็นคนดี ซึ่งคนดีในที่นี้สามารถศึกษาได้จากคุณสมบัติของผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาผู้ที่จะทำหน้าที่ผู้นำต้องได้รับการพัฒนาตามกระบวนการของการพัฒนามนุษย์ จนมีความสามารถ และยอมรับหลักการปฏิบัติตามคุณธรรมของผู้นำได้ และจะเน้นในเรื่องการปกครองตนเองเป็นอันดับแรก เนื่องจากการจะเป็นผู้นำได้นั้นต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

> “บุคคลพึงยังตนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมอันสมควรก่อน แล้วพึงพร่ำสอนผู้อื่นในภายหลังบัณฑิตประพฤติตนอย่างนี้แล้ว พึงไม่เศร้าหมอง (ขุ.ธ. ๒๕/๑๕๘/๕๒) เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคหมดนั้นฝูงนั้นก็ไปตรงตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปตรงฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็พลอยดำเนินตาม ทั้งแว่นแคว้นก็จะอยู่เป็นสุข หากผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม” (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๙๘)

จะเห็นได้ว่า การจะเป็นผู้นำ ให้บุคคลอื่นทำตามหรือมีความเชื่อมั่น ผู้นำต้องสามารถนำการกระทำได้ จะไม่ถูกตำหนิในภายหลัง หลักการดังกล่าวจึงเป็นการสอนให้คนมีภาวะผู้นำในตนเองหรือพัฒนาตนเองให้ก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้นำ และการพัฒนาตนเองนั้น ต้องพัฒนาทั้งกาย วาจา และใจ คือ ไม่คิดชั่ว พูดชั่ว และทำชั่วที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนแก่ตนเองและสังคม เพียงแค่นี้ยังไม่พอต้องทำในสิ่งที่ถูกธรรมและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและส่วนรวมด้วย และการจะพัฒนาตนเองตามกระบวนการดังกล่าวได้ ต้องมุ่งเน้นที่การพัฒนาจิตใจ ปลูกฝังคุณธรรมให้มีในจิตสำนึก ควบคุมตนเองได้ พระพุทธศาสนาถือว่าผู้นำต้องเอาชนะใจของตนเองเสียก่อน เมื่อสามารถชนะใจของตนได้ก็ชื่อว่าเอาชนะสิ่งอื่นได้ ดังพุทธพจน์ ที่ว่า“บุคคลชนะหมู่มนุษย์ตั้งล้านคน ในสมรภูมิ ยังไม่ชื่อว่า เป็นผู้ชนะสงครามอย่างเด็ดขาด คนที่ชนะตนเองได้เพียงคนเดียวนี่สิ จึงชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามได้อย่างเด็ดขาด” (ขุ.ธ. ๒๕/๑๐๓/๔๐)

การที่พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเป็นสำคัญเพราะถือว่าเมื่อผู้มีคุณธรรมแล้วประชาชนย่อมอยู่เป็นสุข คุณธรรมของการเป็นผู้นำนั้นเป็นหลักของการบริหารที่ดี เรียกว่าธรรมาธิปไตย หมายถึงการบริหารโดยถือธรรมเป็นใหญ่ กล่าวคือ ยึดหลักบรรทัดฐาน (norm) หลักการ (principle) และคุณธรรม (virtue) เป็นแนวทางในการบริหาร และการบริหารนั้นต้องใช้ทั้งพระเดชและพระคุณหรือใช้อำนาจและคุณธรรมซึ่งจะทำให้ได้ทั้งน้ำใจและผลของงาน (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และเสฐียรพงษ์ วรรณปก, ๒๕๓๖, หน้า ๑๗ - ๑๘)

ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำว่า มีลักษณะใช้ทั้งพระเดชและพระคุณ ติเตียน หรือชี้ผิดถูกที่ควรติ หรือชี้ข้อผิดข้อถูก ซึ่งหลักธรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่

ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้นำสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี โดยใช้ควบคู่กับกฎหมายรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎมหาเถรสมาคม และระเบียบข้อบังคับของแต่ละสังคมองค์กรหรือหน่วยงานนั้นๆ เพื่อให้การบริหารลุล่วงไปด้วยดี และมีประสิทธิภาพนั้น มีดังนี้

๑) หลักราชสังคหวัตถุ ๔ (สำ.ส. ๑๕/๓๕/๑๑๐)

ราชสังคหวัตถุ คือ การทำนุบำรุงทวยราษฎร์ให้ประชาชาติดำรงอยู่ในเอกภาพและสามัคคี ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ (หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา) ๔ ประการ คือ

๑. สัสสเมธะ คือ ฉลาดบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร รู้จักส่งเสริมการเกษตรกรรมให้อุดมสมบูรณ์ โดยเข้าไปศึกษาถึงสภาพปัญหา และความต้องการของราษฎร เพื่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสม และดำเนินการสงเคราะห์ หรือช่วยเหลือให้เกิดผลต่อไป

๒. ปุริสเมธะ คือ ฉลาดบำรุงข้าราชการ ให้กำลังใจเจ้าหน้าที่ ข้าราชการผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ และจัดสวัสดิการที่ดี

๓. สัมมาปาสะ คือ ผูกประสานปวงประชา คือ ฉลาดในการแก้ปัญหาสังคม รู้จักผูกน้ำใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น การจัดกองทุนให้กู้ยืม โดยคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ เป็นต้น เพื่อนำไปประกอบอาชีพต่างๆ ทั้งในด้านอุตสาหกรรม และพาณิชยกรรม เป็นต้น

๔. วาชเปยยะ คือ ความมีวาจาอันดูดดื่มน้ำใจ รู้จักพูดจาปราศรัยยกย่องเชิดชู ชี้แจง แนะนำ รู้จักถามทุกข์สุขของราษฎรทุกชั้น แม้ปราศรัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน มีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน

๒) หลักจักรวรรดิวัตร ๕ (ที.ปา. ๑๑/๘๔-๘๕/๖๒-๖๔) จักรวรรดิวัตร ในพระบาลีมีเพียง ๔ หัวข้อใหญ่ แต่จัดเป็น ๕ (แยกข้อ ๑ ออกเป็น ๒ ข้อ) เพื่อให้ดูง่ายขึ้น ส่วนที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร ๑๒ ท่านนำมาจากอรรถกถา)

จักรวรรดิวัตร คือ หลักปฏิบัติ หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร (ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำจักรพรรดิ) มี ๕ ประการ คือ

๑. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ยึดถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล หลักการ กฎกติกาที่ชอบธรรม เป็นบรรทัดฐาน เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

๒. ธรรมมิการักขา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนวยการรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผนดิน คือ คนภายใน ข้าราชการฝ่ายทหาร ฝ่ายปกครอง ฝ่ายพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ เช่น พ่อค้า และเกษตรกร ชาวนิคมชนบท ชนชายแดน พระสงฆ์ และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม ตลอดจนสัตว์เท้าสัตว์ปีก อันควรสงวนพันธ์ทั้งหลาย

๓. มา อธรรมการ ห้ามกั้นการอาธรรม์ คือ จัดการป้องกันแก้ไข มิให้กระทำการที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความคิดชั่วร้าย เดือดร้อนมิให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริต และนิยมธรรม ทั้งจัดวางระบบที่กันคนร้าย ให้โอกาสคนดี

๔. ธนานุประทาน ปันทรัพย์แก่ชนผู้ยากไร้ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

๕. ปริปุจฉา ไม่ขาดการสอบถามปัญหา แสวงปัญหา และความดีงามยิ่งขึ้นไป โดยมีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการ ทรงคุณธรรม หมั่นพบปะพระสงฆ์และนักปราชญ์ ไถ่ถามหาความรู้ หาความดีงาม หาความจริง และถกข้อปัญหาต่างๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อชักซ้อมตรวจสอบตน ให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินการในทางที่ถูกต้อง และชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

๓) หลักอปริหานิยธรรม ๗ (ที.ปา. ๑๑/๓๔/๗๘ -๘๐)

อปริหานิยธรรม คือ หลักธรรมที่ป้องกันความเสื่อม ทำให้การปกครองเป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๗ ประการ ด้วยกัน คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ การประชุมพบปะปรึกษาหารือมีความจำเป็นที่จะช่วยระดมความคิดเห็น หาข้อยุติร่วมกัน การวางระเบียบกติกาทางสังคม หรือแม้กระทั่งการปรับความเข้าใจระหว่างกัน ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อระบบการปกครอง

๒. พร้อมเพรียงกันในการเข้าประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม ตลอดถึงความพร้อมเพรียงในการทำกิจการงานทุกอย่างที่ได้ทำร่วมกัน อันจะเป็นผลให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในหมู่คณะ ไม่แบ่งแยกเป็นฝักฝ่าย

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ การให้ความเคารพยึดถือปฏิบัติในกฎระเบียบกติกาที่ตกลงกันไว้อย่างเคร่งครัด ที่สมาชิกในสังคมได้ร่วมกันบัญญัติหรือตกลงกันไว้ เป็นการชี้ให้เห็นถึงการให้ความเคารพในกฎเกณฑ์ที่ได้บัญญัติเอาไว้ หากเพิกถอนสิ่งที่ดีงามเหล่านั้น ก็จะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการขาดความเคารพ ยำเกรงในสิ่งที่ดีงามนั้น อันอาจจะส่งผลไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมในภายหลังได้

๔. การให้ความเคารพ ยำเกรง นับถือ ให้เกียรติผู้ใหญ่ของบ้านเมือง และยอมรับฟังข้อคิดเห็นไม่ละเลยต่อคำแนะนำตักเตือนของท่าน ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ยาวนาน ข้อนี้มีลักษณะคล้ายกับข้อ ๓ ต่างกันแต่ข้อนี้เน้นที่ตัวบุคคล ส่วนข้อ ๓ เน้นที่หลักการ

๕. การให้เกียรติ คุ้มครอง ป้องกันสตรีมิให้ถูกข่มเหงรังแก หลักการข้อนี้มุ่งถึงการป้องกันละเมิดสิทธิสตรี ซึ่งสังคมดั้งเดิมถือว่า สตรีนั้นไม่ค่อยมีปากมีเสียง หรือมีบทบาทในสังคม แต่อย่างไรก็ตามสตรีก็มีบทบาทในครอบครัว หากสตรีมิได้รับการคุ้มครอง ก็อาจจะกระทบกระเทือนถึงความดีงามภายในสังคมได้

๖. การให้ความเคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ เร้าใจให้ทำความดี เป็นศูนย์รวมจิตใจทำให้เกิดความสามัคคีของคนในชาติ ไม่ปล่อยให้ประเพณีหรือการบูชาต่างๆ ที่เคยกระทำต่อปูชนียสถานเหล่านั้น สูญหายไป

๗. การให้การอารักขา บำรุง คุ้มครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่สมณพราหมณ์ นักบวช ผู้ทรงศีลธรรมอันบริสุทธิ์ ผู้เป็นตัวอย่างที่ดีทางศีลธรรม และขอให้ตั้งใจไว้ว่าท่านที่ทรงคุณธรรมเหล่านั้นที่ยังไม่มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข ข้อนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของสถาบันศาสนา อันเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน หากผู้ปกครอง หรือผู้บริหารบ้านเมืองไม่ให้ความสำคัญ ถือว่าขาดสรรพกำลังในการช่วยบริหารบ้านเมืองให้เกิดความสันติสุขร่มเย็น

๔) หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ (ธรรมของพระราชา) (ขุ.ชา. ๒๘/๒๔๐/๖๒)

หลักธรรมข้อนี้นับว่าเป็นคุณธรรมประจำจิตใจของพระราชา และผู้บริหารหรือผู้ปกครองรัฐหรือประเทศชาติ รวมถึงผู้นำผู้ปกครองทุกระดับชั้นในสังคม มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. ทาน การให้ปัน การช่วยเหลือ เกื้อกูล อนุเคราะห์ให้ผู้ใต้ปกครองของตนให้มีการดำรงชีวิตที่ดี ไม่อดอยาก รวมถึงการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่างๆ ที่แสดงออกถึงการเผื่อแผ่แบ่งปันแก่บุคคลผู้ด้อยโอกาสในสังคมอีกด้วย

๒. ศีล การประพฤติปฏิบัติตนให้ดีงาม ประกอบด้วยความสุจริตทางกายวาจาและใจให้ดีงาม เรียบร้อย ถูกต้องตามกฎระเบียบวินัยของสังคม เพื่อเป็นแบบอย่างและเป็นที่เคารพ นับถือของประชาชนหรือผู้อยู่ใต้ปกครอง

๓. ปริจจาคะ การเสียสละประโยชน์ส่วนตน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สุขของส่วนรวม ยอมเสียสละความสุขส่วนตนเข้าไปรับภาระหน้าที่ดำเนินงานเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนหมู่คณะหรือประเทศชาติ ข้อนี้เป็นการมุ่งถึงความเสียสละไม่เห็นแก่ตัวนั้นเอง

๔. อาชชวะ ความซื่อตรง การกระทำในสิ่งที่เป็นภาระหน้าที่ของตนด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ซื่อตรง จริงใจต่อประชาชน หลักธรรมนี้มุ่งถึงความซื่อตรงต่อตนเองและบุคคลอื่น คลอดถึงหน้าที่การงานด้วยความสุจริตจริงใจทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่หลอกลวงประชาชนหรือผู้ใต้ปกครอง มีความจงรักภักดีต่อสถาบันและประเทศชาติ

๕. มัททวะ ความอ่อนโยน การปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพ อ่อนโยนไม่ถือตัว เย่อหยิ่ง มีอัธยาศัยไมตรีที่ดีงาม พร้อมที่จะรับฟังคำแนะนำตักเตือนจากผู้อื่น อันจะส่งผลให้ได้รับความจงรักภักดีจากประชาชนและผู้ใต้บังคับบัญชา

๖. ตปะ ความทรงไว้ซึ่งอำนาจ เดช หรือธรรมอยู่ในตัว ที่คอยกำกับยับยั้งชั่งใจไม่ปล่อยให้ความชั่วอกุศลกำเริบ เป็นอำนาจที่ปราบจิตใจของผู้ปกครองให้ดำรงอยู่ในทำนองคลองธรรม ไม่หลงใหลหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ จนหลงลืมความมุ่งมั่นในการกระทำภารกิจของตนให้สมบูรณ์

๗. อักโกธะ ความไม่ถือโกรธ ความมีเมตตาธรรมประจำจิตใจ กระทำกิจกรรมต่างๆ โดยยึดหลักเหตุผลเพื่อระงับความโกรธ ความขุ่นเคือง มีความรักปรารถนาดีต่อประชาชนหรือผู้ใต้ปกครองอย่างสม่ำเสมอ

๙. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ไม่บีบคั้น กดขี่ข่มเหง ให้ประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครองของตนให้ได้รับความเดือดร้อน โดยปราศจากเหตุผล ตลอดถึงการบริหารกิจการต่างๆ ให้เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม เช่น ไม่เก็บภาษีขูดรีด ไม่ใช้แรงงานจนเกินขนาด ไม่หลงระเริงในอำนาจขาดความเมตตากรุณา ในทางกลับกันจะต้องมีความกรุณาช่วยเหลือให้ประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองให้พ้นจากทุกข์ และมีความสุขความเจริญ

๑๐. ขันติ ความอดทน อดกลั้น รู้จักข่มใจตนเอง ไม่ท้อแท้ เหนื่อยหน่ายกับอุปสรรคต่างๆ ที่มากระทบกระทั่งกับการปฏิบัติภารกิจหน้าที่ของตน มีสติคอยควบคุมจิตใจให้คงที่อยู่ตามปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวในเมื่อเผชิญกับปัญหา แม้จะหนักขนาดไหนก็ต้องอดทนเพื่อให้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี หลักธรรมข้อนี้เป็นการแสดงออกถึงความเข้มแข็งกล้าหาญและอดทนต่อทุกสถานการณ์

๑๑. อวิโรธนะ คือ ความไม่ผิดไปจากธรรม ความไม่คลาดเคลื่อนจากธรรม วางตนเป็นหลักหนักแน่นในธรรม ไม่หวั่นไหวไปตามลาภสักการะและถ้อยคำดี - ร้าย มีความเที่ยงธรรมและรักษาระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนประเพณีอันดีงามไว้ มั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรมคือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจของอคติ

๕) หลักอคติ ๔ (ที.ปา. ๑๑/๑๗๖/๑๓๙)

หลักธรรมข้อนี้ นับว่าสำคัญสำหรับผู้นำหรือผู้ปกครอง ที่จะต้องละเว้นอคติทั้ง ๔ ให้ได้ เพราะเป็นทางประพฤติที่ผิด เป็นหายนธรรมในสังคมอย่างยิ่ง อคติ แปลว่าฐานะอันไม่พึงถึง ทางความประพฤติผิด ความไม่เที่ยงธรรม หรือความลำเอียง มี ๔ อย่าง คือ

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ เพราะพอใจ หรือเพราะรักในผู้นั้น จึงทำให้ผู้นั้นได้ดีเป็นคนเด่นในสังคม

๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง ไม่ชอบหน้า ไม่พอใจผู้นั้น แม้เขาทำดีเพียงใด ความดีก็ไม่ปรากฏ

๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา ไม่รู้ความจริง ไม่เห็นความดีของเขามักเห็นผิดพลาดไป

๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว อาจจะกลัวเพราะเขามีเงินทอง มีอำนาจ มีญาติพี่น้องใหญ่โตกว้างขวางในสังคม

๖) หลักพรหมวิหารธรรม ๔ (ที.ปา.๑๑/๒๒๘/๒๓๒.)

พรหมวิหารธรรม หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หลักธรรมข้อนี้ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ใหญ่หรือผู้ปกครอง ผู้บริหาร ที่จำเป็นจะต้องประพฤติปฏิบัติ มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดี มีไมตรี ต่อประชาชนหรือผู้ใต้ปกครอง กล่าวคือ ปรารถนาให้เขาเหล่านั้นมีความสุข

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยเหลือให้ประชาชนหรือผู้ใต้ปกครองให้พ้นจากทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความเดือดร้อนของปวงประชารวมถึงสัตว์ทั้งปวงด้วย

๓. มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อประชาชนหรือปกครองประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ก็รู้สึกชื่นชมยินดีกับความสำเร็จของเขาเหล่านั้น

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง คือ อันจะทำให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราชั่ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง ไม่ซ้ำเติมเมื่อผู้อื่นประสบความทุกข์ พิจารณาเห็นการกระทำของเขาเหล่านั้นตามหลักแห่งกรรม คือ การกระทำของเขาเอง ว่าเขาเป็นผู้กระทำขึ้น อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ

๗) หลักสาราณียธรรม ๖ (ที.ปา. ๑๑/๓๒๔/๓๒๑)

สาราณียธรรม หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกันอยู่เสมอ หมายถึงธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติต่อกันด้วยไมตรี สงเคราะห์ เอื้อเฟื้อต่อกัน จนทำให้เกิดความรักใคร่สมัครสมาน สามัคคีกลมเกลียวกัน คิดถึงและระลึกถึงกันอยู่เสมอ มี ๖ ประการ ได้แก่

๑. เมตตากายกรรม คือ การกระทำต่อกันด้วยเมตตา หมายถึงการแสดงกิริยาอาการที่สุภาพต่อเพื่อนมนุษย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ให้ความช่วยเหลือกัน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามกัน

๒. เมตตาวจีกรรม คือ การแสดงออกถึงความเมตตาปราณีต่อกันทางวาจา หมายถึงการช่วยบอกแจ้งในสิ่งที่เป็นประโยชน์ แนะนำสั่งสอนตักเตือนในทางที่ถูกที่ควรด้วยความปรารถนาดี มีวาจาสุภาพ ให้ความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตามโนกรรม คือ การตั้งจิตปรารถนาดีต่อกันกับเพื่อนร่วมสังคม หมู่คณะเดียวกัน มีจิตคิดทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กันและกัน มองกันแต่ในแง่ดี ไม่มีความระแวงสงสัยในกันและกัน

๔. สาธารณโภคี คือ การเอื้อเฟื้อแบ่งปันต่อกันและกัน หมายถึงการแสดงความเอื้อเฟื้อโอบอ้อมอารีด้วยการแบ่งปัน แจกจ่าย ลาภผล สิ่งที่ตนได้มาโดยชอบธรรมให้ทุกคนอย่างสม่ำเสมอกัน เพื่อให้ได้ประโยชน์ร่วมกัน

๕. สีลสามัญญตา คือ ความเป็นผู้มีศีล หมายถึงความประพฤติเสมอเหมือนกันกับบุคคลอื่น หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ ดำรงตนอยู่ในสังคมด้วยความถูกต้อง เรียบร้อยดีงาม เคารพกติกา ระเบียบของสังคม ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฏฐิสามัญญตา คือ ความเป็นผู้มีทิฏฐิหรือความเห็นเสมอกัน หมายถึง การปรับความคิดเห็นเข้าหากัน การให้ความเคารพยอมรับความคิดเห็นของคนอื่น กล่าวคือยอมรับความคิดเห็นของคนหมู่มากแม้จะไม่ถูกใจก็ตาม ยึดถือหลักอุดมคติแห่งความดีงาม หรือมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอันเดียวกัน

๘) หลักอธิปไตย ๓ (ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑)

ผู้ที่จะเป็นนักปกครองที่ดีนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้จักหลักความเป็นใหญ่ หรืออำนาจที่เรียกว่า อธิปไตย ๓ คือ

๑. อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารภตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดีด้วยเคารพตน

๒. โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยมหรือหวั่นกลัวสียงว่ากล่าวเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดี ด้วยความเคารพเสียงหมู่ชน

๓. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักความจริง ความถูกต้อง ความดีงามเหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยความปรารภสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดความสามารถและสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปตามธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณ อย่างสามัญได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา.

๙) หลักสัปปุริสธรรม ๗ (องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๘/๑๔๓)

สัปปุริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัปปุริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีความเป็นคนที่สมบูรณ์ และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของปการเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ ๗ ประการ ดังนี้

๑. ธัมมัญญุตา เป็นผู้รู้จักเหตุผล คือเมื่อผู้นำตำแหน่ง จะทำหน้าที่อะไรก็ตามต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ ถึงกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตเกี่ยวข้องกับหน้าที่รับผิดชอบของตน โดยรู้ว่าสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ และจะให้ความสุขแก่ผู้ใต้ปกครองได้อย่างไร และให้การช่วยเหลือตั้งตนอยู่ในหลักการนั้น

๒. อัตถัญญุตา รู้จักจุดมุ่งหมายและผล คือรู้จุดมุ่งหมายที่ตนกระทำว่ามีจุดมุ่งหมายอะไรในการปกครอง คือปรารถนาให้ผู้ใต้ปกครองมีความสุขเป็นหลักในการปกครอง

๓. อัตตัญญุตา รู้จักตน คือรู้ตามความเป็นจริงว่า โดยชาติ โดยตระกูล โดยหน้าที่ โดยคุณธรรมและความรู้ที่ตนมีอยู่แล้ว จะประพฤติตนให้สมกับที่เป็นผู้ปกครองว่าสิ่งที่ตนกระทำไปนั้นให้อะไรแก่ผู้ใต้ปกครอง

๔. มัตตัญญุตา รู้จักประมาณ คือรู้จักประมาณในการลงทัณฑ์ และการเก็บเกี่ยวภาษีอากรแต่พอควร รู้จักประมาณในการแบ่งปันความสุขแก่ผู้ใต้ปกครองให้ทั่วถึง

๕. กาลัญญุตา รู้จักกาล คือรู้กาลอันควรในการทำกิจต่าง ๆ เวลาไหนควรจะทำอะไร

๖. ปริสัญญุตา รู้จักชุมชน คือรู้กิริยาที่พึงประพฤติต่อชุมชนนั้นว่าแต่ละชุมชนมีความต้องการอะไร ควรจะสงเคราะห์อย่างไรจึงจะเหมาะสม

๗. ปุคคลัญญุตา รู้จักบุคคล คือรู้จริตของแต่ละบุคคลว่ามีความโน้มเอียงไปด้านใด ผู้ปกครองที่มีความเข้าใจหรือมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว ย่อมสามารถช่วยให้สามารถทำงานกับบุคคลที่มีความหลากหลายได้อย่างเป็นเอกภาพและมีประสิทธิภาพ.

๑๐) การปกครองด้วยการประสานประโยชน์

เป็นธรรมดาของการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ จำเป็นที่จะต้องมีหลักคอยประสานเพื่อให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างสมานฉันท์ ดังในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธองค์ทรงใช้หลักพระธรรมวินัย เป็นเครื่องประสานให้สมาชิกองค์กรคณะสงฆ์ เพื่อให้การดำรงอยู่ร่วมกันของสมาชิกในองค์กรคณะสงฆ์เป็นไปอย่างปกติสุข เหมาะแก่การประพฤติปฏิบัติธรรม บุคคลแม้จะแตกต่างสถานะกัน แต่เมื่อบวชเข้าเป็นสมาชิกองค์กรคณะสงฆ์ก็มีความเสมอกันด้วยศีลและด้วยธรรม

โดยหลักธรรมที่พระพุทธองค์ ทรงตรัสถึงความประสานความสามัคคีของหมู่สงฆ์เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกันนั้นมีหลายประการ เช่น สังคหวัตถุ ๔ สาราณียธรรม ๖ อปริหานิยธรรม ๗ เป็นต้น แต่ปัญหาสำคัญ คือ ทำอย่างไร จึงจะนำหลักธรรมดังกล่าวนี้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้ เพราะแม้ว่าทุกคนต่างก็รู้ว่าควรทำอย่างไร แต่ดูเหมือนว่ามันยากที่จะทำอย่างที่เห็นว่าควรที่จะทำ

๑. นิคหวิธี คือ การข่มบุคคลที่ควรข่ม

ผู้นำองค์กรสงฆ์ในปัจจุบันการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์และการลงนิคหกรรมของคณะสงฆ์นับเป็นปัญหาในการปกครองคณะสงฆ์อย่างหนึ่ง ที่ส่งผลกระทบต่อสถาบันสงฆ์เป็นอย่างมาก เพราะเมื่อใดที่เกิดปัญหาขึ้นในองค์กรคณะสงฆ์ ก็ไม่สามารถที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปเกิดความไม่เลื่อมใสศรัทธาต่อระบบและสถาบันสงฆ์ ใน **พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕** ได้มีการเปลี่ยนแปลง “นิคหกรรม” ที่ว่าด้วยการลงโทษตามสมควรแก่ความผิดให้มีความหมายแคบกว่าอธิกรณ์ โดยหมายเอาเฉพาะ อนุวาทาธิกรณ์ ที่มีผู้โจทย์กล่าวหาพระภิกษุว่ากระทำผิดล่วงละเมิดพระธรรมวินัย (พระวิสุทธิโสภณ, ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๒) และการพิจารณาวินิจฉัยลงนิคหกรรม ได้กำหนดเกณฑ์การพิจารณาออกเป็น ๒ กรณี คือ กรณีพระสงฆ์ที่เป็น

ผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครอง โดยมีกระบวนการพิจารณาวินิจฉัยใน ๓ ระดับ คือ การพิจารณาขั้นต้น ชั้นอุทธรณ์ และชั้นฎีกา ให้เป็นไปตามลำดับขั้นของสายการบังคับบัญชาในองค์กรสงฆ์

ความยุ่งยากในการพิจารณาวินิจฉัยนิคหกรรม คือ การที่พระสงฆ์ที่เป็นผู้ต้องอธิกรณ์หรือผู้วินิจฉัยอธิกรณ์นั้น บางทีก็มีสายสัมพันธ์ต่อกัน เช่น เป็นพระอุปัชฌาย์ หรือเจ้าอาวาสกับลูกวัด ทำให้ยากที่จะพิจารณาความผิดนั้นๆ เพราะมีความเกรงใจกันและเคารพต่อกันเป็นการส่วนตัวเมื่อทำการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์จึงทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมขึ้นได้ ทำให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปเกิดความคลางแคลง ดังตัวอย่าง กรณีการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ของพระวินัย อมโร (พระยันตระ) ในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๓๘ เป็นต้น

ดังนั้น ในการพิจารณาอธิกรณ์และการลงนิคหกรรม ผู้นำคณะสงฆ์จึงควรจัดให้มีพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถเชี่ยวชาญในพระธรรมวินัยอย่างแท้จริง ตลอดถึงมีความรู้กฎหมายในฝ่ายราชอาณาจักรด้วย แต่งตั้งเป็นคณะกรรมการเพื่อพิจารณาอธิกรณ์และลงนิคหกรรมแก่ผู้ประพฤติผิดตามสมควรแก่โทษนั้นๆ อันจะทำให้การพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ มีความเป็นอิสระจากทุกฝ่าย อันจะทำให้การพิจารณาอธิกรณ์เป็นไปอย่างรวดเร็วและยุติธรรม ดังในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้พระอุบาลีเป็นผู้มีเอตทัคคะทางพระวินัย เมื่อเกิดอธิกรณ์ในคณะสงฆ์ ก็ให้ท่านรับเป็นธุระในการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นนั้น

๒. ปัคคหวิธี คือ การยกย่องบุคคลที่ควรยกย่อง

การยกย่องคุณธรรมและความสามารถของผู้ปฏิบัติงานให้ปรากฏ นับเป็นกุศโลบายทางการปกครองที่ได้ผลมาก ดังจะเห็นได้ในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธองค์ทรงให้การยกย่องแก่สาวกทั้งที่เป็นพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ในตำแหน่งเอตทัคคะ อันเป็นการให้เกียรติหรือเป็นการให้กำลังใจในการทำงาน ด้วยการยกย่องให้เป็นที่ปรากฏในหมู่ชนทั้งหลาย ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการมองเห็นคุณความดีกระทำไว้อย่างหนึ่ง และทำให้คุณความดีนั้นแผ่ไปเพื่อให้บุคคลต่างๆได้ใช้เป็นรูปแบบในการประพฤติปฏิบัติตามด้วย

ในปัจจุบันระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย มีการแบ่งส่วนการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน คือ การปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ทำให้ต้องยึดระบบสมณศักดิ์เป็นหลักในการปกครอง ซึ่งว่าโดยเนื้อหาสาระแล้วระบบสมณศักดิ์นั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสียอยู่ในตัว ด้านดีอาจจะเป็นการให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงานเพื่อพระศาสนา ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดียิ่งขึ้น แต่ในปัจจุบันมีพระสงฆ์เถระจำนวนไม่น้อย ที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับสมณศักดิ์เป็นอันดับแรก เพราะการได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ที่สูงขึ้นหมายถึงตำแหน่งทางการบริหารก็สูงขึ้นด้วย ส่งผลให้มีการวิ่งเต้น การติดสินบนหรือการซื้อตำแหน่งเพื่อให้ได้เลื่อนขั้น ทำให้มีพระสงฆ์ไม่น้อยที่มีคุณสมบัติไม่เหมาะสมแต่ได้รับการแต่งตั้ง เมื่อได้รับการแต่งตั้งแล้วก็ปรากฏว่าไม่สามารถที่จะปฏิบัติงานพระศาสนาให้สมบูรณ์ได้ ทำให้เกิดผลเสียหายแก่งานพระศาสนา

ความแตกต่างระหว่างการให้การยกย่องพระภิกษุ ด้วยการแต่งตั้งตำแหน่งหรือสมณศักดิ์ในปัจจุบัน กับการยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะในสมัยพุทธกาล คือ ตำแหน่งเอตทัคคะในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธองค์ยกย่องให้แก่พระสาวกนั้น มีลักษณะของการแบ่งงานเป็นการเฉพาะ (Specialization of work) เพื่อให้พระสาวกรับผิดชอบงานเป็นด้าน ๆ ไป แต่ในปัจจุบันระบบสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ไทย กลับเป็นการให้ตำแหน่งที่เป็นไปในลักษณะของการจัดสายการบังคับบัญชาในการปกครอง มากกว่าที่จะเป็นการแบ่งงานรับผิดชอบส่งผลให้งานคณะสงฆ์กระจุกรวมตัวอยู่กับผู้ได้รับตำแหน่งนั้น ๆ การแต่งตั้งสมณศักดิ์ คณะสงฆ์จึงควรที่จะมองในแง่ของการแบ่งงานเพื่อก่อให้เกิดการกระจายงานออกไปอันเป็นการกระจายอำนาจในการปกครอง และงานพระศาสนาให้แก่บุคคลผู้มีความรู้ความสามารถได้ปฏิบัติงานในพระศาสนา

๓.๓ หลักพุทธธรรมสำหรับประยุกต์ใช้ในการปกครอง

หลักพุทธธรรมสำหรับนำมาประยุกต์ใช้ในการปกครอง ซึ่งผู้วิจัยได้สังเคราะห์หลักธรรมที่เหมาะสมในการปกครอง ดังนี้

๑. ธรรมเป็นโลกบาล ๒

๒. คิหิสุข ๔

๑. หลักพุทธธรรม ธรรมโลกบาล ๒ หรือ ธรรมคุ้มครองโลก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๖ หน้า ๖๕; องฺ.ทุก. ๒๐/๒๕๕/๖๕) พูดถึงเรื่องธรรม ความรู้ตัว ความละอายในตัวนั่นแหละเป็นธรรม ความละอายในตัวเกิดรู้สึกขึ้นมามันเป็นธรรมแล้ว ธรรมเกิดพร้อมกับศีล เกิดในที่เดียวกันนั่นแหละคือเกิดจากหัวใจเรา ไม่ใช่เกิดจากที่อื่นๆ ศีลก็เกิดที่หัวใจนั่นแหละที่ละอายแล้วไม่กล้าทำ ธรรมก็เกิดพร้อมกับศีลเกิดในที่เดียวกันนั่นแหละ คือเกิดจากหัวในเรา ไม่ใช่เกิดจากที่อื่น ศีลก็เกิดที่หัวใจนั่นแหละที่ละอายแล้วไม่กล้าทำ ธรรมก็เกิดที่หัวใจ ความรู้สึกละอายเกิดขึ้นที่ เรียกว่า **หิริโอตตัปปะ** คือ ความเกรงกลัว เมื่อรู้สึกมีความละอายในใจแล้วเกิดความกลัว กลัวความชั่ว กลัวเขาจะรู้ จะเห็น กลัว จะอับอายขี้หน้า กลัวผู้ใหญ่ เช่น พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ หรือผู้บังคับบัญชาท่านจะรู้จะเห็น จะเอาโทษ เอาทัณฑ์ มีความละอาย มีความกลัว ละคราวนี้ก็ไม่กล้าทำเท่านั้นเอง บุคคลบางคนไม่มีศรัทธาในกุศลธรรม ไม่มีหิริในกุศลธรรม ไม่มีโอตตัปปะในกุศลธรรม ไม่มีวิริยะในกุศลธรรม ไม่มีปัญญาในกุศลธรรม บุคคลนี้เรียกว่า เป็นจนเข็ญใจยากไร้ในวินัยของพระอริยเจ้าฉันนั้นเหมือนกัน ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนจนเข็ญใจยากไร้นั้นแล เมื่อไม่มีศรัทธาในกุศลธรรม ไม่มีหิริในกุศลธรรม ไม่มีโอตตัปปะในกุศลธรรม ไม่มีวิริยะในกุศลธรรม ไม่มีปัญญาในกุศลธรรม ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ เรากล่าวการประพฤติทุจริตของเขาว่า เป็นการกู้ยืม เขาย่อมตั้งความปรารถนาลามก เพราะเหตุแห่งการปกปิดกายทุจริตนั้น ย่อมปรารถนาว่า ชนเหล่าอื่นอย่ารู้จักเรา ย่อมดำริ ย่อมกล่าววาจา ย่อมพยายามด้วยกายว่า ชนเหล่าอื่นอย่ารู้จักเรา เขาย่อมตั้งความปรารถนาลามก เพราะเหตุแห่งการปกปิดวจีทุจริตนั้น ฯลฯ เขาย่อมตั้งความ

ปรารถนาลามก เพราะเหตุแห่งการปกปิดมโนทุจริตนั้น ย่อมปรารถนาว่า ชนเหล่าอื่นอย่ารู้จักเรา ย่อมพยายามด้วยกายว่า ชนเหล่าอื่นอย่ารู้จักเรา เรากล่าวเหตุการณ์ปกปิดทุจริตของเขานั้นว่า เป็นการรับใช้ดอกเบี้ยเพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีลเป็นที่รักได้กล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ก็ท่านผู้มีอายุรูปนี้ เป็นผู้กระทำอย่างนี้ เป็นผู้ประพฤติอย่างนี้ เรากล่าวการถูกว่ากล่าวของเขาว่า เป็นอกุศลวิตกที่เป็นบาปประกอบด้วยความเดือดร้อน ย่อมครอบงำเขาผู้อยู่ป่า ผู้อยู่โคนไม้ หรือผู้อยู่ในเรือนว่าง เรากล่าวการถูกอกุศลวิตกครอบงำนี้ของเขาว่า คนจนเข็ญใจยากไร้นั้นแล ครั้นประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมถูกจองจำ ในเรือนจำ คือ นรก หรือในเรือนจำ คือ กำเนิดดิรัจฉาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่พิจารณาเห็นเรือนจำอื่นเพียงแห่งเดียว ซึ่งร้ายกาจ เป็นทุกข์ กระทำอันตรายแก่การบรรลุนิพพานซึ่งเป็นธรรมเกษมจากโยคะ หาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ อย่างนี้ เหมือนเรือนจำ คือ นรก หรือเรือนจำ คือ กำเนิดดิรัจฉานเลย ฯ ความเป็นคนจน เรียกว่าเป็นทุกข์ในโลกคนจนกู้ยืมเลี้ยงชีวิตย่อมเดือดร้อน เขาย่อมเข้าถึงแม้การจองจำ ก็การจองจำนั้นเป็นทุกข์ของชนทั้งหลายผู้ปรารถนาการได้กาม ในวินัยของพระอริยเจ้า ผู้ใดไม่มีศรัทธา **ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ** พอกพูนบาปกรรม กระทำกาย ทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ย่อมปรารถนา ย่อมดำริว่า คนเหล่าอื่น อย่ารู้จักเรา พอกพูนบาปกรรมในที่นั้น ๆ อยู่บ่อย ๆ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เราตถาคตย่อมกล่าวว่า เป็นทุกข์เหมือนอย่างนั้น เขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทราม ทราบความชั่วของตนอยู่ เป็นคนจน มีหนี้สิน เลี้ยงชีวิตอยู่ย่อมเดือดร้อน ลำดับนั้น ความดำริที่มีในใจ เป็นทุกข์เกิดขึ้นเพราะความเดือดร้อนของเขา ย่อมติดตามเขาที่บ้าน หรือที่ป่าเขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทราม ทราบความชั่วของตนอยู่ย่อมเข้าถึงกำเนิดดิรัจฉานบางอย่าง หรือถูกจองจำในนรก ก็การจองจำนั้นเป็นทุกข์ ที่นักปราชญ์หลุดพ้นไปได้ บุคคลผู้ยังใจให้เลื่อมใส ให้ทานด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลาย ที่ได้มาโดยชอบธรรม ย่อมเป็นผู้ยึดถือชัยชนะไว้ได้ในโลกทั้งสองของผู้มีศรัทธาอยู่ครองเรือน คือ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน และเพื่อความสุขในสัมปรายภพ การบริจาคของคฤหัสถ์ดังกล่าวมานั้น ย่อมเจริญบุญ ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นมีใจประกอบด้วย **หิริ มีโอตตัปปะ** (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๙๐/๑๒๒) มีปัญญา และสำรวมในศีล ในวินัยของพระอริยเจ้า ผู้นั้นแล เราเรียกว่ามีชีวิตเป็นสุข ในวินัยของพระอริยเจ้า ฉันนั้นเหมือนกัน เขาได้ความสุขที่ไม่มีอามิส ยังอุเบกขา (ในจตุตถฌาน) ให้ดำรงมั่นละนิวรณ์ ๕ ประการ เป็นผู้ปรารภความเพียรเป็นนิตย์ บรรลุฌานทั้งหลาย มีเอกัคคตาจิตปรากฏ มีปัญญารักษาตัว มีสติจิตของเขาย่อมหลุดพ้นโดยชอบ เพราะทราบเหตุในนิพพานเป็นที่สิ้นสังโยชน์ทั้งปวง ตามความเป็นจริง เพราะไม่ถือมั่นโดยประการทั้งปวง หากว่าเขาผู้มีจิตหลุดพ้นโดยชอบ คงที่อยู่ในนิพพาน เป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบไซร้ ญาณนั้นแลเป็นญาณชั้นเยี่ยม ญาณนั้นเป็นสุขไม่มีสุขอื่นยิ่งกว่า ญาณนั้นไม่มีโศก หมดมัวหมองเป็นญาณเกษมสูงสุดกว่าความไม่มีทุกข์

หิริ คือ ความละอายต่อการกระทำความชั่ว อันได้แก่ การทุจริต ทางกาย ทางวาจาทางใจ สิ่งใดก็ตามหากเป็นความชั่วเลวทรามจะไม่กล้าคิด ไม่กล้าพูด ไม่กล้าทำ ด้วยความที่รังเกียจและ

ขยะแขยงเห็นเป็นสิ่งสกปรก ความละอายต่อการกระทำความชั่ว หรือบาป เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจว่า การทำ การพูด และการคิด ที่กำลังจะทำ กำลังจะพูด และกำลังคิดอยู่นั้นจะก่อให้เกิดความทุกข์ ผิดศีลทั้ง ๕ ข้อ ผิดต่อวินัยคฤหัสถ์ สร้างความเสียหายให้กับตนเองและส่วนรวม หรือไม่ หากมีความละอายและเห็นความชั่วเป็นเสมือนสิ่งสกปรกโสโครกอันจะทำให้กาย วาจา ใจ ของตนเปรอะเปื้อน อุปมาเหมือนคนรักความสะอาด ย่อมรังเกียจที่จะเข้าใกล้ของสกปรก ฉะนั้น อย่างนี้เรียกว่า ความอายต่อบาปทุจริต ไม่ใช่อายคน ความละอายต่อการการกระทำชั่วนี้อาจเรียกว่าความละอายแก่ใจ เป็นความละอายที่จะต้องเกิดขึ้นทั้งต่อหน้าและลับหลังบุคคลอื่นจึงจะได้ชื่อว่าเป็นความละอายที่เรียกว่า **หิริ** แท้ เพราะความละอายนั้นเป็นลักษณะส่วนลึกของจิตใจที่พิจารณา อะไรควร อะไรไม่ควร และอาจเกิดจากการพินิจพิจารณาอื่นๆอีก เช่น พิจารณาถึงชาติตระกูลของตนเอง เกียรติและศักดิ์ศรีของตนเอง ซึ่งทำให้เกิดความละอายในการที่จะทำเช่นนั้นหรือ มีความละอายรอบตัว คือ สิ่งใดไม่เหมาะ ไม่ควร ก็ละอายไว้ก่อนความละอายแก่ใจต่อการทำความชั่วหรือบาปทุจริต อันเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ โดยพิจารณาเห็นทุกข์โทษของทุจริตบาปกรรม ซึ่งจะสร้างความเสียหายให้ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เพราะบาปทุจริตเป็นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติ เป็นสิ่งที่น่าละอายใจ มิใช่จะละอายต่อคนอื่นเกรงว่าคนอื่นจะรู้จะเห็น แต่เป็นความละอายใจของตนเอง อย่างนี้เรียกว่า **หิริ** ความละอายใจต่อบาปทุจริต หากไม่มีหิริ คือ ความละอายแล้วย่อมก่อให้เกิดความเสียหายทั้งต่อตนเอง และผู้คนรอบข้างความละอายแก่ใจนี้หากเป็นความละอายเพราะเกรงคนอื่นจะรู้เห็นและจะได้รับโทษ แล้วถูกคนอื่นประณามจึงไม่กล้าทำความชั่วทุจริต อย่างนี้ไม่จัดเป็น **หิริ** เพราะความกลัวที่เกิดขึ้นว่าคนอื่นจะรู้เห็น หากคนอื่นไม่รู้ไม่เห็นก็จะทำความชั่วทุจริตได้โดยมิได้มีความละอายแก่ใจตนเองเลย ความละอาย เกิดแก่จิตตนเอง ไม่ทำความชั่วเพราะละอายแก่ใจตนเองด้วยเห็นว่า ความชั่วเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ ทำให้จิตใจของคนมัวหมองแปดเปื้อน ทำความเสื่อมเสียให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น มีผลเป็นทุกข์ ถึงแม้จะไม่มีใครรู้ใครเห็นแต่ตนเองย่อมทราบดี ความรู้สึกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่นนี้ ย่อมฝัง แน่นอยู่ในจิตใจและจะไม่คิดทำความชั่วในทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ไม่ว่าจะเป็นที่ลับหรือที่แจ้ง ซึ่งจัดเป็นความละอายแก่ใจตามความหมายของ **หิริโอตตัปปะ** คือ ความเกรงกลัวต่อผลของความชั่ว เมื่อรู้ว่าการทำความชั่วจะมีผลร้าย ตามมา จึงเกรงกลัวอันตรายของความชั่ว ที่เป็นบาปทุจริต มีผลทำให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเสียหาย ทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม จึงไม่กล้าทำความชั่วทุจริต เพราะกลัวต่อผลวิบากกรรมของความชั่ว ความไม่ดีนั้นๆ จะให้ผลเรียกว่า โอตตัปปะ คือ กลัวผลของบาปทุจริต ต้องได้รับทุกข์ทรมานและเกรงว่าคนอื่นเขาจะได้รับความทุกข์ทรมานเพราะการกระทำของตนเอง เป็นเหตุโดยคิดว่าตนเองก็กลัวต่อทุกข์โทษที่จะเกิดตามมาฉันใด คนอื่นก็มีความกลัวต่อผลกรรม คือ ทุกข์ โทษเช่นเดียวกัน มิใช่กลัวต่อผลอันจะเกิดจากการได้รับโทษตามกฎหมายของบ้านเมือง โทษตามกฎหมายของบ้านเมืองนั้นจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีหลักฐาน มีคนรู้เห็น มีพยานอย่างเพียงพอเท่านั้น หากไม่มีคนรู้เห็นหรือไม่มีหลักฐานพยานแล้วก็เอา

ผิดไม่ได้ ความเกรงกลัวต่อผลความผิด ต้องรับโทษตามกฎหมายบ้านเมือง ไม่ถือว่าว่าเป็นโอตตัปปะ เพราะความเกรงกลัวเช่นนั้นย่อมสามารถทำความชั่วได้ในบางโอกาส แต่ความกลัวผลของความชั่วตามธรรมข้อนี้ เกิดจากการกระทำคือจะทำความชั่วในโอกาสใดๆก็ตาม ย่อมจะได้รับผลโดยไม่มียกเว้นเหมือนคนที่ลงไปในโคลนตม ร่างกายของเขาย่อมจะเปื้อนโคลนตมนั้น แม้จะไม่มีคนรู้คนเห็นหรือไม่ประการใด หรือเหมือนบุคคลที่ถูก ประพรหมด้วยของหอม กลิ่นหอมก็ย่อมฟุ้งไปตามธรรมชาติของมันโดยอัตโนมัติ ฉันใด บุคคลที่มีความเกรงกลัวต่อผลแห่งกรรมชั่วทุจริตที่จะเกิดขึ้นจากผลของการกระทำนั้นคิดได้แล้วหักห้ามจิตใจตนเองได้ไม่ทำความชั่วนานัปการ มิได้กลัวต่อผลแห่งโทษภัยตามกฎหมายบ้านเมือง ลักษณะอย่างนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีโอตตัปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อผลของกรรม วิบากกรรมในทางทุจริตโดยแท้ ความเกรงกลัวที่เป็นลักษณะของโอตตัปปะนั้น หมายเอาการไม่กล้ากระทำความชั่วทั้งต่อหน้าและลับหลังคน ด้วยพิจารณาเห็นว่าผลหรือวิบากกรรมของความชั่วทุจริตนั้นเป็นสิ่งที่น่ากลัวน่าหวาดเสียวนัก และพิจารณาเห็นว่าทุกคนจะต้องได้รับผลของการกระทำของตน คนเรามีการกระทำ หรือกรรมเป็นเครื่องกำหนดชะตาชีวิต ทำดีหรือทำชั่วอย่างใดไว้ก็จะได้รับผลของการกระทำ หรือกรรมนั้น จึงมีความเกรงกลัวต่อผลของความชั่วทุจริตนั้น แม้จะมีปริมาณเล็กน้อยก็ไม่ทำ

หิริโอตตัปปะ เป็นคุณธรรมที่ทำให้เกลียดกลัวความชั่ว ผู้มีหิริโอตตัปปะเป็นธรรมะประจำใจย่อมมีศีลบริสุทธิ์เสมอ ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน อย่างไร จะต่อหน้าหรือลับหลังใครก็จะไม่ยอมให้ความชั่วใดๆ มาแปดเปื้อนเลย ผู้ที่มีคุณธรรมทั้งสองประการ คือ หิริและโอตตัปปะ ย่อมละเว้นจากการทำบาปทุจริตที่เป็นความชั่วโดยประการทั้งปวงเพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรละอายทั้งยังเกรงกลัวต่อผลภัยที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำความชั่วนั้น ตามกฎแห่งกรรมที่ว่า **“ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”** ความละอายแก่ใจต่อบาปทุจริต (หิริ) และความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต (โอตตัปปะ) ทั้งสองประการนี้เป็นเทวธรรม แปลว่า ธรรมที่ทำให้คนเป็นเทวดา หรือ เป็นผู้มีชีวิตอันประเสริฐและบริสุทธิ์ เป็นที่ปรารถนาอย่างยิ่งในสังคม เทวดาย่อมมีความประพฤติสุจริตธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาว่า ผู้ที่ประกอบกุศลกรรมทำความดีในโลกนี้ เมื่อถึงแก่กรรม ไม่มีชีวิตหรือตายไปแล้ว ก็จะบังเกิดเป็นเทวดาตามอำนาจแห่งกรรมดีที่เป็นกุศลนั้นๆ และถึงแม้จะยังไม่ตายก็เป็นคนที่เป็นมนุษย์ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ความดีที่กระทำย่อมคุ้มครองรักษาตนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หิริ และโอตตัปปะ จึงเป็นธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา และบุคคลที่จะสามารถพัฒนาตนให้มีความซื่อสัตย์สุจริตได้นั้นก็ต้องมีธรรม หิริ และ โอตตัปปะ คือละอายและเกรงกลัวที่จะคดโกงทุจริต ผิดศีล ข้อ ๒ คือ ลักทรัพย์ และเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่อนุญาตให้ทั้งต่อหน้าและลับหลังคนสมัยนี้ไม่เน้นเรื่องหิริโอตตัปปะ คือ ความเกรงกลัวและละอายต่อบาป ขอให้รวย ๆ ก็คิดว่านั่นคือคำตอบ จริง ๆ แล้วไม่ใช่สิ่งที่ต้องการ สิ่งที่ต้องการจริง ๆ คือ ความสุข สงบทางจิตใจ ต่างหาก คนที่ร่ำรวยจริงอย่างถาวรกลับเป็นคนที่มี หิริโอตตัปปะจริง ๆ เท่านั้น ดังเรื่องที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลาย

ในสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งที่พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ณ วัดเชตวัน ได้เกิดกามวิตกขึ้นในยามค่ำคืน ต่างคิดถึงความสุขที่เกิดจาก รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่เคยพบมา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ทิพยจักขุญาณตรวจดูวาระจิตของภิกษุ เหล่านั้น **ด้วยความห่วงใย ดุจบิดามารดาห่วงใยบุตร** ทรงเล็งเห็นทุกข์ภัยที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เหล่านั้น จึง โปรดให้พระอานนท์จัดการให้พระภิกษุเหล่านั้นมาประชุมพร้อมกัน แล้วพระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่ลับย่อมไม่มีในโลก บัณฑิตในกาลก่อนเห็นอย่างนี้แล้ว จึงไม่ทำบาปกรรม” จากนั้นพระพุทธองค์จึงทรงนำเรื่องในอดีตมาแสดงแก่ภิกษุเหล่านั้นผู้ที่มีหิริโอตตัปปะอยู่ในใจ จึงไม่ยอมให้สิ่งใดมาเป็นข้ออ้าง หรือเงื่อนไขให้กระทำ ผิดศีลได้เลย ผู้รักษาศีลด้วย หิริโอตตัปปะ จึงรักษาได้อย่างมั่นคง และรักษาด้วยความจริงใจโดยไม่ต้อง ให้ใครมาดูแลกำกับ ตรงข้ามกับผู้ที่ปราศจากหิริโอตตัปปะ นอกจากจะเป็นผู้ไม่ขวนขวายในการสมาทานศีลแล้ว ยังเป็นผู้ที่ล่วงละเมิดศีลได้ง่าย ไม่ว่าเวลาใดหรือในที่แห่งใดไม่ล่วงในที่แจ้งก็ล่วงในที่ลับ เพราะไม่มีหิริโอตตัปปะคอยดูแลกำกับนั่นเอง ดังคำกล่าวที่ว่า " เมื่อมีหิริโอตตัปปะอยู่ ศีลก็เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ เมื่อไม่มี ศีลก็ไม่เกิดขึ้นและตั้งอยู่ไม่ได้

หิริโอตตัปปะ จึงเป็นธรรมะที่สร้างสรรค์สังคมให้ร่มเย็นเป็นสุข ให้ทุกชีวิตปลอดภัย ได้พบแต่สิ่งที่ดีงาม มีความก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งในชาติปัจจุบันและสัมปรายภพ แม้ว่าหิริโอตตัปปะ จะเป็นธรรมะที่สูงส่งแต่กลับเป็นธรรมะที่สร้างสมขึ้นได้ด้วยวิธีง่ายๆ กล่าวคือ **หิริ ความละอายต่อบาป** เกิดขึ้นด้วยการพิจารณาถึงฐานะของตนเอง ๔ ประการ

๑) พิจารณาถึงชาติกำเนิดของตนเอง ว่า ตัวเราเกิดในตระกูลที่ประกอบอาชีพสุจริตเราจึงไม่ควรผิดศีล เลี้ยงชีพในทางที่ผิด ให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล

๒) พิจารณาถึงอายุของตนเอง ว่า คนมีอายุเช่นเราได้รับการสั่งสอนอบรมมาแล้วทั้งยังได้เรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิตว่า อะไรดีอะไรชั่ว ถ้าเรายังผิดศีล ก็เสียทีที่มีอายุมากเสียเปล่าแต่ไม่มีสติปัญญาตักเตือนตนเองเสียเลย

๓) พิจารณาถึงความกล้าหาญของตนเอง ว่า ตัวเราต้องมีความกล้าหาญ ตั้งใจมั่นอยู่ในคุณความดีบำเพ็ญประโยชน์เพื่อตนเองและผู้อื่น ต่างจากผู้ที่ทำผิดศีล เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อนเพราะมีจิตใจอ่อนแอ ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส

๔) พิจารณาถึงความเป็นพหูสูตของตนเอง ว่า ตัวเรานั้นเป็นผู้ศึกษาธรรมะมามากมีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เราจึงควรเป็นผู้มีศีล มีการกระทำอันงาม ต่างจากคนพาลซึ่งทำบาปอกุศล เพราะไม่มีหลักธรรมใดๆ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป เกิดขึ้นได้เพราะกลัวว่าตนเองจะเดือดร้อนในภายหลังจากภัย ๔ ประการ คือ

๑) ภัยเพราะติเตียนตนเอง เมื่อทำผิดศีล เราย่อมรู้สึกเดือดร้อน กระวนกระวายใจในภายหลัง เพราะนึกติเตียนตนเองที่ทำในสิ่งไม่สมควร

๒) ภัยจากการที่ผู้อื่นติเตียน เมื่อบัณฑิตได้รู้ถึงการกระทำผิดศีลของเรา เขาย่อมติเตียนว่าเราเป็นคนพาล เป็นผู้กระทำบาปกรรม เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน

๓) ภัยจากอาชญา เมื่อเราผิดศีล จนเป็นผลให้ผู้อื่นเดือดร้อน ย่อมต้องถูกลงโทษจากกฎหมายบ้านเมือง ได้รับความเดือดร้อนตอบแทนกลับมา

๔) ภัยในทุคติ การผิดศีล ย่อมจะนำเราไปสู่อบายภูมิ มีนรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย ทำให้ต้องประสบทุกข์ภัยเป็นอันมากในภพชาติเบื้องหน้า เมื่อละจากโลกไปแล้ว (องฺ.ทุก.๒๐/๒๕๕/๖๕) ด้วยวิธีการหมั่นฝึกคิดพิจารณาเช่นนี้ ในที่สุดหิริโอตตัปปะจะเกิดขึ้นในใจของเราอย่างแน่นอน และเมื่อนั้นการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ย่อมไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไป

๒. หลักธรรมคิหิสุข ๔ หรือความสุขอันชอบธรรมที่คฤหัสถ์ควรมีความสุขอันชอบธรรมที่คฤหัสถ์ควรมี (คิหิสุข ๔)

หลักต่อไปนี้เรียกกันง่ายๆว่าความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ หรือ กามโภคีสุข ๔ (สุขของชาวบ้าน, สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่ำเสมอ, สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี (house-life happiness; deserved bliss of alayman) ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแก่อนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า “คูกรคหบดี ความสุข ๔ ประการนี้ เป็นสิ่งที่คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามควรได้ควรถึงอยู่เรื่อยๆ ตามกาลตามสมัย” ความสุข ๔ ประการนั้นคือ อัตถิสุข โภคสุข อนณสุข อนวัชชสุข

๑) อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) เป็นไฉน? คือ กุลบุตรมีโภคะอันหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สะสมขึ้นได้ด้วยกำลังแขน อย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ เป็นของชอบธรรม ได้มาโดยธรรม ด้วยความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม (bliss of ownership) , เธอย่อมได้ความสุข ได้ความโสมนัสว่า เรามีโภคะที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สะสมขึ้นได้ด้วยกำลังแขน อย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ เป็นของชอบธรรม ได้มาโดยธรรม, นี้เรียกว่า อัตถิสุข

๒) โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์บริโภค) เป็นไฉน? คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยงและบำเพ็ญประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวม (bliss of enjoyment) กุลบุตรกินใช้และทำสิ่งดีงามเป็นบุญทั้งหลาย ด้วยโภคะที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร อันสะสมขึ้นมาด้วยกำลังแขนอย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ ซึ่งเป็นของชอบธรรม ได้มาโดยธรรม, เธอย่อมได้ความสุข ได้ความโสมนัส ว่าด้วยทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นพียร ได้มาโดยธรรม เราก็ได้กินและได้ทำสิ่งดีงาม อันเป็นบุญทั้งหลาย, นี้เรียกว่าโภคสุข (องฺ.จตก.๒๑/๖๒/๙๑)

๓) อนณสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) เป็นไฉน? คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร (bliss of debtlessness) กุลบุตรไม่ติดหนี้สินไร ๆ ของใคร ๆ ไม่ว่าน้อยหรือมาก เธอย่อมได้ความสุข ได้ความโสมนัสว่า เราไม่ติดหนี้สินไร ๆ ของใคร ๆ เลย ไม่ว่าน้อยหรือมาก, นี้เรียกว่า อนณสุข

๔) อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติสุจริตไร้โทษ) เป็นไฉน? คือ ความภูมิใจเอิบอิ่มใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ (bliss of blamelessness) อริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมไม่มีโทษ ประกอบด้วย วจีกรรมไม่มีโทษ ประกอบด้วยมโนกรรมไม่มีโทษเธอย่อมได้ความสุข ได้ความโสมนัสว่า เราเป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมไม่มีโทษ ประกอบด้วยวจีกรรมไม่มีโทษ ประกอบด้วยมโนกรรมไม่มีโทษนี้เรียกว่า อนวัชชสุข

๓. สังคหวัตถุ ๔ คือ ข้อปฏิบัติสำหรับการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นสัจธรรมที่ผู้ปฏิบัติตามทุกคนย่อมสามารถ รู้แจ้งเห็นจริงได้ด้วยตนเองและทำให้ผู้ปฏิบัติพ้นทุกข์ เข้าถึงความสุขและความบริสุทธิ์ภายใน ได้จริงธรรมะของพระพุทธองค์เป็นความรู้อันบริสุทธิ์ เป็นธรรมโอสถขนานเอก ที่สามารถเยียวยารักษาจิตใจของมวลมนุษยชาติให้หลุดพ้นจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เพราะเมื่อใจปราศจากสิ่งเหล่านี้ ใจย่อมสะอาดบริสุทธิ์ มีอานุภาพและเกิดเป็นความเมตตากรุณาปราณี มีแต่ความรักความปรารถนาดีต่อกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน สังคหวัตถุสูตร ว่า

ทานญฺจ เปยฺยวชฺชญฺจ อตฺถจริยา จ ยา อิธ
สมานตฺตตา จ ธมฺเมสุ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๕๖/๓๗๓)
"การให้ทาน การพูดจาไพเราะ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ในโลกนี้
ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอในธรรมทั้งหลายนั้น ตามควร"

การอยู่ร่วมกันในสังคม มนุษย์ทุกคนล้วนปรารถนาเป็นที่รักของคนรอบข้างเป็นที่ยอมรับนับถือของทุกๆ คน และปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟังคำยกย่องสรรเสริญมากกว่าเสียงนินทาว่าร้าย พระพุทธองค์ได้ทรงสอนวิธีที่จะทำตนให้เป็นที่รักของสังคมว่า ขั้นแรก ให้ปรับที่ตัวของเราเองก่อน คือต้องทำตัวเราให้เป็นคนน่ารักเสียก่อน โดยการปฏิบัติตามหลัก สังคหวัตถุ ๔ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๓, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓) ซึ่งเป็นคุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน ผูกใจคน และประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคี เป็นหลักธรรมที่ทำให้คนเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นการปลูกไมตรีเติมน้ำใจต่อกัน ทำให้สังคมเป็นสุข การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมมีหลักธรรม ที่เป็นเครื่องประสานไม่ให้แตกแยกออกจากกัน สิ่งนั้นคือการสงเคราะห์ การเอื้อเฟื้อเกื้อหนุนกันและกัน ต่างฝ่ายต่างก็อิงอาศัยซึ่งกันและกัน อันหมายถึงความเสียสละของมวลสมาชิกของสังคมนั้นๆ ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิบัติตนตามสิทธิและหน้าที่อย่างถูกต้องสม่ำเสมอ โดยเฉพาะสังคมมนุษย์ผู้มีสติปัญญา มีคุณธรรม จึงต้องมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเสียสละอย่างสูงเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกัน ให้อยู่รวมกันอย่างสงบสุข มีความรัก ความสามัคคี จึงต้องมีคุณธรรมเป็นเครื่องประพฤติต่อกัน เรียกว่า วัตถุเครื่อง สงเคราะห์กัน หรือสังคหวัตถุ (องฺ.ทุก.๒๐/๘/๖๓) ซึ่งแปลว่า ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจบุคคล เป็นเครื่องประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคีมี ๔ ประการคือ

๑) ทาน (Giving; Generosity; Charity) การแบ่งปันวัตถุสิ่งของของตนให้แก่ผู้ที่สมควรให้ การสงเคราะห์ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน มีน้ำใจต่อกันและกัน ได้แก่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่การแบ่งปันความสุขให้แก่กันและกัน ทั้งที่เป็นวัตถุสิ่งของ และแบ่งปันน้ำใจต่อบุคคลไม่ตระหนี่ถี่เหนียวใช้สอยหรือบริโภคสิ่งของแต่เพียงผู้เดียว ช่วยเหลือกันด้วยการให้สิ่งของ หรือให้ความรู้และแนะนำสั่งสอนด้วยน้ำใจไมตรี มีความโอบอ้อมอารี จะช่วยผูกใจคนไว้ได้ การทำทานจะไม่สูญเปล่า ผู้ที่ให้สิ่งที่ดีย่อมได้รับสิ่งที่ดีตอบแทน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “มนาปทายี ลภเต มนาปิ” แปลว่า ผู้ให้สิ่งที่น่าพอใจย่อมได้รับสิ่งที่น่าพอใจ การให้ทานอาจให้ได้ ๓ วิธีด้วยกันคือ

(๑) อามิสทาน ให้สิ่งของแก่เพื่อนหรือผู้อื่นที่ด้อยกว่ารวมทั้งการให้รางวัลต่าง ๆ

(๒) วิทยาทานหรือธรรมทาน หมายถึงการให้ความรู้ หรือการให้ในสิ่งที่ดีเป็นประโยชน์

(๓) อภัยทานข้อนี้สำคัญมากเมื่อมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น หรือใครก็ตามที่ทำให้เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจ ต้องรู้จักให้อภัยไม่ถือโทษโกรธเคืองกันหรืออาฆาตพยาบาทมุ่งร้ายใด ๆ ต่อกันให้มีจิตเมตตา ปรารถนาดีต่อกัน

๒) ปิยวาจา หรือเปยยวัชชะ (Kindly Speech; Convincing Speech) วาจาเป็นที่รัก วาจาดูดดื่มน้ำใจหรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานมีหางเสียงสมานสามัคคี ซาบซึ้งใจ ทำให้เกิดไมตรีรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม เจรจาแต่วาจาหรือถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวาน การพูดจากันด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนโยน พูดด้วยจิตที่ปรารถนาดี รู้จักกาลเวลาในการพูดอย่างเหมาะสม และรู้จักการใช้คำพูด ไม่ใช้วาจาหักล้างเชือดเฉือนจิตใจของผู้อื่นหรือวาจาที่เป็นคำหยาบคาย กระด้าง กระเดื่อง ดุด่าเสียดสี อันจะก่อให้เกิดการขัดใจกันและในครอบครัวได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้หลักการพูดไว้ดังนี้.-

(๑) ต้องเป็นคำจริง

(๒) เป็นคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน

(๓) พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์

(๔) พูดด้วยจิตเมตตา

(๕) พูดถูกกาลเทศะ คือถูกเวลาและสถานที่

จะเห็นได้ว่า การให้แต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปได้ จึงต้องรู้จักพูดจาปราศรัยให้ไพเราะนุ่มนวลน่าฟัง เมื่อได้ฟังแล้วเกิดกำลังใจที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้ทุกคนอยากทำความดีให้ยิ่งขึ้นไป ไม่พูดจาส่อเสียดก่อให้เกิดความแตกแยก พูดแต่คำที่จะทำให้เกิดความสามัคคี เปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจ ประสานใจทุก ๆ ดวงให้เป็นหนึ่งเดียว เหมือนน้ำฝนประสานดินเหนียวที่แตกระแหงให้เป็นผืนแผ่นเดียวกัน

๓) อัตถจริยา (Useful Conduct; Rendering Services; Life of Service; Doing Good) การประพฤติประโยชน์ หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์และการทำใน

สิ่งที่เป็นประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม ประพฤติตนให้เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น การช่วยเหลือ บำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ได้แก่ การสงเคราะห์เกื้อกูลกันของบุคคล เช่น การช่วยเหลือการงาน แบ่งเบาภาระของกันและกัน (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑,๒๕๖/๓๗๓)

(๑) การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตน อาศัยอยู่ ด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถ มีคุณธรรม เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษาเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนาตลอดไป

(๒) การทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ เมื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แล้วก็ต้องสร้างตนให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่นิ่งดูดาย มีน้ำใจไมตรีต่อกันบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตามสติกำลัง ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “คนทำหมู่คณะ ให้งดงาม”

๔) สมานัตตตา (Even and Equal Treatment; Equality Consisting in Impartiality, Participation and Behaving Oneself Properly In All Circumstances) คือ การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ความเป็นคนวางตัวเสนอต้นเสมอปลาย ไม่แสดงอาการขึ้นลงตามกระแสโลก ร่วมสุขร่วมทุกข์กับคนทั่วไป การปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานภาพ บทบาท หน้าที่ของตน โดยวางตนเสมอต้นเสมอปลาย
สามารถเข้ากับผู้อื่นได้ดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), หน้า ๑๔๒-๑๔๓

(๑) วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นบิดามารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

(๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคม รู้จักเสียสละ รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ทั้งด้วยสิ่งของและให้คำแนะนำสั่งสอน จะพูดจาสิ่งใดก็พูดจาแต่คำพูดสุภาพอ่อนหวานสมานสามัคคี รู้จักบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมยึดเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่แสดงอาการขึ้นลงตามกระแสโลกร่วมทุกข์ร่วมสุขกับคนทั่วไป ทำได้อย่างนี้ย่อมจะทำให้คนอื่นนิยมนับถือ เชื่อถือถ้อยคำที่พูดด้วยเหตุผล ดังนั้นเราจึงต้องคอยศึกษาและหมั่นเตือนสติตนเองไว้ตลอดว่าในแต่ละฐานะที่เราเป็นอยู่นั้น มีหน้าที่อะไรบ้าง เมื่อรู้แล้วก็ต้องปฏิบัติตามหน้าที่นั้นให้สมบูรณ์ นอกจากนี้เราก็ต้องทำตนให้เสมอต้นเสมอปลายด้วยคือ เคยวางตัวกับคนอื่นในทางที่ดีอย่างไร แม้ว่าเราจะได้ดิบได้ดีไปแล้ว ต้องไม่ลืมตัวยังคงปฏิบัติตัวเหมือนเช่นเดิมนั้นไม่เปลี่ยนแปลง หรือว่าเมื่อเราเห็นคนอื่นเขาได้ดี ก็ต้องแสดงออกให้เขารับรู้ว่าเรามีความยินดีกับเขาอย่างจริงใจ ไม่คิดกลั่นแกล้ง ใส่ร้ายป้ายสีเขา ถ้าทำได้อย่างนี้เราก็ย่อมจะเป็นที่รักที่พอใจของทุกคนรอบข้าง นอกจากนี้สังคหวัตถุ ๔ ยังอำนวยประโยชน์ที่มองเห็นได้เป็นรูปธรรมดังต่อไปนี้.-;

(๑) ช่วยให้บุคคลดำรงตนอยู่ได้ในสังคมด้วยความสุข

(๒) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ สมานไตรีระหว่างกัน

(๓) เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ให้มีความเคารพนับถือกันตามสมควรแก่ฐานะ

(๔) เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมให้คงรูปอยู่และดำเนินไปได้ด้วยดี

(๕) ช่วยส่งเสริมศีลธรรมและป้องกันความประพฤติที่เสื่อมเสียในสังคม

๔. ฆราวาสธรรม ๔ เป็นหลักธรรมที่คฤหัสถ์ผู้ที่อยู่ครองเรือน และประชาชนทั่วไปควรนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบสุขในชีวิตของการครองเรือน และการอยู่ร่วมกันในสังคม

๑) สัจจะ ความจริง คือ การมีความซื่อสัตย์ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้

๒) ทมะ ฝึกตน คือ การรู้จักยับยั้งชั่งใจ ข่มใจ เมื่อมีการกระทบกระทั่งกันบังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวและแก้ไขปัญหา ปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดีงามยิ่งขึ้นอยู่เสมอ

๓) ขันติ อดทน คือ การมีความอดทน อดกลั้น มุ่งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน ไม่หวั่นไหว มั่นใจจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๔) จาคะ เสียสละ คือ การรู้จักเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว มีน้ำใจสงเคราะห์กันและกันด้วยเมตตา เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ และต้องรู้จักสละสิ่งที่ไม่ดีส่วนตัวออกไปสละโภคละทิฏฐิมานะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน

> “เมื่อตระหนักถึงความสุขจากความไม่เป็นหนี้แล้ว คนจะพึงระลึกถึงสุขที่เกิดจากความมีทรัพย์, เมื่อกินใช้ ก็เห็นแจ้งชัดด้วยปัญญาถึงโภคสุข, เมื่อเห็นอย่างแจ้งชัด เขามีปัญญาดี ย่อมเข้าใจ ทั้งสองส่วนเทียบกันได้ (แลเห็นว่า) ความสุขทั้ง ๓ อย่าง ข้างต้นนั้น มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของความสุขที่มีความประพฤติสุจริตไร้โทษ” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๓๔, หน้า ๑๑๓-๑๑๔)

๕. การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธธรรม

ในการพัฒนามนุษย์หรือการพัฒนาคนมีแนวคิดและทฤษฎีจากนักวิชาการ นักคิด ตลอดทั้งทฤษฎีทั้งไทยและต่างประเทศ ตามที่จะประมวลนำมาเสนอเป็นลำดับต่อไป ในการพัฒนามนุษย์ (Human Development) พระธรรมปิฎก ได้ให้ข้อคิดว่า มองมนุษย์เป็นสองมิติ คือ ๑. มองว่าเป็นมนุษย์ ที่มีอารมณ์ความรู้สึก และมีความสามารถ มีศักยภาพสามารถพัฒนาได้ โดยใช้หลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิและปัญญาเป็นแนวทางในการพัฒนาและ ๒. มองมนุษย์ในฐานะ เป็นทรัพยากร (Human Resources Development) เป็นทุน เป็นปัจจัย เป็นผู้ผลิต เป็นผลผลิต และพัฒนาเพิ่มผลผลิตได้ เพิ่มศักยภาพในการผลิตได้ เพิ่มมูลค่าทุนได้

มนุษย์ในฐานะที่เป็นทรัพยากร (Human Resources management) มองว่ามนุษย์ทั้งสองนัยนั้นสามารถจัดการบริหารได้ จัดสรรให้มีทั้งมูลค่าและคุณค่าได้ โดยเฉพาะการจัดการในฐานะที่เป็นทรัพยากร หากจัดการโดยถูกวิธีจะเป็นต้นทุนที่ทรงคุณค่า จัดให้เหมาะสม จัดให้เหมาะกับความสามารถ ความถนัด จัดได้เหมาะสมถูกต้องจะเพิ่มมูลค่ามหาศาลและมีคุณค่าที่สูงส่ง เพราะการพัฒนามนุษย์โดยมองในฐานะเป็นมนุษย์ มีความหมายว่า มนุษย์มีความเป็นมนุษย์ของเขาเอง มีชีวิตมนุษย์ที่มีจุดหมาย จุดหมายของชีวิตคือ ความสุข อิสรภาพ ความดีงามของชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล เราต้องให้ความสำคัญว่าเราจะพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างไร พร้อมกับอีกด้านหนึ่งเขาจะเป็นทรัพยากร เป็นทุน เป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะหากพัฒนาที่ดีที่ถูกต้องจะเพิ่มทั้งมูลค่าและคุณค่าไปพร้อมด้วย

การพัฒนาหากกล่าวตามหลักจริยศาสตร์ คุณธรรม คือการสร้างให้เกิด “อุปนิสัยอันดีงาม ซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิต อุปนิสัยอันนี้ได้มาจากความพยายามและความประพฤติติดต่อกันมาเป็นเวลานาน” คนเราทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องทำ คุณธรรมจึงมีความสัมพันธ์กับหน้าที่อย่างมาก ยิ่งหน้าที่สูงขึ้นเท่าใด ยิ่งต้องใช้คุณธรรมสูงขึ้นเท่านั้น นี้คือความสำคัญของคุณธรรม การทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง เหมาะสมและสำเร็จประโยชน์ตามจุดมุ่งหมาย การพัฒนาให้ทำหน้าที่จนเป็นนิสัยนั่นเอง จะกลายเป็นอุปนิสัยอันดีงาม (วศิน อินทสระ, ๒๕๒๘, หน้า ๑๒๘-๑๒๙) สั่งสมอยู่ในดวงจิตเป็นบารมีเป็นคุณความดี เพราะมนุษย์จะมีคุณค่าและมีปัจจัยหลายมิติที่มนุษย์ในฐานะเป็นเผ่าพันธุ์พิเศษเผ่าพันธุ์หนึ่ง และมีบท บาทสูงส่งต่อการดำรงชีวิตของตนเองและสิ่งมีชีวิตอื่น จะต้องพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ อย่างสุขุมรอบคอบ และมองหาทางออกและดุลยภาพของปัจจัยต่าง ๆ ให้ดี หมายถึงมนุษย์ถ้าดีก็มีคุณต่อสรรพสิ่งทั้งหลาย หากพัฒนาไม่ดีมนุษย์จะก่อโทษต่อโลกและสังคมเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณาตามแนวคิดของคาร์ล โรเจอร์ส เห็นว่า มนุษย์ทุกคนเป็นคนดีและมีคุณค่า แนวคิดและการปฏิบัติตนในวิชาชีพของโรเจอร์ส แนวคิดพื้นฐานของนักมนุษย์นิยมโดยเขามีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถอยู่ในตนเองสามารถนำตนเองและดำเนินชีวิตของตนเองไปในลักษณะที่ตนเองมีความพึงพอใจและสร้างสรรค์สังคม

ในกระบวนการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์นั้น เราควรช่วยให้บุคคลมีอิสระและสามารถค้นพบความสามารถ สติปัญญาและความมั่นใจ เมื่อบุคคลสามารถค้นพบความสามารถของตนเองแล้ว จะช่วยเพิ่มความสามารถในการตัดสินใจ หรือเลือกทางเดินที่ดีและสร้างสรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่ามนุษย์พัฒนาได้ และมนุษย์อยู่ได้เพราะการพัฒนา หมายถึงต้องฝึกฝนอบรม กินต้องฝึก เดินต้องฝึก พูดก็ต้องฝึก การจะกระทำทุกอย่างต้องฝึกทั้งนั้นจึงจะอยู่ได้ และฝึกได้โดยไม่มีขีดจำกัด

เมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนาที่ดี เหตุนั้นความสำคัญประการแรก ในกระบวนการพัฒนาคนก็คือความต้องการเรียนรู้ ถ้าพัฒนาความต้องการให้เรียนรู้ขึ้น คนจะมีความสุขจากการสนองความ

ต้องการเรียนรู้นั้น กระทำทุกอย่างเพื่อสนองความรู้ มิใช่เพื่อความรู้สึก เพราะหากสนองความรู้สึกหรือสนองความต้องการจะมีปัญหาเพราะมีด้านบวกกับด้านลบ เมื่อได้เสพสิ่งที่ตนชอบใจก็มีความสุข แต่เมื่อได้พบสิ่งที่ไม่ชอบใจก็เป็นทุกข์ แต่พอได้รับการพัฒนาที่ดี ฝึกฝนจิตใจให้หนักแน่นมั่นคง เพียงแค่เริ่มต้นศึกษา เริ่มต้นเรียนรู้ก็จะมีความทุกข์น้อยลงและจะได้ความสุขชนิดใหม่เพิ่มขึ้นมา ซึ่งเป็นความสุขที่ไม่เป็นโทษแก่ใคร และมาพร้อมกับการพัฒนาชีวิตของตนด้วยมนุษย์เป็นผู้สร้างสังคมขึ้นโดยการที่มนุษย์มีการกระทำระหว่างกันในชีวิตประจำวัน สังคมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์คิดหรือจินตนาการหมายถึงการพัฒนามนุษย์มองที่ปัจเจกบุคคล คือการพัฒนาตนเอง เพราะหากตนได้รับการพัฒนาที่ถูกต้อง ดีงามแล้ว ตนเองก็จะมีความสุข เพื่อนมนุษย์ที่มาเกี่ยวข้องก็พลอยได้รับความสุขด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้ว ทั้งแนวคิดทฤษฎีมนุษย์นิยม และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จะมีความเชื่อไปในทิศทางเดียวกัน คือเชื่อในศักยภาพ ในความสามารถของมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพในตนเอง มนุษย์พร้อมที่พัฒนาได้ มนุษย์ประเสริฐเพราะการฝึกฝนพัฒนา และมนุษย์มีความจำเป็นต้องพัฒนา เพราะหากไม่พัฒนาอาจมีชีวิตอยู่ไม่รอด และอาจเป็นโทษภัยแก่สรรพชีวิตและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย

๖. การพัฒนามนุษย์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

การพัฒนาตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เริ่มที่หลักการของการศึกษา เพราะการภาวนาหรือการพัฒนานั้น แท้ที่จริงก็คือสิ่งเดียวกันกับการศึกษาหรือสิกขา สิ่งที่ต้องศึกษาหรือสิ่งที่ต้องพัฒนาแยกออกไปเป็น ๓ ด้านใหญ่ๆ โดยสอดคล้องกับองค์ประกอบแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

๑. ศีล คือการฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม หมายถึงการพัฒนาพฤติกรรม ทางกาย และวาจา ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องมีผลดี

สิ่งแวดล้อมที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์มี ๒ ประเภท คือสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่เพื่อนมนุษย์ (ในความหมายเดิมทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งสัตว์อื่นทั้งหลายทั้งปวงด้วย) สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ได้แก่ปัจจัย ๔ เครื่องใช้วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยี และสิ่งทั้งหลายที่มีในธรรมชาติ ศีลแบ่งเป็นหมวดใหญ่ ๆ ๔ หมวด คือ

๑) การรักษาวินัยแม่บทของชุมชน (ปาฏิโมกขสังวร) เมื่อคนอยู่ร่วมกันหรือทำงานทำกิจการร่วมกัน เป็นชุมชน เป็นหน่วยงาน เป็นองค์กรตลอดจนเป็นประเทศชาติ จะต้องมีกฎเกณฑ์กติกาตลอดจนกฎหมาย เพื่อจัดระเบียบระบบให้เกิดความเรียบร้อย ความประสานสอดคล้อง ความเกื้อหนุนต่อกัน ความร่วมรับผิดชอบและสามัคคี ที่จะเอื้อโอกาสหรือเป็นหลักประกัน ให้ชีวิตความเป็นอยู่และกิจการต่าง ๆ ดำเนินไปด้วยดี สมตามวัตถุประสงค์แห่งชีวิตหรือกิจการของชุมชนนั้น ดังเช่นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีวินัยแม่บทที่เรียกชื่อเฉพาะว่าปาฏิโมกข์ซึ่งเรามักเรียกกันง่ายๆ ว่าศีล ๒๒๗ ชุมชนอื่น เช่น โรงเรียน ก็ต้องมีกฎกติกาที่เป็นวินัยแม่บทของตนเช่นเดียวกัน

วินัยแม่บทสำหรับสังคมคฤหัสถ์หรือสังคมแห่งมนุษยชาติทั้งหมดก็คือศีล ๕ ซึ่งถือว่าเป็นมนุษยธรรม เพราะเป็นบรรทัดฐานที่จะทำให้มนุษย์มีวิถีชีวิตที่สูงกว่าสัตว์ดิรัจฉาน อยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียนกัน และรักษาสังคมให้มีสันติสุขสังคมมนุษย์ส่วนย่อยลงไป เช่นประเทศ สถาบัน องค์กร และหน่วยงานต่างๆ นอกจากจะต้องรักษาศีล ๕ แล้ว ก็ยังต้องปฏิบัติตามวินัยแม่บทที่เป็นส่วนเฉพาะของตนเองย่อยลงไปอีกเช่นกฎหมายตั้งแต่รัฐธรรมนูญลงมา จรรยาบรรณของวิชาชีพต่างๆ เช่น จรรยาบรรณแพทย์ จรรยาบรรณของข้าราชการพลเรือน เป็นต้น

การจัดตั้งวางระเบียบชีวิตและระบบสังคม ด้วยการบัญญัติกฎกติกาอันชอบธรรมที่เรียกว่าวินัยแม่บทนั้น พึงมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือเพื่อความสงบเรียบร้อยอยู่ร่วมกันผาสุก เพื่อความสอดคล้องประสานกลมกลืน เพื่อความเกื้อหนุนกัน โดยไม่เบียดเบียน ไม่เอาเปรียบกัน เพื่อความมีส่วนร่วมและร่วมรับผิดชอบ เพื่อความพร้อมเพรียงสามัคคี เพื่อป้องกันความชั่วและความเสียหาย เพื่อกั้นคนชั่วร้าย และให้โอกาสคนดี เพื่อเอื้อโอกาสให้ชีวิตและกิจการพัฒนาและดำเนินสู่จุดหมาย เพื่อความดีงามความงามมีวัฒนธรรมของสังคม และเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงแห่งหลักการ

๒) การรู้จักใช้อินทรีย์ (อินทรียสังวร) รับรู้สิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางอินทรีย์ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้ารับรู้ใช้หูตาไม่เป็นเช่น ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น แทนที่จะได้ประโยชน์ก็จะเกิดโทษ เช่นเกิดความลุ่มหลงมัวเมา ถูกหลอกลวง และเสื่อมเสียสุขภาพเป็นต้น ตลอดจนนำไปสู่การใช้มือและ สมองเพื่อการแย่งชิงหรือทำลาย จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการใช้อินทรีย์ให้ตาดู ให้หูฟังเป็นต้น อย่างมีสติ เมื่อดูเป็น ฟังเป็น เช่นดูทีวีเป็น ฟังวิทยุเป็น รู้จักใช้ตาหูแสวงหาความรู้เป็นต้น ก็จะได้ปัญญา ได้คุณภาพชีวิต และนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและทำการสร้างสรรค์หลักการในการพัฒนาอยู่ที่การฝึกใช้อินทรีย์ เช่น

ก. รู้จักพิจารณาเลือกเฟ้นสิ่งที่จะดูจะฟังเป็นต้น แยกแยะได้อย่างรู้เท่าทันว่าสิ่งใดรายการใดดีงามหรือไม่ เป็นคุณประโยชน์หรือเป็นโทษเป็นภัย แล้วหลีกละเว้นสิ่งที่ชั่วร้ายเป็นโทษภัย และรับดูรับฟังสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์

ข. ดูฟังเป็นไปอย่างมีสติ ควบคุมตนเองได้ รู้จักประมาณ รู้พอดีไม่ปล่อยตัวให้ลุ่มหลงมัวเมา ตกเป็นทาสของสิ่งที่ดู ที่ฟังไม่เป็นนั้น อันจะทำให้สิ้นเปลืองเงินทอง สูญเสียเวลา เสียสุขภาพ เสียการงาน เสียการเล่าเรียน เป็นต้น

ค. ไม่เห็นแก่ความสนุกสนานบันเทิง ไม่ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจแต่รู้จักดู รู้จักฟัง ให้ได้คุณค่าที่ดีงามเป็นประโยชน์สูงขึ้นไปกว่านั้นโดยเฉพาะที่สำคัญ คือต้องให้ได้ปัญญา และคติที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตสังคม

๓) การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีวปาริสุทธิ) การทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นพฤติกรรมหลักในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ถ้ามีผู้หาเลี้ยงชีพโดยวิธีทุจริต เป็นมิจฉาชีพ นอกจากชีวิตของคนนั้นเองจะชั่วร้ายเสื่อมเสียแล้ว ก็จะก่อความเดือดร้อนแก่สังคมอย่างมาก จึงต้องย้ำเน้นกันอย่างยิ่งในเรื่องการพัฒนา

สัมมาชีพ และส่งเสริมให้ประชาชนฝึกฝนตนให้สามารถประกอบสัมมาชีพ คือหาเลี้ยงชีวิตโดยทางสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย สัมมาชีพพึงมีลักษณะที่สำคัญๆ ดังนี้ ถือเป็นอาชีพการงานที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อเวรภัยหรือสร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่สังคม เป็นอาชีพการงานที่ช่วยแก้ไขปัญหา หรือสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมในทางใดทางหนึ่ง เป็นอาชีพการงานที่ช่วยให้ผู้ทำได้พัฒนาชีวิตของตนให้งอกงามยิ่งขึ้น ทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา เป็นอาชีพการงานที่ไม่ทำลายคุณค่าของชีวิต และไม่เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หากแต่ทำให้ชีวิตของตนมีคุณค่า น่าภาคภูมิใจเป็นอาชีพการงานที่ทำให้ได้ปัจจัยเลี้ยงชีวิตมาด้วยเรี่ยวแรงกำลังกาย กำลังสติปัญญา ความเพียรพยายาม ความสามารถและฝีมือของตน และทำให้ได้ฝึกฝนพัฒนาความเชี่ยวชาญจัดเจนหรือฝึกปรือฝีมือในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นไป

๔) การเสพบริโภคปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิเสวนา) พฤติกรรมของมนุษย์ในที่สุดก็มาลงที่การกินใช้เสพ บริโภค ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาพฤติกรรมในการเสพบริโภค ก็จะก่อปัญหาอย่ามากทั้งแก่ชีวิต แก่สังคมและแก่โลก เพราะเขาจะกินใช้บริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลายรวมทั้งเทคโนโลยีด้วยโมหะ ก่อให้เกิดความหลงมัวเมา ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ความเสื่อมเสียคุณภาพชีวิตการใช้จ่ายสิ้นเปลืองการขัดแย้งแย่งชิงเบียดเบียนกันในสังคม การทำลายทรัพยากร ธรรมชาติและการก่อมลภาวะ เป็นต้น จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการกินใช้เสพบริโภค ให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากปัญญาที่รู้เข้าใจแลปฏิบัติให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของปัจจัย ๔ ตลอดจนเทคโนโลยีนั้นๆ เริ่มแต่รับประทานอาหารเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดีไม่ใช่กินเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย อวดโก้ อวดฐานะหรือตื่นตามค่านิยมฟู่ฟ่า ให้เป็นการกินด้วยปัญญาที่ทำให้รู้จักประมาณในการบริโภคหรือกินพอดีที่เรียกว่าโภชเนมัตตัญญุตา ตลอดจนการใช้สอยสิ่งต่าง ๆ อย่างประหยัด ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์มากที่สุดโดยสิ้นเปลืองน้อยที่สุด

๑. ปัจจัยปฏิเสวนา หมายถึง การใช้ปัญญาทำความเข้าใจ และบริโภคปัจจัยทั้งหลายให้ได้ผลตรงพอดีตามคุณค่าแท้ที่เป็นจุดหมายของการบริโภคสิ่งนั้น ๆ ศีลหมวดนี้มีหลักในการปฏิบัติดังนี้

๑) บริโภคด้วยความรู้ตระหนักว่าการมีใช้หรือบริโภค สิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นจุดหมายของชีวิต แต่มันเป็นปัจจัยเครื่องช่วยเกื้อหนุนให้เราสามารถพัฒนาชีวิต และทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป

๒) บริโภคด้วยความรู้ทันต่อวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภคใช้สอยสิ่งนั้น ๆ เช่นการสวมรองเท้ามีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยปกป้องเท้ามิให้เป็นอันตรายจากสิ่งกระทบกระทั่งและเชื้อโรคเป็นต้น และเพื่อช่วยให้เดินวิ่งได้สะดวกรวดเร็วทนนาน เป็นต้น มิใช่สวมใส่เพื่ออวดโก้แสดงฐานะกันตามค่านิยมที่เลื่อนลอย

๓) บริโภคโดยพิจารณาจัดสรรควบคุมให้ได้ปริมาณ ประเภทและคุณสมบัติของสิ่งที่บริโภคตรงพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภคสิ่งนั้น เช่นบริโภคอาหารในปริมาณและประเภทซึ่งพอดีกับความต้องการของร่างกายที่จะช่วยให้มีสุขภาพดี

๔) สามารถละเว้นหรือเลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่นสิ่งที่ทำลายสุขภาพเป็นต้น โดยไม่เป็นเพียงแค่การเสพรสหรือเสพความโก้ความหรูหราเป็นต้น

๒. สมาธิ หมายถึง การฝึกพัฒนาในด้านจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรม เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามเจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้อหลัง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาให้ดีงามแล้ว ก็จะควบคุมดูแลและนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วย แม้ความสุขความทุกข์ในที่สุดก็อยู่ที่ใจยิ่งกว่านั้น ปัญญาจะเจริญงอกงามได้ ต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็งสู้ปัญหา เอาใจใส่ มีความเพียรพยายามที่จะคิดค้นไม่ท้อถอย ยิ่งเรื่องที่คิดหรือพิจารณานั้นยาก หรือละเอียดลึกซึ้ง ก็ยิ่งต้องมีจิตใจที่สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่านไม่พลุ่งพล่านกระวนกระวาย คือ ต้องมีสมาธิจึงจะคิดได้ชัดเจนเจาะลึกทะลุได้และมองเห็นทั่วตลอด จิตที่ฝึกดีแล้วจึงเป็นฐานที่จะให้ปัญญาทำงานและพัฒนาอย่างได้ผล

การพัฒนาจิตใจนี้ มีสมาธิเป็นแกนหรือเป็นศูนย์กลาง จึงเรียกง่ายๆ ว่า “สมาธิ” และอาจจะแยกออกได้เป็นการพัฒนาคุณสมบัติของจิตใจในด้านต่างๆ คือ

๑) พัฒนาคุณธรรมซึ่งเป็นคุณภาพของจิตใจ กล่าวคือคุณสมบัติที่เสริมสร้างจิตใจ ให้ดีงาม เป็นจิตใจที่สูงประณีตและประเสริฐ เช่นเมตตา คือความรัก ความปรารถนาดีเป็นมิตร อยากให้ผู้อื่นมีความสุข กรุณาคือความสงสารอยากช่วยเหลือผู้ อื่นให้พ้นจากความทุกข์ มุทิตาคือความพลอยยินดี พร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่ประสบความสำเร็จมีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งที่ดีงาม อุเบกขาคือความวางตัววางใจเป็นกลาง เพื่อรักษาธรรม เมื่อผู้อื่นควรจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของเขาตามเหตุและผล จาคะคือความมีน้ำใจเสียสละเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ไม่เห็นแก่ตัว กตัญญูกตเวทิตาคือความรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น และแสดงออก ให้เห็นถึงการรู้คุณค่านั้น หิริคือความอายบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว โอตตัปปะคือความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่วคร้ามขยาดต่อทุจริต คารวะคือความเคารพ ความใส่ใจรู้จักให้ความสำคัญแก่สิ่งนั้นผู้นั้นอย่างถูกต้องเหมาะสม มัททวะคือความอ่อนโยน สุภาพ นุ่มนวล ไม่กระด้าง

๒) พัฒนาสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ โดยเสริมสร้างคุณสมบัติที่ทำให้จิตใจมีความเข้มแข็ง หนักแน่นมั่นคง แกล้วกล้าสามารถทำกิจหน้าที่ได้ผลดี เช่นฉันทะ คือความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ อยากรู้ความจริงและใฝ่ที่จะทำสิ่งดีงามให้สำเร็จ อยากเข้าถึงภาวะดีงามอันเลิศสูงสุด วิริยะ คือความเพียร บุกฝ่าไปข้างหน้าเอาธุระรับผิดชอบไม่ยอมทอดทิ้งกิจหน้าที่อุตสาหะ คือความขยันความอึดสู้ ความสู้ยากบากบั่น ไม่ยั่นไม่ถอย ขันติคือความอดทน ความเข้มแข็ง ความทนทาน หนักแน่นมั่นคง จิตตะคือความมีใจจดจ่อ ใส่ใจ อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่กิจหน้าที่หรือสิ่งที่ทำ สัจจะคือความตั้งใจจริงจริงใจและจริงจัง เอาจริงเอาจัง มั่นแน่วต่อสิ่งที่ทำไม่เหยาะแหยะไม่เรรวนไม่กลับกลาย อธิษฐานคือความตั้งใจเด็ดเดี่ยว ความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อจุดหมาย ตบะคือพลังเผากิเลส กำลังความเข้มแข็งพากเพียรในการทำกิจหน้าที่ให้สำเร็จ โดยแผดเผาระงับยับยั้งกิเลสตัณหาได้ไม่ยอมทุจริต และไม่เห็นแก่ความสุข

สำราญปรนเปรอ สติคือความระลึกนึกได้ไม่เผลอเลอไม่เลื่อนลอย ทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องทุกอย่าง กำหนดจิตไว้กับกิจหน้าที่หรือสิ่งที่ทำกั้นยั้งใจจากสิ่งที่เสื่อมเสียหายเป็นโทษ และไม่ปล่อยโอกาสแห่งประโยชน์หรือความดีงามความเจริญให้เสียไป สมาธิคือภาวะจิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่ได้ที่อยู่ตัวสงบอยู่กับสิ่งที่ต้องการทำไม่ฟุ้งซ่าน ไม่แกว่งไกว ไม่มีอะไรรบกวนได้

๓) พัฒนาความสุขและภาวะที่เกื้อหนุนสุขภาพของจิตใจ คุณสมบัติที่ควรเสริมสร้างขึ้นให้มีอยู่ประจำในจิตใจ เพื่อความมีสุขภาพจิตที่ดีพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลายอย่าง โดยโดยเฉพาะปราโมทย์คือความร่าเริงสดชื่นเบิกบานใจ ไม่หดหู่หรือห่อเหี่ยวปีติคือความอิ่มใจ ปลาบปลื้มเปรมใจฟูใจ ไม่โหยหิวแห้งใจ ปัสสัทธิคือความสงบเย็น ผ่อนคลายกายใจไม่คับไม่เครียดสุข คือความคล่องใจสะดวกสบายใจสมใจ ไม่มีอะไรบีบคั้นติดขัดคับข้องสันติ คือความสงบปราศจากความเร่าร้อนกระวนกระวายซึ้งเกษม คือความปลอดโปร่ง ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย โล่งโปร่งใจไร้กังวล สันติภาพคือความเย็นสบายไม่มีอะไรแผดเผาใจ ไม่ตรอมตรมเสรีภาพคือความมีใจเสรี เป็นอิสระ ไม่ถูกผูกมัดติดข้อง จะไปไหนก็ไปได้ตามประสงค์ ปริโยทาตตาคือความผ่องใส ผุดผ่องแจ่มจ้ากระจ่าง สว่างใจ ไม่มีความขุ่นมัวเศร้าหมอง วิมริยาทิกัตตาคือความมีใจไร้พรมแดน ไม่กีดกั้นจำกัดตัวหรือ หมกมุ่นติดค้าง มีจิตใจใหญ่ กว้างไร้ขอบคั่นเขตแดน

คุณสมบัติทั้งหลายที่กล่าวมานี้ แม้จะดีงามเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง แต่บางอย่างอาจจะถูกนำไปใช้ในทางที่ผิด ก่อให้เกิดโทษได้ (เช่นเพียรในการลักของเขา) หรือนำไปพ่วงกับการกระทำที่ไม่ดี (เช่น ปีติปลื้มใจที่รังแกเขาได้) หรือใช้ผิดเรื่องผิดที่ผิดกรณีผิดสถานการณ์ (เช่นมุทิตาพลอยยินดีส่งเสริมคนที่ได้ลาภหรือประสบความสำเร็จโดยทางทุจริต) เป็นต้น จึงต้องศึกษาเข้าใจความหมายความมุ่งหมาย และการใช้งานเป็นต้นให้ชัดเจนและรู้จักปฏิบัติให้ถูกต้องพอดี

การพัฒนาในด้านจิตใจนี้ เมื่อปฏิบัติสูงขึ้นไป ความสำคัญของสมาธิที่เป็นแกนหรือเป็นศูนย์กลาง จะยิ่งเด่นชัดมากขึ้น และเมื่อสมาธิเจริญขึ้นไปจนจิตแน่วดิ่งอยู่ตัวอย่างแท้จริงแล้ว ผู้บำเพ็ญสมาธินั้นก็จะบรรลุภาวะจิตที่เรียกวา “ฌาน” ซึ่งเป็นสมาธิจิตขั้นสูงการพัฒนาจิตใจหรือเรื่องของสมาธิทั้งหมดนี้แม้จะมีประโยชน์มากมายนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ได้หลายอย่าง เช่นในเรื่องพลังจิตและในด้านการหาความสุขทางจิตใจ แต่คุณค่าแท้จริงที่ท่านมุ่งหมาย ก็คือเพื่อเป็นฐานหรือเป็นเครื่องเกื้อหนุนการพัฒนาปัญญา การทำงานทางปัญญาที่ยิ่งละเอียดซับซ้อนและลึกซึ้งมากขึ้น ก็ยิ่งต้องการสมาธิสูงขึ้น การพัฒนาจิตใจหรือสมาธินี้จึงมีความสำคัญมาก

๓. ปัญญา หมายถึง **การพัฒนาปัญญา** ซึ่งมีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไรและแค่ไหน ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชี้นำหรือบอกทางให้เท่าใด และปัญญาเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจ ให้ทางออกแก่จิตใจ เช่น เมื่อจิตใจอึดอัดมีปัญหาติดตันอยู่ พอเกิดปัญญารู้ว่าจะทำอย่างไร จิตใจก็โล่งเป็นอิสระได้การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวางแยกออกไปได้หลายด้านและมีหลายขั้นหลายระดับ เช่น

๑) เป็นปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จ ความรู้ความเข้าใจในข้อมูล ร่วมทั้งศิลปะวิทยาการต่าง ๆ เข้าถึงเนื้อหาความหมายถูกต้องชัดเจน การเรียนรู้อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ตรงตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ หรือตามที่มันเป็น ความรู้จักจับสาระของความรู้หรือเรื่องราวต่างๆ รู้จุด รู้ประเด็นสามารถยกขึ้นพูด ยกขึ้นชี้แสดง หรือยกขึ้นวางเป็นหลักได้ความรู้จักสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและความต้องการของตน ให้ผู้อื่นรู้ตามเห็นตามเป็นต้น การคิดการวินิจฉัยที่ถูกต้องชัดเจนและเที่ยงตรง ความรู้จักแยกแยะวิเคราะห์วิจัยสืบสาวเหตุปัจจัยของเรื่องราวต่างๆ ที่จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาและทำการสร้างสรรค์ต่าง ๆ ได้ ความรู้จักจัดทำดำเนินการหรือบริหารจัดการกิจการต่าง ๆ ให้สำเร็จผลตามที่มุ่งหมาย ความรู้จักเชื่อมสัมพันธ์ประสบการณ์ข้อมูลและองค์ความรู้ต่าง ๆ โยงเข้ามาประสานเป็นภาพองค์รวมทั้งชัดเจน หรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้หยั่งเห็นใหม่ๆ ได้

๒) ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ความรู้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผลต่อกันตาม เหตุปัจจัย มองเห็นภาวะและกระบวนการที่ชีวิต สังคม และโลกคือหมู่สัตว์ มีความเป็นมาและจะเป็นไป ตามกระแสแห่งเจตจำนงและเหตุปัจจัยที่ตนประกอบสร้างสมจัดสรรและมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นทั้งหลาย เรียกง่ายๆ ว่าเป็นไปตามกรรม

๓) ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม ความเข้าใจเข้าถึงเท่าทันความจริงของสังขารคือโลกและชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎ ธรรมดาของธรรมชาติ จนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ทำจิตใจให้หลุดพ้น เป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์และมีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

การศึกษา ๓ ด้านที่เรียกว่าไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญานี้ เป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา เป็นระบบและเป็นกระบวนการทั้งหมดของการพัฒนาคน จากหลักไตรสิกขานี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมและข้อธรรมแยกย่อยออกไปมากมาย อย่างที่เรามักเห็นหรือได้ยินเป็นหมวดๆ หรือเป็นชุดๆ มี ๓ ข้อบ้าง ๔ ข้อบ้าง ๕ ข้อบ้าง ฯลฯ หลักธรรมแต่ละหมวดแต่ละชุดเหล่านั้น ก็คือข้อปฏิบัติเพื่อการพัฒนาชีวิตพัฒนาสังคมในขั้นตอนหรือในส่วนปลีกย่อยต่าง ๆ แต่ละหมวดแต่ละชุดมักจะมีสาระบางส่วนของไตรสิกขาครบทั้ง ๓ อย่าง ประสานหรือบูรณาการกันอยู่ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ตามความเหมาะสมกับกรณีนั้น ๆ หรือที่เรียกว่าทำได้เหมาะสมถูกกาลเทศะ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต ,๒๕๔๙, หน้า ๖๗.)

๗. คุณสมบัติของผู้นำตามหลักพุทธธรรม

ในทางพระพุทธศาสนานั้น คนเรานั้นเมื่อมาอยู่รวมกันเป็นหมู่ เป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นสังคม แต่ที่เราพูดว่าอยู่รวมกันนั้น ความจริง ถ้าดูลึกลงไปจะเห็นว่าตัวคนรวมกันจริง แต่มักจะรวมกันแค่เพียงภายนอก ส่วนข้างในนั้นค่อนข้างจะกระจัดกระจายที่ว่ากระจัดกระจาย ก็คือ มีความแตกต่างกันหลายอย่างหลายประการ ต่างจิตต่างใจ ต่างความรู้สึก ต่างความนึกคิด ต่างความต้องการ ต่าง

ความรู้ ความสามารถ ต่างระดับของการพัฒนาเป็นต้น รวมกันอยู่ และร่วมกันทำ เพื่อจะให้อยู่กันด้วยดี และทำการด้วยกันได้ผลบรรลุจุดหมาย ประสบความสำเร็จ

บุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกัน โดยที่ว่าจะเป็นการอยู่รวมกันก็ตาม หรือทำการร่วมกันก็ตาม ให้พากันไปด้วยดี สู่จุดหมายที่ดีงาม ที่ว่าพากันไป ก็ให้พากันไปด้วยดีนั้น หมายความว่าไปโดยสวัสดี หรือโดยสวัสดิภาพ ผ่านพ้นภัยอันตรายทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างเรียบร้อยและเป็นสุข เป็นต้น แล้วก็บรรลุถึงจุดหมายที่ดีงาม “โดยถูกต้องตามธรรม” เพราะฉะนั้น จะต้องถูกต้องตามธรรมด้วยโดยนัยนี้ ภาวะผู้นำ ก็คือคุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลาย มาประสานกัน และพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม

ดังที่กล่าวข้างต้นนั้น เมื่อพูดถึงผู้นำอย่างนี้ จะเห็นว่ามีองค์ประกอบหลายอย่างในความเป็นผู้นำ หมายความว่า คุณสมบัติของผู้นำมีหลายอย่างหลายด้าน แยกไปตามสิ่งที่ผู้นำจะต้องเกี่ยวข้อง คือ ผู้นำจะต้องมีความสามารถในการที่จะไปเกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทุกอย่างให้ถูกต้อง และได้ผลดี องค์ประกอบเหล่านั้น คือ

๑. ตัวผู้นำ จะต้องมีคุณสมบัติภายในของตนเอง เป็นจุดเริ่มและเป็นแกนกลางไว้

๒. ผู้ตาม โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับผู้ตาม หรือเราอาจจะไม่เรียกว่า “ผู้ตาม” ในพุทธศาสนาก็ไม่ได้นิยมใช้คำว่า ผู้ตาม เราอาจจะใช้คำว่า “ผู้ร่วมไปได้ด้วย”

๓. จุดหมาย โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กันกับจุดหมายเช่นจะต้องมีความชัดเจนเข้าใจถ่องแท้ และแน่วแน่ในจุดหมายเป็นต้น

๔. หลักการ และวิธีการโยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับหลักการ และวิธีการที่จะทำให้สำเร็จผลบรรจุจุดหมาย

๕. สิ่งที่จะทำ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสิ่งที่จะทำ

๖. สถานการณ์ โยงด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม หรือสิ่งที่จะประสบ ซึ่งอยู่ภายนอก ว่าทำอย่างไรจะผ่านไปได้ด้วยดี ในท่ามกลางสังคม สิ่งแวดล้อม หรือสิ่งที่ประสบ เช่น ปัญหาเป็นต้น นี่คือ องค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องสำหรับผู้นำที่จะต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติที่จะทำให้เป็นผู้พร้อมที่จะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นได้อย่างถูกต้องบังเกิดผลดี พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๔, หน้า ๒-๔.)

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ผู้จะทำหน้าที่ผู้นำต้องได้รับการพัฒนาทั้งกาย วาจา และใจจนมีความสามารถยอมรับหลักการและปฏิบัติตามคุณธรรมของผู้นำได้ด้วยตนเองก่อน ดังพุทธพจน์ว่า

> เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกันในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วยหากพระราชาตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้นก็เป็นสุข (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๑๑๕-๑๑๖)

จะเห็นว่าการเป็นผู้นำที่จะทำให้บุคคลอื่นตามหรือเชื่อมั่น ผู้นำต้องสามารถนำการกระทำได้ หลักการดังกล่าวจึงเป็นการสอนให้คนมีภาวะผู้นำในตนเองหรือพัฒนาตนเองให้ก้าวขึ้นสู่การเป็นผู้นำ พระพุทธศาสนาถือว่า ผู้นำต้องเอาชนะใจตนเอง เมื่อชนะตนเองได้ ก็ชื่อว่าชนะสิ่งอื่นได้ ดังพุทธพจน์ว่า

บุคคลชนะหมู่มนุษย์ตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ คนในสมรภูมิยังไม่ชื่อว่า เป็นผู้ชนะสงครามอย่างเด็ดขาด คนที่ชนะตนเองได้เพียงคนเดียวนี่สิ จึงชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามได้เด็ดขาด (ขุ.ธ. ๒๕/๑๐๓/๔๐)

การสร้างลักษณะความเป็นผู้นำให้กับตนเองเป็นพื้นฐานเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวางตนให้เหมาะสม เอาชนะอกุศลในใจตนได้ มีธรรมประจำตนก็สามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้ใต้ปกครองได้ จึงเป็นมรรควิธีนำไปสู่เป้าหมายการปกครอง

คำสอนที่กล่าวเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนาประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้คือ

๑. จักขุมา มีปัญญามองการณ์ไกล เป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองสภาพเหตุการณ์ออกวางแผนเตรียมรับ หรือรุกได้

๒. วิธูโร จัดการธุระได้ดี เป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักวิธีการไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตนได้รับผิดชอบ

๓. นิสสยสัมปันโน พึ่งพาอาศัยคนอื่นได้เพราะเป็นผู้ที่มีมนุษย์สัมพันธ์ดี และได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น (องฺ.ติกฺก. ๒๐/๔๕๙/๑๔๖)

จะเห็นได้ว่า การเป็นผู้นำนั้น ต้องเป็นผู้มีปัญญา มีประสบการณ์ เข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี ผู้นำประสานคนภายในดุลยภาพแห่งธรรม หลักธรรมสำคัญ ที่ชาวพุทธรู้จักกันดีซึ่งผู้นำแน่นอนว่าจะต้องมี แม้จะเป็นเรื่องง่าย ๆ พื้น ๆ ก็ขาดไม่ได้ หลักธรรมนั้นเรารู้กันดีว่าคือ พรหมวิหาร ๔ ประการ พรหมวิหารเป็นธรรมสำหรับทุกคนที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ในฐานะเป็น “พรหม” คือ เป็นผู้มีศักยภาพในการที่จะสร้างสรรค์และธำรงรักษาสังคมไว้ โดยเฉพาะสำหรับผู้นำนั้นแน่นอนว่าจะต้องเป็นแบบอย่างที่จะต้องมีพรหมวิหาร ๔ ประการ เพราะพรหมวิหารนั้นเป็นธรรมประจำใจของคนที่มีจิตใจยิ่งใหญ่ เป็นผู้ประเสริฐ อันแสดงถึงความเป็นบุคคลที่มีการศึกษา ได้พัฒนาตนแล้ว

พรหมวิหาร ๔ ประการเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่จะต้องให้มีอยู่ประจำในจิตใจ และเป็นท่าทีของจิตใจที่จะทำให้แสดงออกหรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ทั้ง ๔ ที่ประสบ กล่าวคือ

๑. ในสถานการณ์ที่เขาอยู่เป็นปกติ เราก็มี เมตตา คือ ความเป็นมิตรไมตรี ความมีน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามีความสุข ซึ่งหมายถึงความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ทั้งแต่ละคน ๆ ที่เราเกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วทั้งโลก เมตตานี้เป็นคุณธรรมพื้นใจประการแรกที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ คือ เมื่อคนอื่นเขาอยู่กันเป็นปกติ เราก็มีเมตตาปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้เขาเรื่อยไป

๒. ในสถานการณ์ที่เขาตกต่ำเดือดร้อน เราก็มี กรุณา คือ ความพลอยรู้สึกไหวตามความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือปัญหาของเขา และต้องการช่วยเหลือปลดเปลื้องให้เขาพ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนนั้น กรุณานี้ต่างไปจากเมตตา คือเมตตาใช้ในยามปกติ แต่เมื่อเขาตกต่ำลงไปกลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มีกรุณา ใฝ่ใจช่วยบำบัดทุกข์ให้

๓. ในสถานการณ์ที่เขาขยับสูงขึ้นไปในความดีงาม ความสุขความสำเร็จ เราก็มี มุทิตา หมายความว่า เมื่อเขาเปลี่ยนไปในทางขึ้นสูง ได้ดีมีสุข ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ประสบความสำเร็จ เราก็ย้ายไปเป็นมุทิตา คือพลอยยินดีด้วย ช่วยส่งเสริมสนับสนุนในวงการงานตลอดจนการเป็นผู้นำทั่วไปนั้น เรื่องที่สำคัญมากก็คือ เมื่อคนมีปัญหา มีทุกข์เดือดร้อน เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย หรือยากไร้ขาดแคลน ก็ต้องมีกรุณาที่จะเอาใจใส่แก้ปัญหา เมื่อมีคนประสบผลสำเร็จในการทำสิ่งดีงาม ทำให้อะไรต่ออะไรพัฒนาก้าวหน้าไป ก็ต้องมีมุทิตาช่วยส่งเสริมสนับสนุนแต่ในยามปกติก็ต้องไม่ปล่อยปละละเลย ต้องเอาใจใส่ต่อการที่จะให้เขาอยู่ดีมีสุข เช่น มีสุขภาพดี อยู่ในวิถีทางของความสุขความเจริญ และการพัฒนาสืบต่อไป คือ ต้องมีเมตตาปรารถนาดี

ถ้าปฏิบัติได้อย่างนี้ก็จะทำให้กิจการงาน และประโยชน์สุขที่มุ่งหมายพร้อมที่จะสำเร็จผลหนึ่งก็จะเกิดขึ้นในตัวผู้นำ คือ “ปิโย” แปลว่า “ผู้เป็นที่รัก” กล่าวคือผู้ร่วมงานหรือผู้ร่วมไปด้วยกันหรือจะเรียกผู้ตามก็แล้วแต่ ก็จะมีความรัก มีความรู้สึกสนิทสนม สบายใจต่อผู้นำนั้น เสริมความรู้สึกอยากร่วมไปด้วยให้หนักแน่นมากขึ้น ทั้งร่วมใจและร่วมมืออย่างไรก็ตาม ปิโยเท่านั้นไม่พอ ปิโยนั้นได้มาจากเมตตา กรุณา มุทิตา แต่ยังต้องมีอีกข้อหนึ่ง คือ อุเบกขา

๔. ในสถานการณ์ที่เขาทำผิดหลักหรือละเมิดธรรม เราก็มี อุเบกขา หมายความว่า เมื่อใดเขาทำอะไรไม่ถูกต้อง โดยละเมิดธรรม คือ ละเมิดต่อหลักการ หรือละเมิดต่อความถูกต้อง ทำให้เสียหลัก เสียกฎเกณฑ์ เสียความเป็นธรรม เสียความชอบธรรม ทำลายกติกา เป็นต้น ผู้นำจะต้องอยู่ในหลักที่เรียกว่า อุเบกขา อุเบกขาก็คือรักษาความเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้างหยุดการขวนขวายไม่ให้เกินขอบเขตไปจนกลายเป็นเสียธรรม คือการปฏิบัติต่อคน หรือช่วยเหลือคน จะต้องไม่ให้เสียความเป็นธรรม ไม่ให้เป็นการทำลายหลักการ ไม่ให้เป็นการละเมิดต่อกฎเกณฑ์กติกาที่ชอบธรรม

นอกจากนี้พระสารีบุตรเถระยังมีคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. ปิโย - น่ารัก (ในฐานเป็นที่วางใจและสนิทสนม)

๒. ครุ - น่าเคารพ (ในฐานให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)

๓. ภาวนีโย - น่ายกย่อง (ในฐานทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)

๔. วตฺตา - รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)

๕. วจนกฺขโม - อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่าง ๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังคำได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)

๖. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา - (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่อง ต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้)

๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย - (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย) พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), (๒๕๓๐, หน้า ๒๖.)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณสมบัติเหล่านี้มีในผู้ใด ผู้นั้นจัดว่าเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ คือ หวังประโยชน์เกื้อกูล หวังอนุเคราะห์อันผู้ต้องการมิตรควรคบหาสมาคมไว้เป็นมิตร

พึงสังเกตด้วยว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของมิตร (ทั่วไป) ไว้ ๗ ประการ คือ

๑. ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก (เช่นให้ของรักของพอใจ)

๒. ทำสิ่งที่ทำได้ยาก (เช่นทำอุปการะต่อมิตรผู้ออกปากขอความช่วยเหลือ)

๓. ทนสิ่งที่ทนได้ยาก (เช่นอดทนต่อถ้อยคำอันรุนแรงแต่รู้ว่าเขาพูดด้วยความหวังดี ตลอดถึงอดทนต่อความผิดพลาดของมิตรที่มีต่อเรา)

๔. บอกความลับของตนแก่เพื่อน

๕. ปกปิดความลับของเพื่อน

๖. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ

๗. เมื่อเพื่อนสิ้นทรัพย์ก็ไม่ดูหมิ่น (องฺ.สตฺตก. ๒๓/๓๓/๓๔)

พูดถึงเรื่องคุณสมบัติของผู้แสดงธรรม ผู้สอนธรรมโยงเลยมาถึงคุณสมบัติของมิตรต่อเนื่องจากผู้สอนในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของผู้เรียนหรือผู้ฟัง

การสร้างบรรยากาศให้เป็นกัลยาณมิตรหรือ “ความเป็นกันเอง” แต่พอประมาณพอสมควรระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนนั้นเป็นความสำคัญและจำเป็น เพื่อไม่ให้เครียดหรือเป็นทางการเกินไป

ผู้นำหรือผู้ปกครองจะต้องตระหนักเป็นอย่างยิ่งเพราะจะต้องรับผิดชอบต่อประชาชนหรือผู้ใต้การปกครอง ในเตสกุณชาดก ได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติผู้บริหารและผู้ปกครองทั้งหลายซึ่งสามารถสรุปย่อลงได้ ดังนี้

๑. ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ ไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินปัญหา มีใจดีไม่ทอดทิ้งงาน มีความเพียรอุตสาหะในการงาน

๒. ฉลาดวางบุคคลให้เหมาะสมกับงาน รู้ประโยชน์และโทษ รักษาความลับ ไม่ดำเนินชีวิตในทางที่ผิด รักษาเกียรติประวัติ รักษาประโยชน์ส่วนร่วม และต้องรอบรู้ในกิจการคลัง บริหารการคลังด้วยตนเอง ไม่ควรไว้ใจให้คนอื่นจัดการ รู้รายรับรายจ่ายของแผ่นดินหรือในกิจการงานนั้น ๆ ที่รับผิดชอบ

๓. บำรุงขวัญกำลังใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ยกย่องบุคคลผู้ควรแก่การยกย่อง ข่มผู้ควรข่มรู้ในสิ่งที่ควรทำก่อนทำหลัง ออกรับฟังปัญหาหรือพบปะราษฎรอยู่สม่ำเสมอเพื่อรับฟังปัญหาและทางแก้ไขหรือชี้แนะแนวทาง

๔. ออกติดตามผลงาน ตรวจตราดูแลความประพฤติของเจ้าหน้าที่ ไม่พึงมอบภารกิจที่สำคัญ ๆ แก่ผู้อื่นและใช้วิจารณญาณในการบริหาร

๕. ไม่พึงละการบำเพ็ญประกอบตนในศีลธรรมที่ดีงาม เพื่อเป็นแบบอย่างและยึดมั่นเป็นข้อปฏิบัติ ไม่สำคัญตนผิดว่ายิ่งใหญ่ในอำนาจ

๖. ไม่ลุ่มหลงในกามคุณ และโลกธรรมมีปัญญา มีกำลังแห่งสติเพราะจะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้นำหรือผู้ปกครองสามารถฟันฝ่าอุปสรรคแก้ไขปัญหาไปได้แม้ถึงคราวอับจน (ขุ.ชา. ๒๗/๑-๔๙/๕๙๕-๖๐๒)

นอกจากคุณสมบัติที่มีในเตสกุณชาดกแล้ว ก็ยังมีคุณสมบัติของผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีที่ปรากฏอยู่ในกปิชาดก สัตตกนิบาต ขุทฺทกนิกาย กล่าวไว้ว่า

บัณฑิตไม่ควรอยู่ในสถานที่ที่คนคู่เวรกันอยู่ เพราะบุคคลเมื่ออยู่ในระหว่างคนเป็นคู่เวรกันคืนหนึ่งหรือสองคืนก็ตาม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลิงตัวหัวหน้ามีจิตเรรวน เพราะทำตามลิงที่มีจิตเรรวน มันได้ทำความพินาศให้แก่ฝูง เพราะลิงตัวเดียวเป็นเหตุ สัตว์โง่แต่สำคัญตนว่าฉลาด เป็นผู้นำฝูงลุอำนาจใจของตนเอง ก็จะต้องนอนตายเหมือนอย่างลิงตัวนี้ สัตว์โง่แต่มีกำลัง เป็นผู้นำฝูงไม่ดี เพราะไม่เกื้อกูลแก่หมู่ญาติ เหมือนนกต่อไม่เกื้อกูลแก่นกทั้งหลาย ส่วนสัตว์ฉลาดมีกำลัง เป็นผู้นำฝูงดี เพราะเกื้อกูลแก่หมู่ญาติ เหมือนท้าววาสวะเกื้อกูลแก่หมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ส่วนผู้ใดตรวจดูศีล ปัญญา และสุตะในตนผู้นั้นย่อมประพฤติประโยชน์ ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งตนและผู้อื่น (ขุ.ชา. ๒๗/๖๑-๖๖/๒๖๖)

หากพิจารณาข้อความที่ยกมากล่าวนี้แล้ว ชี้ให้เห็นว่าผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีนั้น จะต้องเป็นผู้มีศีลเพราะศีลเป็นของผู้มีปัญญา แต่ถ้าผู้นำและผู้ปกครองเป็นผู้ไม่มีศีลและปัญญาแล้วก็เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีไม่ได้ มีแต่ความเลวลง แม้แต่ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็พากันรังเกียจ ในทาง

ตรงข้ามแล้ว ผู้นำหรือผู้ปกครอง มีทั้งศีล ปัญญา และสุตะ อยู่ในตนแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการเป็นผู้ที่ดี ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็ให้ความเคารพด้วยความด้วยความอ่อนน้อมอย่างแท้จริง

๘. ภาวะผู้นำที่เป็นเลิศ

ในพระพุทธศาสนาผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีนั้น จะต้องเป็นผู้มีศีลเพราะศีลเป็นของผู้มีปัญญา แต่ถ้าผู้นำและผู้ปกครองเป็นผู้ไม่มีศีลและปัญญาแล้วก็เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีไม่ได้ มีแต่ความเลวลง แม้แต่ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็พากันรังเกียจ ในทางตรงข้ามแล้ว ผู้นำหรือผู้ปกครอง มีทั้งศีล ปัญญา และสุตะ อยู่ในตนแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการเป็นผู้ที่ดี ญาติพี่น้องตลอดจนเพื่อนฝูงก็ให้ความเคารพด้วยความอ่อนน้อมอย่างแท้จริง

ดังนั้น ภาวะผู้นำที่เป็นเลิศจะต้องประกอบด้วยคุณธรรม จะต้องวางตัวอยู่ในกฎระเบียบอย่างเคร่งครัดในโสภณสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงถึงคุณสมบัติของผู้นำหรือผู้บริหารไว้ว่า

๑. วิยตฺโต เป็นผู้มีปัญญา

๒. วินีโต เป็นผู้มีระเบียบวินัยดี

๓. วิสารโท เป็นผู้แกล้วกล้า

๔. พหุสฺโต เป็นผู้มีความรู้ศึกษาทรงจำมาก

๕. ธัมมานุธัมมปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗/๑๒)

ผู้นำที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๕ ประการดังกล่าวนี้ย่อมประสบความสำเร็จและได้รับการยกย่องนับถือ

ในอังคุตรนิกาย ปัญจกนิบาตได้แสดงหลักธรรมสำหรับผู้นำไว้ ๖ ประการ คือ

๑. ขมา คือ มีความอดทนต่อการปฏิบัติงานมีใจหนักแน่น ไม่ยอมตกในความชั่วไม่เกรงกลัวหรือมีอคติ ๔ เมื่อจะต้องตัดสินใจและไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๘

๒. ชาคริยะ คือ มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีความระมัดระวังไม่ประทามในการประคองชีวิตหน้าที่และการงาน

๓. อุฏฐานะ คือ มีความขยันหมั่นเพียรต่อหน้าที่การงาน

๔. สังวิภาคะ คือ มีอัธยาศัยดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีน้ำใจต่อผู้ร่วมงาน

๕. ทยา คือ มีจิตใจที่เอ็นดู รู้ใคร่ห่วงใยเอาใจใส่ผู้ร่วมงาน

๖. อิกขนา คือ เอาใจใส่ตรวจตรางานและหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ (องฺ.ปญฺจก.๒๒/๕๓/๕๖)

หลักธรรมที่ยกมาแสดงไว้เหล่านี้ ชี้ให้เห็นภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาที่มีแนวคิดหรือคำสอนเกี่ยวกับการใช้หลักธรรมกับการบริหารตามทรรศนะพระพุทธศาสนา

ผู้นำเป็นผู้ทำให้ศักยภาพที่แฝงอยู่ของมวลสมาชิกแสดงออกมาเป็นรูปธรรม ดังนั้นผู้นำจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเป็นผู้นำตามเป้าหมายแห่งพระพุทธศาสนา สิ่งที่สำคัญคือคุณธรรม หรือการ

ประพฤติธรรมของผู้นำนั่นเอง การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว ผู้นำจักต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ความจำเป็นและท่าทีของผู้ร่วมงานตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีของสังคมนั้น ๆ ผู้นำต้องเป็นผู้มีประสบการณ์ ทั้งทางด้านวิชาการ และด้านปฏิบัติอย่างเพียงพอ

จากการที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับภาวะผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา โดยเริ่มการศึกษาตั้งแต่แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ ซึ่งได้กล่าวถึงความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำจากนักวิชาการหลาย ๆ ท่านทำให้ทราบว่า ทั้งผู้นำและภาวะผู้นำนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน คำว่าผู้นำ มีความหมายมากมายแล้วแต่ว่าใครจะนิยามซึ่งนักวิชาการแต่ละท่านก็มีทัศนะแตกต่างกัน แต่ในทัศนะของผู้วิจัย ผู้นำหมายถึง บุคคลที่ได้รับการยอมรับหรือยินยอมหรือได้รับแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจแต่งตั้งให้เป็นผู้ที่นำหรือพาหมู่คณะองค์การ หน่วยงาน หรือประเทศชาติ ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ร่วมกัน

ส่วนภาวะผู้นำ มีผู้ให้ความหมายและนิยามไว้มากมายจนในปัจจุบันก็ยังไม่มีข้อสรุปว่านิยามของผู้ใดถูกต้องที่สุดกันแน่ แต่ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า การนิยามความหมายของคำว่าผู้นำกับภาวะผู้นำของแต่ละท่านล้วนถูกต้องและมีเหตุผลทั้งนั้น เนื่องจากว่า ผู้นำและภาวะผู้นำนั้นมีหลายประเภทหลายแบบ หลายประการ ขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นผู้นำอะไร อยู่ในระดับไหน มีขอบเขตอำนาจหน้าที่มากน้อยแค่ไหน มีองค์ประกอบหรือปัจจัยอะไรบ้างที่จะเป็นตัวกำหนด ผู้วิจัยเห็นว่า ผู้นำต้องมีภาวะผู้นำ จึงจะเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ ซึ่งคุณลักษณะที่เป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ของผู้นำที่กล่าวข้างต้น มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทุกอย่าง

โดยสรุป ผู้นำนั้น หมายถึง สิ่งที่เป็นรูปธรรม คือเป็นตัวบุคคลสามารถจับต้องหรือสัมผัสได้ แต่ภาวะผู้นำนั้น เป็นนามธรรมอยู่ภายในตัวของผู้นำ ไม่สามารถที่จะแตะต้องหรือสัมผัสได้ แต่ก็สามารถสะท้อนออกมาในลักษณะต่างๆ ของผู้นำ ทั้งทางกาย และวาจา แต่ก็สามารถรู้ได้ว่าผู้นำคนไหนมีภาวะผู้นำหรือไม่ ถึงแม้จะสะท้อนออกมาในลักษณะที่ไม่ดี ก็ยังถือว่ามีภาวะผู้นำ ฉะนั้นจึงจำเป็นจะต้องมีหลักธรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนาคอยกำกับควบคุม ให้สะท้อนลักษณะของภาวะผู้นำออกมาในลักษณะที่ดีงาม

บทที่ ๔
วิเคราะห์คุณค่าและประโยชน์ของภาวะผู้นำ
ในการปกครองตามหลักพุทธธรรม

วิเคราะห์หลักพุทธธรรมสำหรับการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี หลักธรรมที่จะนำมาวิเคราะห์ได้แก่หลักพุทธธรรมบางส่วนที่จำเป็นและสำคัญกับการปกครองบ้านเมือง ประกอบด้วย

๔.๑ สังคหวัตถุ ๔

๔.๒ จักรวรรติสูตร ๑๒

๔.๓ อปริหานิยธรรม ๗

๔.๔ ทศพิธราชธรรม ๑๐

๔.๕ อคติ ๔

๔.๖ พรหมวิหาร ๔

๔.๗ สาราณิยธรรม ๖

๔.๘ อธิปไตย ๓

๔.๙ สัปปุริสธรรม ๗

๔.๑๐. หลักธรรมที่นำมาประยุกต์ บางส่วน ดังต่อไปนี้

๔.๑ สังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุ ๔ เป็นเสมือนยานพาหนะที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความสุขความเจริญ สังคมของมนุษย์ประกอบขึ้นด้วยบุคคลที่มีภูมิหลังแตกต่างกันมีทั้งคนดีและคนไม่ดี มีทั้งคนที่ร่ำรวยและยากจน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัย สังคหวัตถุ ๔ เป็นเครื่องยึดเหนียวบุคคลแต่ละคนให้มีความผูกพันกัน เพื่อสังคมจะได้ดำรงอยู่ในความสงบ และได้รับการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น พระพุทธองค์ทรงชี้แนะไว้ว่าถ้าสังคมใดปราศจาก สังคหวัตถุ ๔ แล้ว สังคมนั้นก็จะมีแต่ความยุ่งเหยิง ไร้สันติสุข ด้วยเหตุดังกล่าวพุทธศาสนิกชนจึงทำความเข้าใจเรื่องสังคหวัตถุ ๔ ให้ถ่องแท้ดังต่อไปนี้

๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ หรือให้ปันสิ่งของ ๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้แต่ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราไม่เป็นคนละโมบ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินสิ่งของที่เราหามาได้ไม่ใช่สิ่งจีรังยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวไปได้ การเสียสละ การบริจาคท่านต่อกัน

๒) ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และเหมาะกับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น กิจการงานธุระต่าง ๆ อาจประสพกับความล้มเลว ถ้าหากไม่ใช้ปิยวาจาในการติดต่อสื่อสารกันและนัยเดียวกัน บุคคลก็อาจประความสำเร็จในหน้าที่การงาน ถ้ารู้จักใช้ปิยวาจาดังคำพังเพยที่ว่า "พูดดีเป็นศรีแก่ตัว"

๓) อัตถจริยา คือประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์กับคนอื่น ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางดังต่อไปนี้ มีความประพฤติชอบทางกาย เรียกว่า "กายสุจริต"

๔) สมานัตตตา คือการเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติ เสมอต้นเสมอปลาย คุณธรรมขอนี้จะช่วยให้เราเป็นคนที่จิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยมและไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

เราสามารถนำหลักธรรมดังกล่าวนั้นมาใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตได้ ซึ่งก็จะทำให้เรานั้นสามารถยึดเหนี่ยวน้ำ หรือครองใจผู้อื่นได้ เป็นอย่างดี หลักอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวบุคคล ให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข สามารถใช้เป็นตัวแบบแผนในการดำเนินชีวิต

๔.๒ จักรวรรติสูตร ๑๒

๑. ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาปิไตย) และ

๒. ธรรมิการักขา (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม)

ก. อันโตชน (แก่ชนภายใน ตั้งแต่พระมเหสี โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน — for one's own folk) (๒)

ข. พลกาย (แก่กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร, ข้าราชการฝ่ายทหาร — for the army; the arms-forces; military personnel) (๓)

ค. ขัตติยะ (แก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชานุภาพ, เจ้าเมืองขึ้น, ปัจจุบันสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง — for colonial kings; administrative officers) (๔)

ง. อนุยนต์ (แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย, ปัจจุบันควรสงเคราะห์ข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด — for the royal dependants; civil servants) (๕)

จ. พราหมณคฤหบดี (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่เจ้านา คือ ครูบาอาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบอาชีพวิชพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์เป็นต้น — for brahmins and householders; the professional, traders and the agricultural) (๖)

ฉ. เนคมชานบท (แก่ชาวนิคมชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดน ทั่วไปไม่ทอดทิ้ง — for town and country dwellers; townsmen and villagers; upcountry people) (๗)

ช. สมณพราหมณ์ (แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม for the religious) (๘)

ญ. มิคปักษี (แก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย for beasts and birds) (๙)

๓. อธรรมการนิเสธนา (ห้ามกั้น มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต คือ จัดการป้องกัน แก้ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง - to let no wrongdoing prevail in the kingdom) (๑๐)

๔. ธนานุประทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น - to let wealth be given or distributed to the poor) (๑๑)

๕. ปริปุจฉา (ปรึกษาสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ปัจจุบันสงเคราะห์นักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย - to go from time to time to see and seek advice from the men of religious life who maintain high moral standards; to have virtuous counsellors and seek after greater virtue) (๑๒)

จักรวรรดิวัตรนี้ มาใน จักกวัตติสูตร ตามที่มาที่อ้าง ในพระบาลี คือไตรปิฎก ท่านไม่ระบุจำนวนข้อไว้ แต่นับตามที่ตรัสไว้ เป็นหลักการที่ยึดถือหนึ่งข้อ และหลักปฏิบัติ ๔ ข้อ จึงรวมเป็น ๕ ข้อ อย่างไรก็ดี ข้อย่อยที่แยกออกไปจากข้อ ๒ (ธรรมิกรักขา) แต่ละอย่าง ในชั้นอรรถกถาคงเห็นว่ามีความสำคัญมาก และมีรายละเอียดวิธีปฏิบัติจำเพาะต่างกันออกไป จึงจัดเป็นวัตรแต่ละข้อเท่ากันหมด นับได้ ๑๒ ข้อ ตามตัวเลขในวงเล็บข้างหลัง

แต่ใน อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้เอง ท่านจัดต่างออกไปดังนี้

๑. อนุโตชนสฺมึ พลกายสฺมึ (สงเคราะห์ชนภายใน และพลกายกองทหาร)

๒. ขตฺติเยสุ (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)

๓. อนุยนฺเตสุ (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)

๔. พฺราหฺมณคหปติเกสุ (คุ้มครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)

๕. เนคมชานปเทสุ (คุ้มครองชาวราษฎรพื้นเมืองทั้งหลาย)

๖. สมณพฺราหฺมเณสุ (คุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์)

๗. มิคปกฺขีสุ (คุ้มครองเนื้อนกที่เอาไว้สืบพันธุ์)

๘. อธมฺมการปฏิกฺเขโป (ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติการอันผิดธรรม)

๙. อธนานำ ธนานุปฺปทานำ (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)

๑๐. สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหาปุจฺฉนํ (เข้าไปหาและสอบถามปัญหากะสมณพราหมณ์)

๑๑. อธมฺมราคสฺส ปหานํ (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)

๑๒. วิสมโลภสฺส ปหานํ (เว้นโลภกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร)

๔.๓ อปริหานิยธรรม ๗

อปริหานิยธรรม นี้เป็นหลักธรรมสำหรับใช้ในการปกครอง เพื่อป้องกันมิให้การบริหารหมู่คณะเสื่อมถอย แต่กลับเสริมให้เจริญเพียงส่วนเดียว สามารถนำไปใช้ได้ทั้งหมู่ชนและผู้บริหารบ้านเมืองและพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้คือ อปริหานิยธรรมสำหรับหมู่ชนและการบริหารบ้านเมือง เป็นหลักในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว มี ๗ ประการคือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ เป็นการประชุมพบปะปรึกษาหารือกิจการงานต่าง ๆ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกันโดยสม่ำเสมอ

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการประชุมและการทำกิจกรรมทั้งหลายที่พึงกระทำร่วมกัน หรือพร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง

๓. ไม่บัญญัติ หรือล้มเลิกข้อบัญญัติต่าง ๆ เป็นการไม่เพิกถอน ไม่เพิ่มเติม ไม่ละเมิดหรือวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนูญ

๔. ให้ความเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์ยาวนาน ดังนั้นเราต้องให้เกียรติ ให้ความเคารพนับถือ และรับฟังความคิดเห็นของท่านในฐานะที่เป็นผู้รู้และมีประสบการณ์มามาก

๕. ไม่ข่มเหงสตรี เป็นการให้เกียรติและคุ้มครองสตรี มิให้มีการกดขี่ข่มเหงรังแก

๖. เคารพบูชาสักการะเจดีย์ คือการให้ความเคารพศาสนสถาน ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความจำ ปลุกเร้าให้เราทำความดี และเป็นที่รวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลย พิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานที่สำคัญเหล่านั้นตามประเพณีที่ดีงาม

๗. ให้การอารักขาพระภิกษุสงฆ์หรือผู้ทรงศีล เป็นการจัดการให้ความอารักขา บำรุงคุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์

ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

๔.๔ ทศพิธราชธรรม ๑๐

คุณธรรมของนักปกครองหรือหัวหน้าเป็นสิ่งสำคัญมาก โดยทั่วไปหัวหน้ามักจะมีสิทธิและอำนาจที่จะสั่งการและดำเนินกิจกรรมของหมู่คณะ หากหัวหน้าหรือนักปกครองปราศจากคุณธรรมแล้ว สมาชิกของหมู่คณะก็จะอยู่ด้วยกันอย่างปราศจากความสงบสุข หมู่คณะเองก็จะไม่เจริญก้าวหน้าในหมู่คณะใดหมู่คณะหนึ่ง หากมีสมาชิกคนหนึ่งไร้คุณธรรม ผลร้ายที่เกิดขึ้นอาจตกอยู่กับคนใกล้เคียงไม่กี่คน แต่หากนักปกครองขาดคุณธรรม ผลร้ายจะเกิดกับคนทั้งหมด

พระพุทธศาสนา ได้สอนไว้ว่า นักปกครองที่ดีนั้นควรมีคุณธรรม ๑๐ ประการ เรียกว่า ทศพิธราชธรรมดังต่อไปนี้

๑. การให้ (ทาน) คือ การสละทรัพย์ สิ่งของเพื่อช่วยเหลือสมาชิกของหมู่คณะที่ด้อยและอ่อนแอกว่าผู้อื่น ในระดับประเทศก็คือ การบำรุงเลี้ยงและช่วยเหลือประชาชนที่ยากจนในสังคมแทบทุกแห่ง จะมีคนจำนวนหนึ่งซึ่งช่วยตัวเองได้น้อย หรือไม่ได้เลย เช่น คนชรา คนพิการ เป็นต้น คนเหล่านี้หากไม่ได้รับการดูแลจากหัวหน้า หรือนักปกครองแล้วคงดำรงชีวิตอยู่ได้ยาก

๒. การรักษากายวาจาใจ (ศีล) คือ มีความประพฤติที่ดีงาม เป็นตัวอย่างที่ดีแก่คนทั่วไปได้ ในหมู่คณะใดสังคมใดก็ตาม ถ้าคนส่วนใหญ่ไม่ตั้งอยู่ในศีล มีแต่ทุจริตเบียดเบียนกัน สังคมนั้นจะอยู่ไม่ได้ จะต้องถึงความหายนะในที่สุด นักปกครองนั้นอยู่บนที่สูง ใคร ๆ ก็เห็นได้ง่าย ไม่ว่าจะเป็นด้านดีด้านชั่ว ถ้านักปกครองทำดีคนก็จะถือเป็นแบบอย่าง ถ้าทำชั่วคนก็จะใช้เป็นข้อแก้ตัวว่า แม้แต่หัวหน้ายังทำได้ เราก็น่าจะทำได้ด้วย ศีลจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญมากที่สุดข้อหนึ่งสำหรับนักปกครอง

๓. การบริจาค (ปริจาคะ) คือ การเสียสละ ความสุขสำราญของตนเพื่อประโยชน์สุข ของหมู่คณะ ผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือผู้ปกครองย่อมมีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบมาก ต้องดูแลทุกข์สุขของคนทั่วไป ต้องพยายามประสานงานภายในหมู่คณะ ต้องพยายามหาทางทำให้หมู่คณะหรือประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง จึงจำเป็นที่ผู้เป็นนักปกครองจะต้องอุทิศกำลังกาย กำลังใจและกำลังความคิดให้แก่ส่วนรวม นักปกครองที่ดีจะต้องใช้เวลากับงานให้หน้าที่ของตน ต้องหมั่นสอบถามความทุกข์ความสุขของคนในดูแล ต้องปรึกษาการงานกับผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ ติดตามผลที่ได้สั่งให้คนอื่นปฏิบัติและทำหน้าที่อื่น ๆ อีกมากมาย นักปกครองจึงต้องเสียสละความสุขสบายของตน จะทำตัวเป็นคนเจ้าสำราญไม่ได้ เพราะคนอื่นจะเอาอย่าง สังคมหรือหมู่คณะจะเจริญได้ยาก

๔. ความซื่อตรง (อาชชวะ) คือ ผู้ทรงสัตย์ ปฏิบัติการงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่หลอกลวงประชาชนหรือสมาชิกของหมู่คณะ มีความจริงใจ ปากกับใจตรงกัน ไม่ทำตนเป็นคนเจ้าเล่ห์กับประชาชน ไม่กลับกลอก ไม่พูดลับหลังอย่างหนึ่งต่อหน้าอย่างหนึ่ง คุณธรรมข้อนี้สำคัญมากสำหรับนักปกครอง ถ้าคนในสังคมหรือหมู่คณะนั้นจะไม่สงบสุข ก็ยังไม่สู้กระไร แต่ถ้านักปกครองหรือหัวหน้าหมู่คณะไม่ซื่อตรงแล้ว สังคมและหมู่คณะนั้นจะระส่ำระสาย และปั่นป่วนอย่างที่สุด เพราะ

สังคมและหมู่คณะขาดที่พึ่ง ขาดหลักที่จะยึดถือ หากคนทั่วไปไม่มีศรัทธาในตัวนักปกครองหรือหัวหน้าแล้วความสงบสุขจะมีไม่ได้

๕. ความอ่อนโยน (มัททวะ) คือ มีกิริยาสุภาพ มีวาจาอ่อนหวาน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่หยาบคาย มีความนุ่มนวล ผู้คนได้พบได้เห็นก็มีแต่ความสบายใจ แต่ความอ่อนโยนมิได้หมายความว่าอ่อนแอ ความอ่อนโยนนั้นแฝงไว้ด้วยความสง่างามได้ นักปกครองที่ดีจะต้องมีทั้งความอ่อนโยนและเข้มแข็งในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะความเข้มแข็งมิใช่ความแข็งกระด้าง ความอ่อนโยนเป็นลักษณะที่สำคัญของนักปกครอง เพราะช่วยให้ผู้คนเกิดความรัก ความชื่นชมยินดีที่จะให้ความร่วมมือในกิจการต่าง ๆ นักปกครองที่หยาบกระด้างพูดจากดูถูกเหยียดหยามคน แม้จะมีความสามารถและตั้งใจทำงาน แต่ก็ไม่อาจโน้มน้าวใจให้คนอื่นร่วมมือได้มากเท่าที่ควร

๖. ความมีตบะ (ตปะ) คือ การเพียรพยายามขจัดความมัวเมามิให้เข้ามาครอบงำจิตใจ สามารถบังคับตนเองมิให้ลุ่มหลงหมกมุ่นกับความสุขสำราญ จนเป็นเหตุให้เสียการงาน เป็นคนที่มีชีวิตเรียบง่าย ไม่มัวเมากับอบายมุขและสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย นักปกครองที่ดีจะต้องระลึกอยู่เสมอว่าตนมีหน้าที่อะไร มีความรับผิดชอบต่อประชาชนอย่างไร ต้องมุ่งมั่นต่อหน้าที่ มิใช่มุ่งมั่นต่อความสำราญ ปุถุชนโดยทั่วไปนั้นบางครั้งอาจต่อสู้กับสิ่งเย้ายวนได้แล้ว สังคมจะขาดหลักยึดเหนี่ยวและไม่อาจก้าวหน้าไปสู่ความเจริญได้ ถ้านักปกครองทำตนให้คนอื่นเห็นเป็นตัวอย่างได้ว่า หน้าที่สำคัญกว่าความสุขสำราญ สังคมก็จะก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคง แม้มีอุปสรรคก้จะฟันฝ่าได้ไม่ยาก

๗. ความไม่โกรธ (อักโกธะ) คือ มีจิตใจมั่นคง ไม่ฉุนเฉียว มีความสุขุม เยือกเย็น สามารถอดกลั้นความไม่พอใจไว้ได้ นักปกครองที่ดีจะต้องรับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์ ได้อย่างใจเย็น เมื่อคนพูดเสียดสีก็ข่มใจไว้ไม่แสดงปฏิกิริยาโต้ตอบด้วยอารมณ์ แต่ใช้เหตุใช้ผลพูดจากัน นักปกครองที่ใจเย็นไม่โกรธง่ายจะก่อให้เกิดความรู้สึกเกรงขาม คนจะเคารพเลื่อมใส นักปกครองที่เจ้าอารมณ์ โกรธง่าย อาจทำให้การพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ไม่ยุติธรรมได้ อาจทำให้การงานเกิดความเสียหายได้

๘. ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา) คือ ไม่กดขี่ห่มเหงคนอื่น ไม่หลงระเริงในอำนาจ ทำอันตรายต่อร่างกายและทรัพย์สินผู้อื่นตามอำเภอใจ การเบียดเบียนรวมไปถึงการลงโทษแก่คนทำผิดเกินสมควรแก่เหตุ การเกณฑ์แรงงานโดยไม่ให้ค่าตอบแทนตามควร การออกกฎหมายหรือระเบียบบังคับไม่ให้คนมีอิสระเท่าที่ควร สังคมใดก็ตาม ที่มีนักปกครองหรือหัวหน้าขอบเบียดเบียนผู้อื่นดังกล่าว จะมีแต่ความยุ่งเหยิง ระส่ำระสาย ผู้คนอาจทนไม่ได้และรวมตัวกันใช้ความรุนแรงโต้ตอบ การที่สมาชิกของสังคมเบียดเบียนกันเองนั้น สังคมก็ไม่เป็นปกติสุขอยู่แล้วยิ่ง ถ้าหัวหน้าหรือนักปกครองเป็นผู้กดขี่ห่มเหงเสียเอง ความเดือดร้อนก็ยิ่งจะกระจายไปทุกแห่ง เนื่องจากมีอำนาจในมือจึงข่มเหงคนได้ในวงกว้าง อำนาจของหัวหน้าหรือนักปกครองนั้นมีไว้เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของคนอื่น ควรใช้อำนาจนั้นด้วยความเมตตากรุณา สังคมจึงจะสงบสุข

๙. ความอดทน (ขันติ) คือ ความสามารถทนต่องานหนักได้ สามารถเผชิญกับความยากลำบากได้อย่างเข็มแข็ง เมื่อพบอุปสรรคในการทำงานก็ยิ่งเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวไม่ท้อแท้ ความอดทนยังหมายถึง ทนต่อคำเสียดสีถากถางได้ ไม่กล่าวคำรุนแรงตอบ ไม่บ่นจุกจิกให้เป็นที่รำคาญของคนใกล้เคียง อดกลั้นที่จะไม่พูดเปิดเผยความลับของผู้อื่น หัวหน้าหรือนักปกครองที่มีความอดทนนั้นย่อมมีสง่าราศี น่าเกรงขาม ผู้คนเกรงใจ ใคร ๆ ก็อยากอยู่ใกล้และร่วมงานด้วย เพราะก่อให้เกิดความอบอุ่นใจในการร่วมงานกัน นักปกครองที่วู่วาม อ่อนแอขี้บ่น และทนลำบากไม่ได้นั้น จะไม่ได้รับความไว้วางใจและความเลื่อมใสจากผู้ที่อยู่ในความดูแล จะได้รับแต่ความเหยียดหยาม ดูหมิ่น ไม่อาจเป็นสัญลักษณ์ที่จะรวมพลังของหมู่คณะได้ แต่นักปกครองที่อดทนเข้มแข็งจะสามารถเป็นศูนย์รวมน้ำใจของประชาชนได้ ปัญหาที่หนักก็จะกลายเป็นเบา กำลังใจเป็นสิ่งสำคัญในการแก้ปัญหาทุกเรื่อง นักปกครองที่เข้มแข็ง สามารถก่อให้เกิดกำลังใจในหมู่ชนได

๑๐. ความไม่คลาดธรรม (อวิโรธนะ) คือ ความตั้งมั่นในธรรม ไม่หวั่นไหวในเรื่องดี เรื่องร้าย ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความดีงาม ไม่ประพฤติผิดทำนองคลองธรรม พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า “อวิโรธนะ คือ การวางตนเป็นหลักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำดีร้าย ลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือ ระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป”

นักปกครองที่มีลักษณะเหล่านี้ จะได้รับความเคารพนับถือและความไว้วางใจจากประชาชน พวกเขาจะมีความรู้สึกว่านักปกครองมีคุณธรรมสูงสมควรที่จะยกเป็นหัวหน้า ให้ความเคารพนับถือและปฏิบัติตาม เมื่อเป็นเช่นนี้สังคมนั้นก็จะมีแต่ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป คุณธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนักปกครอง หรือหัวหน้าทุกระดับตั้งแต่ครอบครัวถึงประเทศชาติ หากนักปกครองมีคุณธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ก็จะสามารถพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ถ้านักปกครองไร้คุณธรรมทั้ง ๑๐ ข้อแล้ว สังคมก็จะปั่นป่วน หาความสุขความเจริญได้ยาก

๔.๕ อคติ ๔

อคติ ๔ หมายถึงสิ่งที่ไม่ควรไป ไม่ควรเดินไปหา ไม่ควรทำ ไม่ควรประพฤติ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ๔ ประการ

อคติ ๔ อาจจะตีความหมายได้อีกมุมหนึ่งคือความลำเอียง ทั้ง ๔ ประการ เหตุแห่งความลำเอียงก็เนื่องมาจากมนุษย์ยังตักกิเลสได้ไม่หมดนั่นเอง ยังมีความรัก ความชอบ ความโลภ ความโกรธและความหลง อยู่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมนุษย์เราจะทำอะไรก็มักจะคิดถึงประโยชน์ของตนเองหรือพวกพ้องก่อนเสมอ ทำให้เกิดความลำเอียงขึ้น

อคติ ๔ ประกอบด้วย

๑. ฉันทาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะรัก เพราะชอบเป็นพิเศษ

๒. โทสาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะชัง เพราะความเกลียดชัง ความไม่ชอบ

๓. ภยาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะกลัวหรือเกรงใจ

๔. โมหาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะไม่รู้

อคติ ๔ หรือความลำเอียงทั้ง ๔ ประการนี้ นับได้ว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งสำหรับทุกคน โดยเฉพาะคนที่มีหน้าที่ปกครองคนอื่น คนที่เป็นหัวหน้างาน หัวหน้าครอบครัว ไม่ควรมีอคติทั้ง ๔ ประการนี้อยู่ในจิตใจ มิฉะนั้นผู้ใต้ปกครองจะขาดความเชื่อมั่น ไม่มีความสุข ไม่มีความรู้สึกมั่นคงและอบอุ่น รู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความแตกแยกและความไม่สำเร็จ ไม่เจริญก้าวหน้าของการงานทั้งปวง

๔.๖ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ ประการ คือ ธรรมครองใจ ๔ ประการ ที่ทำให้บุคคลในสังคมพึงประพฤติปฏิบัติในทางอันประเสริญทั้งต่อตน และผู้อื่น ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา หมายถึง ความประสงค์ที่จะให้ผู้อื่นมีความสุข

๒. กรุณา หมายถึง ความประสงค์ที่จะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

๓. มุทิตา หมายถึง ความยินดีสรรเสริญในความสุขที่ผู้อื่นได้รับ

๔. อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลางต่อความสุข และความทุกข์ที่มีต่อตน และผู้อื่นได้รับ

อรรถาธิบาย

๑. เมตตา

เมตตา แห่งพรหมวิหาร ๔ เป็นความปรารถนาหรือความประสงค์อันเกิดขึ้นในจิตที่จะยังให้ผู้อื่นมีความสุข ภายใต้จิตอันบริสุทธิ์ อันจักนำไปสู่การเกิดความกรุณาต่อไป

ประเภทของเมตตาแห่งพรหมวิหาร ๔

๑. เมตตาแท้ คือ ความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นมีความสุขอย่างแท้จริง อันประกอบขึ้นจากใจที่บริสุทธิ์ไม่แอบแฝงด้วยเพียงหวังประโยชน์แก่ตน

๒. เมตตาเทียม คือ การแสร้งทำด้วยความปรารถนาหรือความประสงค์ที่จะให้ผู้อื่นมีความสุข อันประกอบขึ้นจากใจที่มุ่งหวังหวังประโยชน์แก่ตน

การฝึกตนให้เกิดความเมตตา

๑. การตั้งมั่นในจิต คือ การกำหนดจิตของตนที่จะมีความเมตตาต่อสรรพสิ่งทั้งหลายผ่านการทำสมาธิ และการภาวนาอย่างเป็นนิจ

๒. การแผ่เมตตา คือ การภาวนาในจิตพร้อมการสวดด้วยวาจาในการแผ่เมตตาให้แก่สรรพสิ่งทั้งหลาย

การแสดงออกในความเมตตา

– ระลึกถึงความทุกข์ของผู้อื่น และยังจิตให้มีกุศลอยู่เสมอ

– ไม่เบียดเบียน รังแก หรือ เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น

– มีความรัก และความปรารถนาดีที่จะเห็นผู้อื่นมีความสุข

– ให้ความเป็นมิตรต่อคนรอบข้าง

๒. กรุณา

กรุณา แห่งพรหมวิหาร ๔ เป็นความปรารถนาที่จะช่วยหรือสงเคราะห์ให้ผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ บนพื้นฐานจิตใจอันบริสุทธิ์ จนนำไปสู่การใช้ปัญญาเพื่อที่จะหาแนวทาง และการประพฤติต่อการสงเคราะห์นั้นให้สำเร็จ ซึ่งจะยังให้ตนเกิดมุทิตา คือ ความอิ่มเอิบ และยินดีต่อความสุข และการพ้นจากทุกข์ของผู้นั้น

ความทุกข์ ๒ ประการ

– **ทุกข์ทางกาย** คือ ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายทำให้ต้องทนกับการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย การรู้สึกร้อนหนาว เป็นต้น

– **ทุกข์ทางใจ** คือ ความขุ่นข้องหมองใจอันเกิดจากความผิดหวังหรือไม่ต้องตามประสงค์ในสิ่งที่ตนยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น ๆ

ประเภทของกรุณา

๑. กรุณาแท้ คือ การสงเคราะห์ผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ด้วยความปรารถนาที่แท้จริง อันประกอบขึ้นจากใจที่บริสุทธิ์ไม่ได้เพียงสงเคราะห์ผู้อื่นเพราะหวังให้เขาหลงเชื่อหรือยังซึ่งประโยชน์แก่ตน

๒. กรุณาเทียม คือ การแสร้งทำสงเคราะห์ผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ด้วยความที่ตนมุ่งหวังให้เขาหลงเชื่อหรือเพียงเพื่อหวังในประโยชน์จากผู้อื่นหรือเพื่อเพิ่มความทุกข์ให้ผู้อื่น

การแสดงออกในความกรุณา

– ให้ความช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ผู้อื่นตามกำลังทรัพย์ของตน เช่น การบริจาคทรัพย์ให้แก่ขอทาน

– การช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ ได้แก่ การนำผู้ป่วยส่งโรงพยาบาล

– การส่งเสริมความดีของผู้อื่นให้เจริญยิ่งขึ้น เช่น การช่วยส่งเสียเด็กกำพร้าให้เล่าเรียน หนังสือ

– การยังตนให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม เช่น การทำความสะอาดวัดวาอารามในวันว่าง

บุคคลที่พึงระวังในการแสดงความกรุณา

– บุคคลที่เกลียดกันหรือเป็นศัตรูกัน เพราะจะทำให้เกิดความขุ่นเคือง ความอิจฉา และเพิ่มความบาดหมาง

– บุคคลที่รักมาก เพราะหากเกิดความทุกเพียงเล็กน้อยย่อมจะทำให้ตนทุกข์ตามไปด้วย

– บุคคลที่ไม่ยินดีในเรา เพราะความกรุณาสูญเปล่าหรือควรให้กรุณาแก่ผู้อื่นที่ยินดีในตนจะยังกุศลมากกว่า

– บุคคลที่มีความใคร่ต่อเรา เพราะจะเพิ่มความใคร่นั้นให้เพิ่มขึ้น

๓. มุทิตา

มุทิตา แห่งพรหมวิหาร ๔ เป็นความอิ่มเอิบ และยินดีในใจที่ได้เห็นผู้อื่นมีความสุข และการพ้นจากทุกข์ อันจะนำไปสู่การส่งเสริม และสนับความสุขหรือความดีนั้นๆให้คงอยู่ และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันเป็นการกำจัดกิเลสทางใจที่ยังให้เกิดแก่อุเบกขาต่อไป

ประเภทของมุทิตา

๑. มุทิตาแท้ คือ การทำใจยินดี และแสดงออกถึงความยินดีต่อความสุข และการพ้นจากทุกข์ของผู้อื่นด้วยจิตอันบริสุทธิ์ มิใช่แกล้งทำเพื่อหวังให้ผู้อื่นหลงเชื่อหรือหวังประโยชน์จากเขา

๒. มุทิตาเทียม คือ การแสร้งทำใจยินดีหรือแกล้งแสดงออกถึงความยินดีต่อความสุข และการพ้นจากทุกข์ของผู้อื่น เพียงเพื่อหวังให้ผู้อื่นหลงเชื่อหรือจะได้รับประโยชน์จากเขา

การแสดงออกในมุทิตา

– แสดงความยินดีต่อผู้อื่นด้วยจิตอันบริสุทธิ์ เมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข

– ยกย่อง สรรเสริญในความดี และความสุขที่ผู้อื่นได้รับ

– แนะนำหรือเสนอแนะแนวทางต่อการยังประโยชน์ของผู้อื่นให้เจริญยิ่งขึ้นไป

– อนุโมทนาในกุศลกรรมที่ผู้อื่นได้กระทำ

๔. อุเบกขา

อุเบกขา แห่งพรหมวิหาร ๔ เป็นความสงบของจิตใจด้วยการวางใจเป็นกลางต่อความสุขหรือความทุกข์ที่ตนหรือผู้อื่นได้รับ ที่ประกอบขึ้นด้วยจิตที่ปราศจากความเศร้าหมองหรือความอิจฉาริษยาต่อสิ่งนั้น ๆ

ประเภทของอุเบกขา

๑. อุเบกขาแท้ คือ การวางใจเป็นกลางต่อความสุขหรือความทุกข์ด้วยจิตอันที่ตนตั้งมั่นโดยแท้ มิใช่เพียงแสร้งทำเพื่อให้ผู้อื่นหลงเชื่อ

๒. อุเบกขาเทียม คือ การแสร้งทำในการวางใจเป็นกลางต่อความสุขหรือความทุกข์ เพียงเพื่อหลอกให้ผู้อื่นหลงเชื่อในตน

การแสดงออกในอุเบกขา

– ทำใจจิตเป็นกลาง ไม่มีความอิจฉาริษยาต่อความสุขที่ผู้อื่นได้รับ

– มีความเป็นธรรม และความเสมอภาคต่อผู้อื่น

– จิตใจสงบ ไม่โต้ตอบต่อสิ่งเราด้วยกายหรือวาจา

– ให้ความเคารพต่อต่อความคิด และการแสดงออกของผู้อื่น

– ยอมรับในผลแห่งการกระทำที่ยังให้เกิดขึ้นด้วยตนหรือผู้อื่น

๔.๗ สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม ๖ สำหรับฆราวาส ประกอบด้วย

๑. เมตตากายกรรม แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ ทำต่อกันด้วยเมตตา หมายถึง ทำสิ่งใดก็ทำด้วยความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเช่น แสดงไมตรีจิต และหวังดีต่อมิตรสหาย เพื่อนร่วมงาน บุคคลรอบข้าง โดยช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ด้วยความเต็มอกเต็มใจ พร้อมกับประพฤติตนอย่างสุภาพ สม่ำเสมอ ให้ความเคารพ และจริงใจต่อผู้อื่นแม้ในยามหน้า และลับหลัง

๒. เมตตาวจีกรรม แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ พูดกันด้วยเมตตา หมายถึง จะพูดอะไรก็พูดด้วยความปรารถนาดีต่อกัน เช่น การให้ความรู้ หรือคำแนะนำที่ดีต่อผู้อื่น กล่าววาจาสุภาพ พูดจริง ไม่พูดเพื่อผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตนเองฝ่ายเดียว

๓. เมตตามโนกรรม แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ คิดต่อกันด้วยเมตตา หมายถึง จะคิดสิ่งใดก็ให้คิดในสิ่งที่ดี และคิดด้วยความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เช่น ตั้งจิตปรารถนาที่จะทำคุณงามความดี คิดมั่นในการสร้างบุญกุศล และมีจิตเมตตาช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความหวังดี

๔. สาธารณโภคี แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ แบ่งปันสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม หมายถึง แบ่งปันลาภผลที่ร่วมกัน หาร่วมกันทำโดยยุติธรรมแม้สิ่งของที่ได้มาจะน้อย แต่ก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วถึงกันนั้น คือ การร่วมสุข ร่วมทุกข์กัน

๕. สีลสามัญญตา แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ มีความประพฤติเสมอภาคกัน หมายถึง ประพฤติสุจริตในสิ่งที่ดีงามอย่างสม่ำเสมอ ประพฤติตนอย่างมีระเบียบวินัยเหมือนผู้อื่น ไม่ประพฤติตนในทางแตกแยกจนเป็นที่ขัดข้องหมองใจต่อผู้อื่นหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฏฐิสามัญญตา แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ มีความเสมอภาคกันทางความคิด และเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น หมายถึง ปรับความคิดความเห็นให้มีเหตุมีผลถูกต้องเหมือนกับผู้อื่น และหมู่คณะภายใต้เหตุ และผลในทางที่ดีงาม พร้อมกับเคารพเหตุผล ยึดหลักความดีงามเป็นอุดมคติอย่างสม่ำเสมอ

สาราณียธรรม ๖ สำหรับภิกษุ สามเณร

๑. เมตตากายกรรม คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงกระทำสิ่งใดก็ต้องให้ยึดมั่นด้วยความเมตตา ได้แก่ การแสดงความมีน้ำใจช่วยเหลือขวนขวายในกิจการงานต่าง ๆ ที่ควรของเพื่อนภิกษุสามเณร ของเพื่อนอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นต่อหน้าหรือลับหลังก็ตาม

๒. เมตตาวจีกรรม คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลายพึงกล่าววาจาที่ประกอบขึ้นด้วยเมตตา ได้แก่ การพูดวาจาที่เป็นคำสัตย์ คำจริง คำสมานสามัคคีด้วยคำไพเราะ น่าฟัง และคำที่มีประโยชน์

ภายใต้พื้นฐานที่มาจากความเมตตา และจิตอันบริสุทธิ์ต่อคนที่ตนพูดด้วย และคนที่พูดถึง พูดต่อหน้าอย่างไร ลับหลังก็ต้องพูดอย่างนั้น ลับหลังพูดอย่างไร ต่อหน้าก็ควรพูดอย่างนั้น

๓. เมตตามโนกรรม คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลายพึงระลึกในจิตที่มีเมตตา ได้แก่ การตั้งความรู้สึกในคนและสัตว์ทั้งหลายว่า ชีวิตแต่ละชีวิตไม่ต้องการความทุกข์ แต่ต้องการความสุขฉันใด เพราะฉะนั้นขอให้บุคคลนั้นๆ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ประทุษร้ายกัน ให้แต่ละคนอยู่ดีมีสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน เมื่อจะคิดถึงใครก็ตามไม่ได้จำเพาะเจาะจงว่าเป็นภิกษุสามเณรเท่านั้น ให้คิดถึงกันด้วยเมตตา และพร้อมที่จะแสดงออกทางกาย ทางวาจา ทั้งต่อหน้า และลับหลังบุคคลเหล่านั้น

๔. สาธารณโภคี คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงแบ่งปันภัตตาหารหรือสิ่งของของตนให้แก่เพื่อนภิษุสามเณรด้วยกัน พึงละเว้นจากความเห็นแก่ตัวไม่แบ่งปันผู้อื่น คือ หลักการอยู่ร่วมกันของพระภิกษุสามเณรนั้น ต้องรู้จักเที่ยวบิณฑบาตอาหารจากชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธา เป็นการได้อาหารมาในทางที่ชอบธรรม แต่ว่าการได้ปัจจัย ๔ นั้น คนเรามีวาสนาบารมีไม่เหมือนกัน บางคนได้มากจนเหลือกินเหลือใช้ บางคนได้น้อยจนไม่ค่อยพอกินพอใช้ เพราะฉะนั้น คนที่ได้ลาภผลมาในทางที่ชอบมาก จึงต้องแสดงออกซึ่งทางกายกรรมทางวจีกรรม ที่สะท้อนมาจากใจ ด้วยการเอื้อเฟื้อแบ่งปันเป็นการสงเคราะห์ อนุเคราะห์ เฉลี่ยความสุขให้แก่กัน และกัน

๕. สีลสามัญญตา คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกัน เนื่องด้วยการอยู่ร่วมกันของพระภิกษุ สามเณรนั้น ก็เป็นสังคมหนึ่งที่คล้ายกับฆราวาส มีผู้มากบ้าง และมีผู้รู้น้อยบ้าง แต่ถ้าไม่มีปัญหาเรื่องการประพฤติปฏิบัติแล้ว ย่อมเป็นที่ยอมรับนับถือของผู้ที่เกี่ยวข้องกัน แม้จะเป็นเพื่อนรักร่วมใจกัน ถ้าคนหนึ่งละเมิดศีลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้จะกลายเป็นที่รังเกียจดูหมิ่นของเพื่อนภิกษุสามเณรด้วยกัน การอยู่ร่วมกันโดยปกติสุขที่ประสงค์จะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น จึงต้องพยายามปฏิบัติตนให้ถูกต้องตรงตามหลักของศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้โดยให้มองว่า ข้อนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้อย่างไร ใครปฏิบัติถูกต้องตรงหลักที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ก็ปฏิบัติไปตามเขา ทำให้เกิดเป็นความเรียบร้อยสวยงามขึ้นที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า สังฆโสภโณ คือ หมู่คณะที่งดงาม

๖. ทิฏฐิสามัญญตา คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงมีความเห็นร่วมกัน และเคารพความเห็นของผู้อื่นเสมอ ไม่พึงวิวาทกันเอง เพราะเพียงความเห็นที่ไม่ตรงกัน โดยในฐานะของภิกษุในพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นความเห็นเกี่ยวกับวินัย ก็ต้องเอาวินัยเป็นมาตรการกำหนดตัดสินว่าความเห็นของใครถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมะก็ตรวจสอบเทียบเคียง สอบทานหลักธรรมะว่า ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างไร แล้วก็หาจุดกลางทางความคิดมาพบกัน แต่บางอย่างเป็นเรื่องของกิจการงาน หรือแม้แต่เรื่องความเห็นทั่วไป อาจจะมีความขัดแย้งในหลักการและวิธีการบางอย่าง แต่ว่าสามารถประสบผลเช่นเดียวกันได้ ก็ต้องรู้จักผ่อนปรนไม่ก่อเหตุทะเลาะ

วิวาท เพราะเหตุว่าความเห็นขัดแย้งกัน เว้นไว้แต่บุคคลนั้นมีความเห็นขัดแย้งกับธรรมวินัย ซึ่งภิกษุสามเณรรู้ห่วงใยในพระพุทธศาสนา จะต้องถือเป็นภาระหน้าที่ที่จะขจัดปรับการวิวาทเหล่านั้นให้ยุติลงด้วยความเรียบร้อย

๔.๘ อธิปไตย ๓

อธิปไตยหรือความเป็นใหญ่ โดยนัยแห่งคำสอนในศาสนาพุทธมีอยู่ ๓ ประการคือ

๑. โลกาธิปไตย หมายถึง การถือกระแสโลกเป็นใหญ่ และโลกในที่นี้หมายถึงคน จะเห็นได้ในคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า โลกคือหมู่สัตว์ ดังนั้นโลกาธิปไตยตามความหมายนี้เทียบได้กับคำว่า ประชาธิปไตยที่ถือคนส่วนใหญ่เป็นหลัก

๒. อัตตาธิปไตย หมายถึง การถือตัวเองเป็นใหญ่ โดยไม่นำพาว่าคนอื่นจะเห็นเป็นอย่างไร จึงน่าจะเทียบได้กับคำว่า เผด็จการ

๓. ธรรมาธิปไตย หมายถึง ถือความถูกต้องเป็นใหญ่ อันถือได้ว่าเป็นหัวใจที่ปรากฏอยู่ได้ทั้งในโลกาธิปไตย และอัตตาธิปไตย เพราะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำกับให้ผู้กระทำไม่ว่าจะถือโลกเป็นใหญ่ตามข้อ ๑ หรือถือตัวเองเป็นใหญ่ตามข้อ ๒ ดำรงอยู่ได้โดยที่ผู้คนในสังคมยอมรับ ในทางตรงกันข้าม ถ้าไม่มีธรรมาธิปไตยกำกับไม่ว่าจะเป็นโลกาธิปไตย หรืออัตตาธิปไตย ที่มีอำนาจล้นฟ้าแค่ไหน ถึงจุดหนึ่งแล้วก็ต้องมีอันพังทลายลง เพราะผู้คนในสังคมมองเห็นภัย และลุกขึ้นมาต่อต้านพร้อมกัน

โดยนัยแห่งอธิปไตย ๓ ประการดังกล่าวข้างต้น พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งอธิปไตย ๓ ประการนี้ ประการใดประการหนึ่ง ทั้งในส่วนที่เป็นกุศลกรรม และอกุศลกรรม เช่น คนทำดีเพราะเห็นตามคนส่วนใหญ่ หรือในทางกลับกัน คนทำชั่วเพราะเห็นตามคนส่วนใหญ่ โดยไม่พินิจพิจารณาว่าที่คนส่วนใหญ่ทำนั้นถูกหรือผิด หรือพูดง่าย ๆ ทำเพราะกระแสนิยม หรือที่เรียกว่า ทำตามแฟชั่นนั่นเอง

สำหรับอัตตาธิปไตยแทบไม่ต้องอธิบายขยายความ เพราะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่ในทุกยุคทุกสมัยที่ผู้มีอำนาจแต่ขาดคุณธรรมกำกับ จะทำหรือพูดโดยใช้ความรู้สึก หรือความเห็นของตนเองเป็นหลัก หรือแม้กระทั่งในวงแคบในระดับครอบครัว ถ้าผู้เป็นพ่อแม่ไม่สนใจและไม่ใส่ใจความรู้สึกของสมาชิกในครอบครัว ใช้ความเห็นส่วนตัวปกครองลูกๆ ก็จัดอยู่ในข่ายอัตตาธิปไตยได้เช่นกัน แต่ทั้งนี้จะต้องดูลงลึกถึงเจตนา และนำเอาหลักแห่งธรรมาธิปไตยมาพิจารณาประกอบด้วยว่า ในขณะที่บุคคลกระทำโดยยึดโลกาธิปไตย หรืออัตตาธิปไตยนั้นได้มีการนำเอาหลักแห่งความถูกต้อง และเป็นธรรม มากำกับการกระทำด้วยหรือไม่

ส่วนในประเด็นของธรรมาธิปไตยเป็นแก่นหรือเป็นหัวใจที่อาจเกิดขึ้น และฝังอยู่ได้ทั้งในโลกาธิปไตย และอัตตาธิปไตย ทั้งนี้จะเห็นได้ชัดเจนในผู้นำระดับประเทศ หรือแม้กระทั่งผู้นำในระดับโลก

ดังนั้น จึงมิใช่เรื่องแปลกที่ผู้นำในระบอบเผด็จการจะยึดหลักธรรมาธิปไตย และทำเพื่อส่วนรวม จนได้รับการยกย่องนับถือจากผู้อยู่ภายใต้การปกครอง หรือแม้กระทั่งจากผู้ที่มิได้อยู่ภายใต้การปกครอง แต่ได้รับรู้ถึงผลของการกระทำ

ในทางตรงกันข้าม ผู้ที่เป็นผู้นำในระบอบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีลักษณะเกิดขึ้น และดำรงอยู่ในครรลองเดียวกันกับโลกาธิปไตย แต่มีลักษณะของการกระทำโดยยึดความคิดความเห็นของตัวเองเป็นใหญ่ และไม่มีหลักของธรรมาธิปไตยมากำกับ จะถูกผู้อยู่ภายใต้ปกครองต่อต้าน และขับไล่ ด้วยเหตุอ้างนานัปการตั้งแต่แสวงหาประโยชน์ให้แก่ตัวเอง และพวกพ้อง โดยวิธีทุจริตไปจนถึงมีลักษณะปิดกั้นแสดงความคิดเห็นของผู้อื่น ที่แสดงออกในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับตัวเอง

จากนัยแห่งอธิปไตย ๓ ประการดังกล่าวข้างต้น ท่านผู้อ่านคงจะพอมองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การปกครองไม่ว่าจะอยู่ในลักษณะของโลกาธิปไตย หรืออัตตาธิปไตย หรือพูดง่ายๆ ในภาวะปัจจุบันก็คือ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบประชาธิปไตยหรือเผด็จการ ถ้าผู้นำขาดหลักของธรรมาธิปไตยแล้วก็จะก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ผู้ได้ปกครองทั้งสิ้น

ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงวันนี้นับได้ ๗๕ ปีกว่าแล้ว แต่ถึงกระนั้น ระบอบประชาธิปไตยที่หลายๆ คนใฝ่หาก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ว่า จะทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองได้รับความสุขเพิ่มขึ้นกว่าที่เคยเป็นได้อย่างเป็นรูปธรรมกว่าที่เคยมีและเคยเป็นในระบอบเดิม จะเห็นได้อย่างเดียวก็คือ มีรูปแบบของการปกครองเปลี่ยนไป และทำให้ผู้อยู่ภายใต้ปกครองมีส่วนในการกำหนดรูปแบบการปกครองเพิ่มขึ้น แต่ในด้านการกระทำของผู้นำระบอบการปกครองที่ได้มาจากการเลือกตั้ง อันถือเป็นรูปแบบเบื้องต้นของการปกครอง ก็ยังรับประกันไม่ได้ว่า ทุกครั้งที่มีการเลือกตั้งใหม่จะได้ผู้นำที่มีความดีเพิ่มขึ้น และมีความเลวลดลง เมื่อเทียบกับอายุของประชาธิปไตยล่วงเลยมามากถึง ๗๐ กว่าปีแล้ว และที่เป็นเช่นนี้น่าจะเกิดจากเหตุปัจจัยดังต่อไปนี้

๑. ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบทที่ห่างไกล ยังมีความรู้ และความเข้าใจในระบอบการปกครองที่เปลี่ยนมาใหม่ยังไม่กว้างขวาง และลึกซึ้งพอ ที่จะเลือกและไม่เลือกผู้แทนราษฎรเข้ามาทำหน้าที่เป็นปากเป็นเสียงแทนตัวเอง แต่เลือก และไม่เลือกตามการชี้นำของบรรดาหัวคะแนนที่มาพร้อมกับการเสนอผลประโยชน์ให้เป็นการแลกเปลี่ยน

๒. ผู้ที่ลงรับสมัครเพื่อเป็นผู้แทนฯ ก็มีวาระซ่อนเร้นซ่อนตัวตนที่แท้จริง ด้วยการพูดและทำในลักษณะสร้างภาพเพื่อหวังคะแนนจากผู้ลงคะแนนก่อนการเลือกตั้ง แต่ครั้นได้รับเลือกตั้งแล้วก็แสดงพฤติกรรมอันเป็นธาตุแท้ดั้งเดิม หรือที่เรียกได้ว่าเป็นสันดานออกมาในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เคยทำก่อนการเลือกตั้ง จึงทำให้ภารกิจของผู้แทนราษฎรที่ควรจะเกื้อหนุนประชาชนแปรเปลี่ยนไปเป็นทำเพื่อตัวเองและพวกพ้อง

๓. พรรคการเมืองที่โดยหลักการควรจะเป็นสถาบันทางการเมืองที่คอยเลือกคนดี มีคุณธรรม และมีความรู้ความสามารถ เพื่อเสนอให้ประชาชนเลือก พร้อมกับนำเสนอนโยบายของพรรคเพื่อเป็นแนวทางในการบริหารประเทศ ถ้าได้เป็นรัฐบาลแต่ส่วนใหญ่จะเป็นองค์กรธุรกิจทางการเมืองที่ตั้งขึ้นเพื่อรองรับแนวคิด และเจตนารมณ์ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเป็นหลัก จะคิดถึงส่วนรวมก็มาทีหลังประโยชน์ส่วนตัวจะมีอยู่บางพรรคเท่านั้นที่พอถือได้ว่า เป็นสถาบันทางการเมืองและมีระบบคัดเลือกบุคลากรโดยมุ่งเฉพาะที่มีความรู้ความสามารถ และคุณธรรมแต่พรรคในลักษณะนี้เองก็มีข้อด้อย ครั้นได้เป็นรัฐบาล ก็มักจะไม่ได้กระทำอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน จึงทำให้ขาดเสถียรภาพในทางการเมือง และอยู่ในอำนาจได้ไม่นาน ทำให้การสืบทอดเจตนารมณ์ในทางการเมืองทำได้ยาก ด้วยปัจจัย ๓ ประการดังกล่าวมาแล้ว น่าจะถือได้ว่าเป็นเหตุให้ประชาธิปไตยอายุ ๗๕ ปีของไทยไม่โตเท่าที่ควรจะเป็น และในเหตุ ๓ ประการนี้ แท้จริงแล้วก็มีเพียงประการเดียวที่เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ประชาธิปไตยของไทยไม่เติบโตก็คือ การยึดถืออัตตาธิปไตยจนเกินไปในกลุ่มผู้นำทางการเมืองนั่นเอง อีกประการหนึ่ง ในบรรดาบุคลากรทางการเมือง ที่น่าจะเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้การเมืองไทยไม่โตก็คือ นายทุนทางการเมือง ที่มีอยู่จำกัด และในความจำกัดนี้ส่วนใหญ่ยึดติดอัตตาธิปไตย

ด้วยเหตุนี้ ถ้าต้องการให้ประชาธิปไตยของไทยเติบโตไปในทิศทางเดียวกันกับประเทศที่เจริญแล้ว เช่น อเมริกา และอังกฤษ เป็นต้น ผู้นำทางการเมืองและนายทุนทางการเมืองควรจะปล่อยวางอัตตาธิปไตยลงบ้าง และหันมาเพิ่มธรรมาธิปไตยให้มากขึ้น ก็พอจะช่วยให้การเมืองไทยเติบโตได้เร็วขึ้น

๔.๙ สัปปุริสธรรม ๗

ธรรมสำหรับทำคนให้เป็นสัตบุรุษ หรือคนดี เรียกว่า สัปปุริสธรรม มี ๗ ประการ คือ

สัปปุริสธรรม ๗ หมายถึง ธรรม ๗ ประการ ของสัตบุรุษที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คือ ความเป็นคนดีที่สมบูรณ์ เป็นธรรมที่เหมาะสมต่อการเป็นผู้นำ โดยเฉพาะผู้ที่เป็นหัวหน้าคน หรือ ผู้นำที่จะต้องเป็นผู้รู้จักเหตุผล รู้จักตัวเอง และผู้อื่น รู้จักกาลเทศะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรู้จักนิสัยความต้องการความสามารถของผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อจะได้เลือกใช้คนให้ถูกกับงานหรือใช้คนให้เหมาะสมกับงาน (มักใช้คู่กับ พละ ๔ ประการ)

สัปปุริสธรรม เป็นคุณธรรมหรือคุณสมบัติของคนดี ๗ ประการ ที่เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนดี เป็นผู้ควรแก่การยกย่องนับถือเป็นคนที่สามารถให้การแนะนำในการดำเนินชีวิตที่ถูกด้วยต้องความปรารถนาดี

สัปปุริสธรรม ๗ ประการ

คุณธรรม คือ คุณงามความดี เป็นตัวคอยกำหนดให้คนประพฤติปฏิบัติดี หลักธรรมด้วย ธรรม ๗ ประการ ของสัปปุริสธรรม ซึ่งทุกคนสามารถนำมาประยุกต์ใช้ และถือปฏิบัติ โดยเฉพาะผู้ที่

เป็นหัวหน้าต้องปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา สมควรต้องกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่น และจะต้องบังคับใจตนเองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม ซึ่งจะช่วยส่งผลต่อประสิทธิภาพในการทำงาน ประกอบด้วยหลักธรรมที่ ๗ ประการ คือ

๑. ธัมมัญญุตา การรู้จักเหตุ

พระธรรมปิฎก ให้ความหมายของการรู้จักเหตุในเชิงที่ว่า คือ การรู้จัก และเข้าใจในหลักการ ระเบียบ และกฎเกณฑ์ของสิ่งต่างๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยรู้จักว่าตนจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ที่มีอยู่อย่างไร สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำภายใต้เหตุ และผลอันถูกต้อง

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักเหตุในเชิงที่ว่า ผู้นำต้องรู้คิด วิเคราะห์ในบทบาทหน้าที่ที่ตนมี พึงทำการใด พึงรับผิดชอบอย่างไร เพื่อให้กิจการงานบรรลุถึงผลสำเร็จ

ตัวอย่างการรู้จักเหตุ

– รู้จักว่า สิ่งที่ต้องทำมีวิธีการหรือกระบวนการอย่างไร

– รู้จักว่า เรื่องนั้นๆมีที่มาที่ไปอย่างไร

– รู้จักว่า สิ่งนั้นๆมีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกันอย่างไร

– รู้จักว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำมีสาเหตุมาจากอะไร

– ฯลฯ

ดังนั้น ผู้ที่รู้จักวิเคราะห์หาเหตุของสถานการณ์ และมีความรับผิดชอบในขณะปฏิบัติงานเป็นการวางแผนการดำเนินงาน ย่อมทำให้การทำหน้าที่บรรลุผลสำเร็จ

๒. อัตถัญญุตา การรู้จักผล

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายของการรู้จักผลในเชิงที่ว่า คือ การเป็นผู้รู้จักผลหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำ สามารถรู้ถึงความมุ่งหมายของธรรมแต่ละอย่างได้ชัดเจน เช่น รู้ว่าประพฤติตามธรรมข้อนี้จะได้รับผลอย่างนี้ และรู้จักที่จะแสวงหาประโยชน์ให้แก่ตนเอง และผู้อื่นเพราะเห็นด้วยปัญญาว่าเกิดผลดีจากการปฏิบัติ

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักผลในเชิงที่ว่า ผู้นำต้องยึดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ สามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับจากการดำเนินงานต่าง ๆ อย่างถูกต้อง รู้จักและเข้าใจวัตถุประสงค์ของเป้าหมายของหลักสูตร

ตัวอย่างการรู้จักผล

– รู้จักว่า เมื่อทำสิ่งนั้นจะเกิดผลดีหรือผลเสีย

– รู้จักว่า เมื่อทำสิ่งนั้นจะเกิดผลดีแก่ใคร ผลเสียแก่ใคร

– รู้จักว่า เมื่อทำสิ่งนั้นจะเกิดผลดีหรือผลเสียมากน้อยเพียงใด

– รู้จักว่า จะทำสิ่งใดจะต้องมีเป้าหมาย

– ฯลฯ

ดังนั้น ผู้ที่รู้จักพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบเสียก่อนจะลงมือปฏิบัติ ย่อมเข้าใจถึงผลทั้งหลายที่มีมาแต่เหตุ การกระทำที่รู้จักความหมาย และความมุ่งหมายของหลักการในการปฏิบัติงาน รู้จัก และเข้าใจวัตถุประสงค์ของเป้าหมายในกิจการนั้น ย่อมสามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับการดำเนินงานต่าง ๆ อย่างถูกต้อง

๓. อัตตัญญุตา การรู้จักตน

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายของการรู้จักตนเองในเชิงที่ว่า คือ ความรู้จักประมาณตนในเรื่องต่างๆ ทั้งฐานะทางการเงิน และความเป็นอยู่ ฐานะหรือตำแหน่งในหน้าที่การงาน รวมไปถึงรู้จักสภาพความคิด และจิตใจของตน เมื่อรู้ว่าตนมีกำลัง มีความคิดอย่างไร มีอุปนิสัยอย่างไร เมื่อนั้นย่อมที่จะสามารถวางตัวหรือปฏิบัติตัวได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมในสังคม

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักตนเองในเชิงที่ว่า คือ ผู้นำต้องวิเคราะห์ตนเองได้ว่า โดยฐานะ ภาวะกำลัง ความรู้ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรมมีเท่าใด เพื่อจะได้พัฒนาตนแก้ไขปรับปรุงตน เป็นการเตรียมตัวให้สอดคล้องกับงานที่จะต้องปฏิบัติ

ตัวอย่างการรู้จักตน

– รู้จักว่า ตนมีความสามารถอย่างไร เก่งด้านใด ไม่เก่งด้านใด

– รู้จักว่า ตนมีนิสัยอย่างไร

– รู้จักว่า ตนชอบหรือไม่ชอบอะไร

– รู้จักว่า ตนมีตำแหน่งหน้าที่ในการงานอย่างไร

– ฯลฯ

ดังนั้น ผู้ที่รู้จักตนเองจะสามารถวิเคราะห์ตนเองได้อย่างถูกต้องตรงกับความเป็นจริงแล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม รู้จักแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์อันจะเกิดผลดีต่องานในหน้าที่

๔. มัตตัญญุตา การรู้จักประมาณ

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายของการรู้จักประมาณในเชิงที่ว่า คือ การเป็นคนรู้จักความพอดี หรือ ความพอเพียงในทุกๆด้าน ทั้งความพอดีในตน ความพอเพียงในชีวิต รู้จักความพอดีในการพูด พอดีในการทำงาน พอดีในการหาทรัพย์ และพอดีในการจ่ายทรัพย์ ด้วยการรู้จักประมาณกำลังตนเอง

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักประมาณในเชิงที่ว่า คือ ผู้นำต้องรู้จักความพอเหมาะพอดี ในการพูด รู้จักประมาณในการบริหารงบประมาณ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้ใต้บังคับบัญชา โดยมุ่งพัฒนาประสิทธิภาพของการงาน และประโยชน์อันที่จะเกิดแก่ส่วนรวม

ตัวอย่างการรู้จักประมาณ

– รู้จักประมาณตนว่าอยู่ตำแหน่งใดเมื่อเทียบกับผู้อื่นที่ตำแหน่งสูงกว่าที่ควรนอบน้อมให้ความเคารพ

– รู้จักประมาณกำลังทรัพย์ของตนในการซื้อสิ่งของ

– รู้จักประมาณกำลังตนเองขณะทำงาน

– รู้จักประมาณประโยชน์แก่ตนในปริมาณที่พอเหมาะ

– ฯลฯ

ดังนั้น ผู้ที่รู้จักความพอเหมาะพอดีในการปฏิบัติงาน ย่อมทำให้กิจการงานเป็นไปตามระเบียบแบบแผนที่วางเอาไว้ ทั้งนี้ พึงใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาประยุกต์ใช้ยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจ และปฏิบัติได้ง่ายขึ้น

๕. กาลัญญุตา การรู้จักเวลา

พระธรรมปิฎก ให้ความหมายของการรู้จักเวลาในเชิงที่ว่า คือ การเข้าใจในกาลเวลาอันสมควร และระยะเวลาที่เหมาะสมสำหรับการทำกิจอันใด ๆ และพึงใช้กาลเวลานั้นให้เหมาะสม เช่น รู้ว่าเวลาไหนควร เวลาไหนไม่ควรทำ รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร อะไรควรทำก่อน อะไรควรทำหลัง ด้วยการจัดลำดับของงาน และเวลาให้สัมพันธ์กัน รวมถึงรู้จักประมาณเวลาขณะทำสิ่ง ๆ นั้นให้เหมาะสม

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายของการรู้จักเวลาในเชิงที่ว่า คือ ผู้นำต้องรู้จักคุณค่าของกาลเวลา รู้ว่าเวลาใดทำ และเวลาใดควรหยุด รู้ว่าเวลานี้ควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไร พร้อมกับรู้จักประมาณเวลาที่ใช้ขณะทำงานให้มีอย่างเหมาะสม ผู้ที่รู้จักกาลเวลานี้ ย่อมเป็นคนตรงเวลา และเป็นคนที่รู้คุณค่าของเวลา สามารถบริหารกิจการงานให้รุ่งเรืองต่อไปได้ด้วยดี

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักเวลาในเชิงที่ว่า คือ การรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ต้องใช้ในการวางแผน การเตรียมการ หรือการกิจการนั้นๆ

ตัวอย่างการรู้จักกาลเวลา

– รู้จักเวลาเข้างาน เวลาเลิกงาน

– รู้จักงานใดทำก่อน งานใดทำหลัง

– รู้จักเวลาอ่านหนังสือ เวลาเข้านอน

– รู้จักเวลาพูด เวลาใดไม่ควรพูด

– ฯลฯ

ดังนั้น ผู้ที่เป็นคนรู้คุณค่าของเวลา รู้จักลำดับเวลาความสำคัญของงานที่สัมพันธ์กับเวลาว่าควรทำหรือควรจะพักผ่อน ว่าควรทำอันใดก่อนหลัง เมื่อถึงเวลาทำงานควรทำงานทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถ

๖. ปริสัญญุตา การรู้จักชุมชน

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายของการรู้จักชุมชนในเชิงที่ว่า คือ การเป็นผู้รู้จักชุมชนถิ่นอาศัย หรือสังคมที่ตนอาศัยอยู่ รวมถึงรู้จักว่าชุมชนเหล่านั้นมีความต้องการอะไร มีความเห็นหรือข้อตกลงอย่างไร เมื่อทราบเช่นนั้นแล้ว ย่อมทำให้สามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้อย่างมีความสุข และเกิดความร่วมมือจากชุมชนอย่างแท้จริง

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักชุมชนในเชิงที่ว่า คือ ผู้นำต้องรู้จักถิ่น การปฏิบัติในถิ่นที่เป็นชุมชน ผู้นำควรจะต้องรู้ว่าชุมชนที่ตั้งอยู่นั้นมีระเบียบแบบแผน มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างไร ผู้นำควรเข้าไปสอบถามถึงความต้องการ ซึ่งจะทำให้ทราบว่า ควรจะสงเคราะห์อย่างไร ควรบำเพ็ญประโยชน์อย่างไร

ดังนั้น ผู้ที่รู้จักปรับตัวให้เข้ากับชุมชน และเข้าใจในสภาพของชุมชนในด้านระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณีโดยการปรับปรุงตนเองให้เหมาะสมกับชุนชนนั้น ๆ

ตัวอย่างการรู้จักชุมชน

– รู้จักว่า ชุมชนมีกฎเกณฑ์หรือข้อตกลงร่วมกันอย่างไร
– รู้จักว่า ชุมชนมีขนบธรรมเนียม และประเพณีอย่างไร
– รู้จักว่า ชุมชนมีความขาดแคลนในด้านใด
– รู้จักว่า ชุมชนมีความต้องการอย่างไร
– ฯลฯ

๗. ปุคคโลปรปรัญญุตา การรู้จักบุคคล

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมายของการรู้จักบุคคลในเชิงที่ว่า คือ การเป็นผู้รู้จักเลือกคบคน ใครควรคบหรือไม่ควรคบ และรู้จักว่าคนแต่ละคนมีอุปนิสัยใจคอที่แตกต่างกัน มีคุณธรรมต่างกัน มีความประพฤติต่างกัน มีหน้าที่การงานต่างกัน ดังนั้น จึงควรรู้จักเลือกคบหาคนที่ควรคบ ทำให้ได้คนดี คนทำงานเก่ง และเหมาะสมกับงาน

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักบุคคลในเชิงที่ว่า คือ ผู้นำต้องรู้จัก และเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล เนื่องจากผู้นำนั้นจะต้องทำงานร่วมกับบุคคลหลายฝ่าย โดยส่วนใหญ่จะเป็นการทำงานในรูปคณะกรรมการ ผู้นำจะต้องรู้จัก และเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าแต่ละบุคคลมีอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม จึงจะสามารถปฏิบัติต่อบุคคลอื่นสัมพันธ์เกี่ยวข้องจะให้เกียรติยกย่องตามสมควรแห่งสถานภาพ

ตัวอย่างการรู้จักคน

– รู้จักว่า คนนั้นมีนิสัยอย่างไร
– รู้จักว่า คนนั้นมีประวัติเสื่อมเสียหรือไม่
– รู้จักว่า คนนั้นมีความสามารถอย่างไร

– รู้จักว่า คนนั้นไม่เก่งในด้านใด

– ฯลฯ

ดังนั้น ผู้ที่รู้จักบุคคล และเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยรู้จักเลือกบุคคลให้เหมาะสมกับงานเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติงานในสถานศึกษา

สัปปุริสธรรม ๗ ประการ นอกจากจะทำให้ผู้นำหรือผู้ปฏิบัติงานสามารถบริหารงานได้ดีแล้ว ยังเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ทำให้สามารถรักษาความเป็นมนุษย์ของตนไว้ได้ รวมถึงคุณสมบัติของคนดีที่สมบูรณ์ คือ เป็นคนดี คนฉลาด และเหมาะสมอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

๔.๑๐ หลักธรรมสำหรับประยุกต์

ใช้สำหรับผู้ปกครอง ที่สำคัญคือ ธรรมโลกบาล คือคุ้มครองโลก ๒ อย่าง ได้แก่

๑. หิริ ความละอายแก่ใจ

๒. โอตตัปปะ ความเกรงตัวต่อบาท

หิริโอตตัปปะ คือ **ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป**

คำว่าหิริโอตัปปะ เกิดจากการรวมกันของคำสองคำคือ

หิริ หมายถึง ความละอายต่อการทำบาป ละอายต่อการทำชั่วทำเลวของตนเอง

โอตัปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาป ความเกรงกลัวผลของการกระทำบาป การกระทำชั่วของตนเอง**หลักธรรมะหิริโอตัปปะ** นี้ พระพุทธองค์ท่านทรงตรัสไว้ เพื่อเป็นการเตือนสติคนให้มีสติยั้งคิด ให้ไตร่ตรองก่อนการกระทำใดๆ ให้วิเคราะห์ว่าสิ่งที่ตนกำลังกระทำนั้นเป็นสิ่งดีงามหรือสิ่งชั่วช้า ถ้าเป็นสิ่งชั่วช้าก็ให้นึกละอายที่จะกระทำเช่นนั้น และให้นึกเกรงกลัวผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำของตน

คำ ว่า **หิริ** คือ ความละอายใจ อายมิใช่อายอย่างธรรมดา ที่หนุ่มสาวอายกัน มันอายซึ้งเข้าถึงใจจริงๆ ไม่ใช่อายผิวเผินภายนอก หนุ่มสาวมักอายรูปร่างภายนอก เราคิดจะทำสิ่งใดที่ชั่ว มันละอายขึ้นมาในใจ เพียงแต่คิดเท่านั้น คนอื่นยังไม่เห็นเลยมันเกิดความละอายขึ้นมาแล้ว คิดทำชั่วคืออย่างไร สิ่งใดที่เป็นไปเพื่อความเลวทรามไม่ถูกต้องทางธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอัน นั้นเป็นความเลว อะไรที่มันวัดว่ามันถูกหรือไม่ถูก อันนี้ง่ายนิดเดียว คนที่ไม่เคยรู้ถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็อาจจะเข้าใจได้ คือถ้าเราทำอะไรลงไป ถ้าหากว่ามันไม่ถูกต้องแล้วมันรู้สึกละอายกระดากในใจตนเอง แต่ตามหลักท่านบอกว่านักปราชญ์ทั้งหลายไม่สรรเสริญ ไม่นิยม นั่นเรียกว่า ผิดจากธรรม

เราไม่ใช่นักปราชญ์ ไม่ใช่นักรู้ แต่เรารู้ภายในของเราเอง อย่างฆ่าสัตว์ มันคิดกระดากในใจ คือเราไม่ฆ่าสัตว์เพียงคิดจะฆ่าก็กระดากในใจ แต่ผู้ที่เขาฆ่าสัตว์มาจนชินแล้วก็ไม่กระดากเท่าไร

เรียกว่า มันไม่มีธรรมในตัว เราคิดจะฆ่าเท่านั้นแหละ มันนึกกระเดียมกระดากในตัว เรียกว่า ของไม่ดี คือบาป คนทั้งหลายไม่นิยม นักปราชญ์ไม่นิยม

บรรดา คนทั้งหลายย่อมกลัวความชั่ว คนอื่นก็กลัว ตัวของเราก็กระดาก สัตว์ทั้งหลายแม้เดียรฉานไม่รู้เดียงสา เห็นเราทำท่าทางกิริยาอาการลงมือฆ่าให้เห็นมันก็กลัวแล้ว อันนั้นแหละความชั่ว ถ้าหากเราทำดี อันนี้ตรงกันข้าม เป็นมิตรเป็นสหายพวกพ้อง อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้แต่สัตว์เดียรฉานก็ขุนเชื่องไม่คิดกระดากเป็นมิตรกับเรา เข้าไปในป่ารกมีเสือ หมี ผีร้าย ซึ่งเป็นของดุที่สุด คนกลัวที่สุด ถ้าหากมีเมตตา ไม่ปรารถนาจะทำชั่วช้าแล้ว เขาก็มาสนิทสนมกับเรา ไม่เห็นมีกลัวอะไร นั่นแหละความดี คือความละอายในใจของเรา ไม่กล้าทำชั่ว

ความ ละอายนี่แหละเป็นต้นเหตุให้ทำความดี ความดีทั้งหมดเกิดจากความละอายนี้ทั้งนั้น ความไม่ดีเกิดจากความไม่ละอายนั่นเอง ศีล ๕ ข้อมีความละอายเป็นเบื้องต้น เป็นสมมุติฐาน หากว่ามีความละอายในใจแล้วไม่กล้าทำ ศีลข้อนั้นก็งดเว้นได้หมด ลักทรัพย์ก็เหมือนกัน ถ้าหากของตกอยู่ในป่า ไม่มีเจ้าของแต่เราไปหยิบเอา เกิดสงสัยว่าจะมีเจ้าของหรือไม่หนอ แล้วก็คิดกระดากในใจยังไม่กล้าที่จะเอา จนแน่ใจตนเองเสียก่อนว่าไม่มีเจ้าของ

อย่างลูกไม้ ผลไม้ มันเกิดในป่าไม่มีเจ้าของหวงแหน แน่แก่ใจแล้วว่าไม่มีเจ้าของจึงถือเอาด้วยความสนิทใจ ถ้าหากของที่ตกเช่นเป็นของในบ้านมาตกในป่า เอ๊ะ นี่มันของคนเขาเอามานี่ มันก็ไม่เอา เอาก็ไม่สนิท นั่นแหละมันจะไปลักไป ขโมยได้อย่างไร การประพฤติผิดมิจฉาจาร มุสาวาท ดื่มสุราเมรัย เหมือนกันหมดทุกอย่าง ศีล ๘ ก็เหมือนกัน ถ้ามีหิริอยู่ในใจละอายใจแล้วไม่กล้าทำทั้งนั้น แม้ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ก็เหมือนกันหมด พูดถึงเรื่อง “ธรรม” ความรู้ตัว ความละอายในตัวนั้นแหละเป็นธรรม ความละอายในตัวเกิดรู้สึกขึ้นมามันเป็นธรรมแล้ว ธรรมเกิดพร้อมกันกับศีล เกิดในที่เดียวกันนั่นแหละ คือเกิดจากหัวใจของคนเรา ไม่ใช่เกิดจากที่อื่น ศีลก็เกิดที่หัวใจนั่นแหละ ที่ละอายแล้วไม่กล้าทำ ธรรมก็เกิดที่หัวใจ ความรู้สึกละอายเกิดขึ้นในที่นั่นเรียกว่า หิริ

โอตตัปปะ คือ ความเกรงกลัว เมื่อรู้สึกมีความละอายในใจแล้วเกิดความกลัว กลัวความชั่ว กลัวเขาจะรู้ จะเห็น กลัวจะอับอายขายขี้หน้า กลัวผู้ใหญ่ เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ หรือผู้บังคับบัญชา ท่านจะรู้จะเห็นเอาโทษเอาทัณฑ์ มีความละอาย มีความกลัวละคราวนี้ก็ไม่กล้าทำเท่านั้นเอง

เมื่อมีหิริโอตตัปปะ อย่างนี้แล้ว กฎหมายบ้านเมืองทุกมาตราไม่มีใครกล้าทำผิดหรอก อย่าว่าแต่ธรรมเลย การอยู่ด้วยกันเป็นหมู่คณะ เป็นพรรคเป็นพวกหลายคนด้วยกัน ถ้ามีหิริโอตตัปปะแล้วไม่มีอิจฉาริษยาเบียดเบียนซึ่งกันและกันมันก็เป็นสุขเท่านั้น หากคิดผิดประทุษร้ายเกิดความละอายและกลัวขึ้นมา นั่นธรรมเตือนขึ้นมาแล้ว เลยไม่กล้าทำความชั่ว ครั้นทำลงไปก็เป็นเหตุให้เดือดร้อนวุ่นวาย ตนเองเดือดร้อนเพราะทำชั่ว คิดชั่ว แล้วก็เป็นเหตุให้คนอื่นเดือดร้อนอีกด้วย

เรียกว่า ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ผู้ประพฤติสุจริตก็มี หิริโอตตัปปะ อยู่ในตัวนั่นแหละ เรียกว่า ประพฤติธรรมสุจริต ผู้ประพฤติธรรมดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้ มันก็สวมหัวใจของ

เรามาแต่เบื้องต้นนั่นน่ะซี จะสุขที่ไหน สุขแต่เบื้องต้นที่เราประพฤติดี ประพฤติชอบ มันไม่เดือดร้อนวุ่นวาย คนอื่นก็สุข อยู่หมู่มากด้วยกันก็สุข หมู่น้อยก็เป็นสุขด้วยกันทั้งหมด ไม่มีเดือดร้อนวุ่นวาย จึงว่าธรรมอันนี้เป็นของดี

ธรรมของพระ พุทธเจ้าสอน ไม่ใช่เป็นของตื้นๆ ต่ำๆ มีความลึกซึ้งสุดเข้าถึงหัวใจของบุคคล ถ้าปฏิบัติเป็นธรรมแล้วจะอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกันหมดทุกคน ฉะนั้นให้ฟังธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าฟังไม่เข้าใจฟังแล้วก็หายไปเลยไม่สนใจถึงเรื่องธรรมนั้นๆ บางทีเข้าใจว่าธรรมอันนี้เป็นของตื้นต่ำเลยไม่อยากฟังซ้ำ แท้ที่จริงเรานะเป็นคนตื้นฟังไม่ลึกซึ้งถึงธรรมนั้นต่างหาก จึงไม่ซาบซึ้งถึงอรรถธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

ถ้าปฏิบัติธรรมซึ้ง ถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าจริงแล้ว มันไม่ใช่แต่เพียงแค่นั้น มันซึ้งเข้าไปอีกจนเหลือที่จะพูดให้คนฟัง ท่านพูดให้คนอื่นฟังแต่เพียงตื้นๆ แล้ว แต่ความลึกซึ้งของธรรมจริงๆ ในหัวใจของผู้ที่เห็นธรรมปฏิบัติธรรมนั้น ไม่สามารถพูดออกมาได้เมื่อฟังแล้ว เข้าใจแล้ว จงตั้งใจฝึกปฏิบัติไปพร้อมๆ กัน เมื่อยังไม่เข้าใจก็ให้ตั้งใจสนใจในเรื่องนั้นๆ หากจะค่อยซาบซึ้งเข้าไปเองหรอกเรื่องเหล่านี้มันอยู่ที่ความสนใจและตั้งใจปฏิบัติตาม

หิริ (ความละอายต่ออกุศล) และ โอตตัปปะ(ความเกรงกลัวต่ออกุศล) ต่างก็เป็นสภาพธรรมฝ่ายดีด้วยกันทั้งคู่ คือ เป็นโสภณสาธารณเจตสิก ที่เกิดร่วมกับจิตฝ่ายดีทุกประเภท และเกิดพร้อมกันทุกครั้ง เป็นความละอาย และความเกรงกลัวต่ออกุศล กลัวต่อผลของบาปอกุศลที่จะเกิดขึ้น เพราะบาปอกุศลนำมาซึ่งความทุกข์ความเดือดร้อนในภายหลัง กุศลจิต มีหลายขั้น เพราะฉะนั้น หิริ โอตตัปปะ จึงมีหลายระดับ ตามระดับขั้นของจิต ด้วย เริ่มตั้งแต่เกิดร่วมกับกุศลจิตในชีวิตประจำวัน จนกระทั่งสูงสุด คือ ขณะที่มรรคจิตเกิดขึ้น ทำกิจประหารกิเลส หิริ โอตตัปปะ ก็เกิดร่วมกับมรรคจิต ซึ่งเป็นโลกุตตรกุศล หิริ และโอตตัปปะ เป็นธรรมฝ่ายดี เมื่อเกิดขึ้นทำกิจหน้าที่ของตน อกุศลจิตย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้ และที่สำคัญธรรม ๒ ประการนี้ เป็นธรรมคุ้มครองโลก เป็นเครื่องเกื้อกูลให้สัตว์โลกอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สงบร่มเย็น ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่กระทำในสิ่งที่ไม่ดีทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ อีกประการหนึ่ง เพราะมีความละอายและมีความเกรงกลัวต่ออกุศล กลัวต่อภัยคือการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์อย่างไม่มีวันจบสิ้น ซึ่งเต็มไปด้วยทุกข์นานาประการ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้แต่ละบุคคลได้มีวิริยะอุตสาหะที่จะฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง อบรมเจริญปัญญาสะสมความเข้าใจถูก เห็นถูก เป็นปกติในชีวิตประจำวันบ่อย ๆ เนือง ๆ เพื่อวันหนึ่งข้างหน้าจะเป็นผู้ที่สามารถดับกิเลสทั้งหลายทั้งปวงได้ ไม่ต้องมีการเกิดอีกในสังสารวัฏฏ์ ที่สำคัญต้องเข้าใจว่า ธรรม เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร แม้แต่สภาพธรรมฝ่ายดี ก็เช่นเดียวกัน เพราะเคยสะสมกุศล เห็นประโยชน์ของกุศลธรรม พร้อมทั้งเห็นโทษของอกุศลธรรมในชีวิตประจำวัน กุศล-ธรรม มี หิริ และ โอตตัปปะ เป็นต้น จึงเกิดขึ้น โดยไม่มีตัวตนที่บังคับหรือทำขึ้นมาได้ แต่เกิดขึ้นเป็นไปแล้วตามเหตุตามปัจจัย

สรุปว่า (๑) **หลักหิริโอตตัปปะ** คำว่า “หิริ” หมายถึง “การละอายต่อบาป” ซึ่งคำว่า “บาป” หมายถึง “สิ่งที่ทำให้จิตใจเสีย คือมีคุณภาพต่ำลง ไม่ว่าจะเสียในแง่ใดล้วนเรียกว่าบาปทั้งสิ้น สิ่งที่ทำแล้วเป็นบาป หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง บาปหมายถึงสิ่งที่มนุษย์นั้นไม่ควรกระทำ ไม่ว่าด้วยทางกาย วาจา หรือใจ เพราะเป็นสิ่งที่พึงจะนำทุกข์มาให้แก่ตนและผู้อื่น บาปในบริบทนี้ คือสิ่งที่ตรงกันข้ามกับคำว่า “สุจริต” นั่นคือ “ทุจริต” ฉะนั้น หิริ จึงหมายถึงการเกรงกลัวต่อความทุจริตอย่างใดอย่างหนึ่งที่มนุษย์กำลังตัดสินใจกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการทุจริตทางใจที่เริ่มจากการคิดและมุ่งหวังจะคดโกง หรือคอร์รัปชัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การคิดแสวงหาช่องทางที่จะกระทำ เมื่อตัดสินใจแล้วจึงนำกายไปคดโกงด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมไปถึงการใช้วาจาพูดจาหว่านล้อม หรือบิดเบือนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตัวเองปรารถนา

ในขณะที่โอตัปปะ หมายถึง “การเกรงกลัวต่อผลของบาปที่จะเกิดขึ้นตามมา” การที่มนุษย์ตระหนักรู้ถึงผลที่จะเกิดขึ้นตามมาภายหลังที่ได้ตัดสินใจทุจริตคดโกงด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการถูกจับได้ การติดคุก และการเสียชื่อเสียงเกียรติภูมิของตัวเอง และตระกูล จึงจะเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้มนุษย์หยุดยั้งที่จะตัดสินใจประพฤติทุจริตคดโกงทรัพย์สมบัติของบุคคลอื่น หรือสมบัติสาธารณะ

หลักธรรมว่าด้วยหิริโอตัปปะ อันหมายถึงความละอายต่อบาป และเกรงกลัวต่อผลบาปที่จะเกิดตามมานั้น ถือได้ว่า เป็นแรงจูงใจสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ยึดมั่นอยู่ในความสุจริตทั้งทางใจ กาย และวาจา แต่เมื่อใดก็ตามที่ธรรมคู่นี้ล้มสลายลงไปจากใจ จะทำให้มนุษย์ไม่สามารถอยู่ร่วมกันในโลกได้อย่างมีสันติสุข เพราะหลักธรรมชุดนี้ ถือได้ว่าเป็นธรรมสำหรับคุ้มครองโลก เพื่อให้ชาวบ้านละอายและเกรงกลัวที่จะทำให้ผิดพลาดบกพร่องต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก

ตัวแปรสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ไม่ละอาย และเกรงกลัวต่อผลของบาปที่จะเกิดตามมา คือ “ความโลภ” จากกรณีศึกษาจำนวนมากพบว่า เมื่อมนุษย์ถูกความโลภครอบงำ จะกลายเป็นแรงจูงใจให้มนุษย์เห็นแก่ประโยชน์เฉพาะหน้าที่จะเกิดขึ้น ตัวอย่างที่เกิดขึ้นในคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ “กรณีที่เกิดขึ้นในอัคคัญสูตร” ที่ประชาชนอาศัยอยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งนี้ เมื่อข้าวสาลีเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มนุษย์จะเก็บข้าวรับประทานเพียงเพื่อประทังความหิว เมื่ออิ่มแล้วก็กลับไปทำหน้าที่ของตัวเอง แต่เมื่อจำเนียรกาลผ่านไป มนุษย์บางกลุ่มสนใจเฉพาะความอยู่รอดของตัวเอง รวมไปถึงครอบครัวของตนเอง จึงเกิดการสะสมโดยการเก็บเกี่ยวข้าวสาลีที่เป็นสมบัติสาธารณะไปเป็นของตนเอง โดยมิได้สนใจความอยู่รอดของคนอื่น จึงตัดสินใจเก็บเกี่ยวไปเพื่อประโยชน์ส่วนตนโดยไม่สนใจ และกลัวว่าคนอื่นๆ จะอยู่รอดหรือไม่ จากความไม่ละอายใจต่อเพื่อนร่วมสังคม และไม่เกรงกลัวว่าสังคมจะตำหนิหรือไม่ดังกล่าว จะทำให้สังคมเกิดความโกลาหล และขาดสันติสุขจนเป็นที่มาของการทุบต่อ และตำหนิซึ่งกันและกัน ฉะนั้น ความละอายและความเกรงกลัวจึงเป็นตัวแปรสำคัญในการคุ้มครองโลกและสังคมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขมากยิ่งขึ้น

สรุป หลักธรรมตามหลักพุทธธรรม มีทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ที่นำมากล่าวในที่นี้มีเพียง ๑๐ หมวด เพราะมีความจำเป็นสำหรับผู้ปกครองจริง ๆ ส่วนธรรมเหล่าอื่นก็มีความสำคัญเช่นกัน แล้วแต่ว่าใครจะนำหมวดไหนไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับ การปกครองของแต่ยุคสมัย ถ้าจะนำมาทั้งหมดก็มากเกินไป

บทที่ ๕
สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การปกครองโดยใช้หลักธรรม หรือการใช้หลักธรรมในการปกครอง ดังข้อความที่ปรากฏในธัมมราชาสูตรว่า “พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการ รักษา ป้องกันและคุ้มครองชนภายในโดยธรรม” (องฺ.ปญฺจก.๒๒/๑๓๓/๒๑๕) หลักการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดีในพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครอง ส่วนหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดีสากลเน้นที่ตัวระบบการบริหารงาน อย่างไรก็ตาม การที่จะปฏิบัติตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดีมิใช่เรื่องง่ายเพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมระบบอุปถัมภ์ เล่นพรรค เล่นพวก ถือเส้นถือสาย พร้อมทั้งมีกลุ่มผู้มีอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ อีกมากมาย ปัญหาเหล่านี้ทำให้ไม่สามารถนำหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดีไปประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพในบางหน่วยงาน ก่อให้การทุจริต คอรัปชัน การประพฤติมิชอบ ผลประโยชน์ทับซ้อนในนโยบายของรัฐ การดำเนินการโครงการของรัฐขาดความโปร่งใส่ ไม่สามารถตรวจสอบได้ ขาดหลักนิติธรรมในการบังคับใช้กฎหมาย มีการตีความกฎหมายหลายมาตรฐาน การบริหารงานของรัฐไม่ได้คำนึงถึงความคุ้มค่า แต่มุ่งเอาใจประชาชนในรูปแบบของประชานิยม นอกจากนี้ การติดสินใจในการดำเนินการโครงการต่าง ๆ ขาดการมีส่วนของประชาชน ประชาชนแบ่งฝัก แบ่งฝ่าย ขาดการประสานความสามัคคี ปัญหาเหล่านี้ทั้งหมดล้วนแต่เป็นผลมาจากการขาดหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดีในการบริหารประเทศทั้งสิ้น

๑. แนวคิดเกี่ยวกับการปกครองและระบบทางสังคมในพุทธศาสนา

จากอัคคัญญสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ วาเสฏฐสามเณรและภารทวาชสามเณร เนื่องจากสามเณรทั้งสองออกบวชจากวรรณะพราหมณ์ ซึ่งถือว่าเป็นวรรณะสูง และได้รับการดูถูกดูแคลนจากคนในวรรณะพราหมณ์ด้วยกันว่าเป็นสมณะหัวโล้น เกิดในวรรณะต่ำ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธระบบวรรณะโดยทรงชี้ให้เห็นว่า มนุษย์มิได้ถูกแบ่งเป็นวรรณะตามการสร้างของพระพรหม แต่การแบ่งวรรณะเกิดขึ้นจากอาชีพและตำแหน่งหน้าที่ พระสูตรนี้ ได้ทรงชี้ให้เห็นว่า “มนุษย์มิได้ประเสริฐหรือเลวทรามเพราะชาติกำเนิด แต่จะเป็นผู้ประเสริฐหรือเลวทรามเพราะการกระทำ คนทุกวรรณะ และชนชั้นถ้าประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ มีความเห็นผิด ประกอบกรรมซึ่งเกิดจาก

ความเห็นผิด เมื่อตายไปก็เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เหมือนกัน ถ้าตรงกันข้าม คือ ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ มีความเห็นชอบ ประกอบกรรมซึ่งเกิดจากความเห็นชอบ เมื่อตายไปก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน หรือถ้าทำทั้งสองอย่างคือ (ชั่วก็ทำ ดีก็ทำ) ก็จะได้รับทั้งสุขและทุกข์เหมือนกัน “ (ที.ปา. ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒)

ในพระสูตรนี้ จะพบรูปแบบการปกครองที่เป็นประชาธิปไตยจากการที่ประชาชนเลือกผู้นำขึ้นมาปกครองตนเองเพื่อช่วยดูแลสวัสดิภาพ สวัสดิการและจัดการกับความขัดแย้งในหมู่ชน และเรียกว่า “สมมติราช” เพราะได้รับการสมมติให้เป็นผู้ปกครองบ้าง เรียกว่า กษัตริย์ เพราะมีหน้าที่ในการแบ่งปันเขตแดนหรือที่นา เรียกว่า “ราชา” เพราะนำมาซึ่งความยินดีแก่ประชาราษฎร์ โดยผู้ที่ถูกคัดเลือกให้เป็นผู้นำนั้นจะต้องมีภาวะผู้นำ มีธรรมในการปกครอง มีสติปัญญา ดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรม และไม่เห็นแก่ตัว พระราชาที่ครองแว่นแคว้นโดยธรรม ก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็น “ธรรมราชา” ดังที่ปรากฏในจักกวัตติสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้วมีพระราชาจักรพรรดิพระนามว่าทัลหเนมิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชำนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีเสนาของข้าศึกได้พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มิต้องใช้อาชญา มิต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดิน มีสาครเป็นขอบเขต” (ที.ปา. ๑๑/๘๑/๖๐)

ธรรมราชาในจักกวัตติสูตรได้กล่าวถึงแนวคิดการบริหารจัดการโดยยึดธรรมเป็นใหญ่ โดยการนำธรรมมาใช้คุ้มครอง ป้องกัน ประชาราษฎร์ในแว่นแคว้นตามฐานะ พระสูตรชี้ให้เห็นว่าพระราชาจะทรงธรรมได้นั้นจะต้องมีที่ปรึกษาที่ทรงธรรม นั่นก็คือ สมณพราหมณ์ หรือ นักบวชในศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่า โครงสร้างการปกครองของพุทธจักรสามารถอยู่ร่วมกันกับอาณาจักรได้เป็นอย่างดี ซึ่งในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม คือหลักปฏิบัติต่าง ๆ ในหลายเหตุการณ์ให้แก่ฝ่ายปกครองบ้านเมือง เช่น ทรงแสดงธรรมแก่ชาววัชชีเรื่องอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เน้นเรื่องความพร้อมเพรียงสามัคคีกันในการประกอบกิจการ และการดูแลด้านสวัสดิการแก่ประชาชน การทรงสอนพระเจ้าแผ่นดินและนักปกครองในสมัยนั้นให้ยกเลิกการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญมาเป็นการรักษาศีล บำรุงพืชพันธ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร ส่งเสริมข้าราชการที่ซื่อสัตย์สุจริตให้เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน และส่งเสริมอาชีพเป็นต้น และการห้ามพระญาติมิให้ทำสงครามแย่งน้ำเป็นต้น

การศึกษาเรื่องผู้นำหรือภาวะผู้นำนี้ ส่วนสำคัญเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้นำและการปฏิบัติภารกิจ หน้าที่ต่าง ๆ ของผู้นำในฐานะผู้ใช้อิทธิพล (Influencer) เพื่อเป็นมรรควิธีให้บังเกิดอิทธิพล (Influencer) ต่อพฤติกรรมของผู้ใต้บังคับบัญชา หรือผู้อยู่ใต้อิทธิพล (Influencer) หรือผู้

ตาม (Follower) ในสถานการณ์ต่าง ๆ กัน เช่น การวางแผน การวินิจฉัยส่งการ และการควบคุมงาน เป็นต้น

ผู้นำในฐานะผู้ใช้อิทธิพล และ/หรืออำนาจที่จะปฏิบัติให้บังเกิดความร่วมมือประสานงานกัน เพื่อให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ โดยเฉพาะในการบริหารงานนั้น การใช้อำนาจหน้าที่เพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติงานมีอยู่เป็นอันมาก หากใช้อำนาจไปในทางไม่สุจริตและไม่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมแล้ว ก็ย่อมนำความเสื่อมเสียมาสู่หน่วยงานได้อย่างง่ายดาย

๕.๒ ประเภทผู้นำ

๑. ผู้นำแบบอัตนิยม (Autocratic Leaders) ผู้นำแบบนี้บางทีเรียกว่า “แบบอัตตาธิปไตย” เป็นผู้นำประเภทที่ถืออำนาจเป็นใหญ่ มีลักษณะถือตัว และเชื่อมั่นในตนเองมาก ชอบวางท่าทางใหญ่โต ไม่ค่อยรับฟังหรือให้เกียรติคนอื่น เข้าทำนองที่ว่า “ฉันแน่กว่าคนอื่น” จะทำอะไรก็ใช้อำนาจเป็นตั้ง ผู้นำแบบนี้มักจะเน้นอยู่ที่สมรรถภาพของการทำงานของตนเอง และต้องการขยายอำนาจของตนออกไปในทุกวิถีทางด้วยวิธีการต่าง ๆ เท่าที่จะกระทำได้ ผู้นำแบบนี้เรียกวันตามภาษาพูดว่า “ยอดนักเบ่ง” การบริหารงานแบบนี้จะมีลักษณะโดยทั่ว ๆ ไป

๒. ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez - faire leaders) ผู้นำที่ใช้อำนาจแบบนี้บางทีเรียกว่า (Free - rein leaders) ผู้นำแบบนี้มักทำหน้าที่คล้ายบุรุษไปรษณีย์ การใช้อำนาจควบคุม ผู้ใต้บังคับบัญชากระทำแต่น้อย บรรดาผู้ใต้บังคับบัญชาก็มีเสรีในการที่จะวินิจฉัยสั่งการ หรือหันเหให้เรื่องราวต่าง ๆ เป็นไปตามอัธยาศัย ผู้ที่เป็นหัวหน้าคอยแต่ลงนามหรือผ่านเรื่องเท่านั้น จะหาความรับผิดชอบจากภาวะผู้นำแบบนี้ได้ยากมาก เข้าทำนองผู้นำที่เรียกว่า “ไม่เอาไหน” การบริหารแบบนี้จะมีลักษณะโดยทั่วไป

๓. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic leaders) ผู้นำแบบนี้เป็นแบบอย่างที่จัดว่าดีที่สุด และอำนวยผลในการบริหารงานมากที่สุด ผู้นำแบบนี้เรียกว่าเป็นพวกใจกว้าง คือถือความคิดเห็นของกลุ่มเหนือกว่าตนเอง จะดำเนินการบริหารงานสิ่งใดก็มักจะกระทำไปในนามของกลุ่ม เพราะต้องการที่จะให้เกิดความร่วมมือร่วมใจจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย การบริหารงานจะเน้นหนักไปในทางที่จะให้เกิดความเข้าใจอันดีกันเสียก่อนเป็นเครื่องสนับสนุนลักษณะของการบริหารงานทั่ว ๆ ไปของผู้นำประเภทนี้

ข. พิจารณาพฤติกรรมของผู้นำ การศึกษาพิจารณาผู้นำในลักษณะนี้ นับว่าเป็นแบบที่น่าสนใจมากอีกแบบหนึ่ง เพราะเป็นแบบที่จะสะท้อนให้เห็นสภาพการณ์อันแท้จริงขององค์การที่เกิดจากภาวะผู้นำโดยตรง ซึ่งจะทำให้ได้ทราบถึงสัมพันธภาพของผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา ทัศนคติและท่าที ตลอดจนกำลังขวัญในการปฏิบัติงานของบุคคลในองค์การ

ศาสตราจารย์ Halpin และศาสตราจารย์ Winer ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลตัวอย่างจำนวน ๑๓๐ ตัวอย่าง จากเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับองค์การธุรกิจ พบว่า ภาวะผู้นำจำแนกได้เป็น ๘ แบบ และเมื่อนำมาวิเคราะห์โดยหาค่าสหสัมพันธ์แล้ว ปรากฏว่า ได้ลักษณะของภาวะผู้นำที่แตกต่างกันอย่างแน่ชัด ๔ แบบด้วยกัน คือ

๑. ลักษณะที่พึงพอใจ (Consideration) พฤติกรรมของผู้นำแบบนี้มีลักษณะที่เป็นมิตร มีการปฏิบัติต่อกันด้วยดี มีการยอมรับนับถือซึ่งกันและกัน และก่อให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

๒. ลักษณะที่วางแนวให้ปฏิบัติ (Initiating structure) พฤติกรรมของผู้นำแบบนี้พยายามจัดระเบียบ และกำหนดหน้าที่หรือบทบาทของผู้ใต้บังคับบัญชา นอกจากนั้นก็ยังวางแบบแผนการดำเนินในองค์การ การติดต่อสื่อสารอย่างมีระเบียบ และกำหนดแนวทางในการดำเนินงานอย่างเคร่งครัด ให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติตาม

๓. ลักษณะที่ถือผลผลิตเป็นใหญ่ (Production emphasis) พฤติกรรมของผู้นำแบบนี้พยายามกระตุ้นให้มีการปฏิบัติงานอย่างเต็มที่ตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เพื่อส่งเสริมให้มีการทุ่มเทกำลังกายกำลังใจต่อการผลิตให้มาก

๔. ลักษณะที่ตื่นตัวอยู่เสมอ (Sensitivity) พฤติกรรมของผู้นำแบบนี้ มักคำนึกถึงสัมพันธภาพระหว่างกันในสังคม และปัจจัยต่าง ๆ ทั้งจากภายในและภายนอกหน่วยงานอยู่เสมอ และพยายามปรับปรุงแก้ไขให้ตนเองและองค์การประสานสอดคล้องกับปัจจัยและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น เพื่อให้องค์การเจริญก้าวหน้าต่อไป

ผลจากการวิเคราะห์ของ Halpin และ Winer นี้ ได้มีผู้นำไปใช้อย่างกว้างขวาง เพราะเขาได้นำ “ลักษณะที่มีการเอาใจใส่ดี” กับ “ลักษณะที่วางแนวให้ปฏิบัติ” ไปใช้ อันเป็นผลทำให้ผลผลิตขององค์การสูงขึ้น จึงได้รับความนิยมมาก

ค. พิจารณาผู้นำกับผลผลิตขององค์การ ผู้บังคับบัญชาหรือหัวหน้างานเป็นผู้ปฏิบัติงานใกล้ชิดกับผู้ใต้บังคับบัญชา ความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้างานและผู้ใต้บังคับบัญชาจึงไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ และจะเป็นผลสะท้อนไปถึงผลิตภาพขององค์การโดยตรง

๑. ผู้นำแบบเจ้าระเบียบ (Regulative leaders) ในการปฏิบัติงานของผู้นำประเภทนี้มักจะถือตามระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ข้อบังคับไม่ชอบเปลี่ยนแปลง ถึงแม้ระเบียบแบบแผนที่วางไว้ไม่ทันสมัยแล้วก็ตาม ขาดการยืดหยุ่นเป็นบุคคลที่ระมัดระวังและยึดถือระเบียบเป็นเรือนตาย

๒. ผู้นำแบบบงการ (Directive leaders) ผู้นำแบบนี้ชอบปฏิบัติงานแบบใช้อำนาจคล้ายกันกับแบบอัตนิยมที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้นำแบบนี้ทราบแต่วิธีออกคำสั่งแต่อย่างเดียว แต่ไม่รู้จักวิธีการสอนและทำงาน ขาดหลักมนุษยสัมพันธ์สร้างบรรยากาศในสถานที่ทำงานเต็มไปด้วยความ

กลัวและหวาดเกรง ความสัมพันธ์ระหว่างหัวหน้างานกับผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นไปในลักษณะแบบทางการ

๓. ผู้นำแบบจูงใจ (Persuasive leaders) ในการทำงานของผู้นำประเภทนี้ เชิงอะลุ่มอล่วยซึ่งกันและกัน โดยเปิดโอกาสให้ลูกน้องแสดงความคิดเห็นทั้งเชิญมาประชุมแสดงความรับผิดชอบร่วมกันและในการติดต่อประสานไปในรูปของการติดต่อสื่อสารด้วยกันสองทาง และอาศัยยึดหลักการทำงาน คือหลักความสามัคคีธรรมเป็นเครื่องยึดถือในการปฏิบัติงาน

๔. ผู้นำแบบร่วมใจ (Participative leaders) การปฏิบัติงานของผู้นำแบบนี้ ส่วนใหญ่คล้ายกับการใช้อำนาจแบบประชานิยมและแบบจูงใจ คือนิยมปรึกษาหารือตามความเห็นว่าควรจะปฏิบัติงานไปในรูปและแนวทางใดบ้าง โดยใช้ศิลปะเป็นการจูงใจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงาน และเปิดโอกาสให้แต่ละคนมาแสดงความคิดเห็นร่วมกันเพื่อช่วยสร้างสรรค์ให้แก่เพื่อนร่วมงานในการยึดถือและปฏิบัติงานร่วมกัน

๕.๓ หน้าที่ของผู้นำ

๑. เป็นนักบริหารที่ดี (Good executive)

๒. เป็นผู้วางนโยบาย (Policy maker)

๓. เป็นผู้วางแผน (Planner)

๔. เป็นผู้เชี่ยวชาญ (Expert)

๕. เป็นผู้แทนของกลุ่มในการติดต่อภายนอก (External group representative)

๖. เป็นผู้รักษาสัมพันธภาพระหว่างผู้ใต้บังคับบัญชากับผู้บังคับบัญชา (Control of internal relationship)

๗. เป็นผู้ให้คุณและโทษ (Purveyor rewards and punishments)

๘. เป็นผู้อนุญาโตตุลาการ (Arbitrator)

๙. เป็นสัญลักษณ์ของสมาชิก (Group symbol)

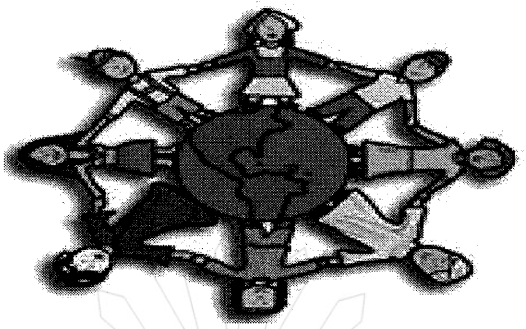
๑๐. เป็นแบบอย่างที่ดี (Exempler)

๑๑. เป็นนักอุดมคติ (Ideologist)

๑๒. เป็นผู้ยอมรับผิดในการปฏิบัติงานขององค์การ (Scapegoat)

๕.๔ บทบาทของผู้นำต่อทางด้านมนุษยสัมพันธ์

“Give people what they want and then you can get what you want”



คุณสมบัติอันจำเป็นสำหรับความสำเร็จของผู้นำ

๑. ด้านพื้นฐานและประสบการณ์ (Background and experience)

๒. ด้านสติปัญญาและคุณภาพทางสมอง (Intellectual and mental qualities)

๑. ความสามารถทางด้านภาษา (Verbal ability)

๒. ความสามารถทางด้านเหตุผล (Reasoning ability)

๓. ความสามารถจดจำ (Memory ability)

๔. ความสามารถด้านความรอบรู้ทั่วไป (General mental ability)

๕. ความสามารถในการตัดสิน (Judgment ability)

๖. ความสามารถในการยืดหยุ่นได้ (Flexibility ability)

๓. ด้านคุณลักษณะทางร่างกาย (Physical attributes)

๔. ด้านบุคลิกภาพและความสนใจ (Personality and interests)

ศิลปะของการเป็นผู้นำที่ดี

๑. ต้องซาบซึ้งถึงนโยบาย อำนาจหน้าที่ และกิจการงานในหน่วยงานของตน

๒. ต้องมีแผนในการดำเนินงาน และหมั่นเอาใจใส่ปรับปรุงอยู่เสมอ

๓. ต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ ปรับปรุงตนเองให้ทันสมัยอยู่เสมอ

๔. ต้องจัดให้มีระบบการติดต่อกับผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีประสิทธิภาพ

๕. ต้องรู้จักใช้คนให้เหมาะสมกับงาน

๖. ต้องมีความซื่อสัตย์

๗. ต้องติดตามงานอยู่เสมอ

๘. ต้องรู้จักพิจารณาลำดับความสำคัญของงาน งานด่วนต้องรีบทำก่อน

๙. ต้องเป็นผู้มีพรหมวิหารสี่

๑๐. ต้องมีความยุติธรรม

๑๑. ต้องเป็นคนตรงต่อเวลา

๑๒. ต้องหมั่นอบรมผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีความสามารถในการทำงาน

๑๓. ต้องเป็นคนมีความคิดริเริ่ม และสนับสนุนให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความคิดริเริ่มด้วย

๑๔. ต้องกระตุ้นและสนับสนุนให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแสดงความคิดเห็น และหาทางปรับปรุงงานของหน่วยงานของตนอยู่เสมอ

๑๕. ต้องเป็นคนใจกว้าง และมีใจหนักแน่นต่อสภาพการณ์และคำพูดที่ขัดแย้งหรือที่ไม่เป็นมิตร

๑๖. อย่าเป็นคนหูเบา ต้องฟังความเห็นทุกด้านก่อน แล้วจึงสั่งการหรือปฏิบัติการ แต่อย่าเมินต่อข่าวลือหรือคำบอกเล่า

๑๗. ต้องเป็นผู้ที่กล้ายอมรับผิด

๑๘. ต้องให้ความสนใจและเอาใจใส่ในความเป็นอยู่ของผู้ใต้บังคับบัญชา

๑๙. ต้องขยันขันแข็งในการงาน อุทิศเวลาให้แก่หน้าที่การงาน

๒๐. จงยกย่องชมเชยผู้กระทำดี และควรทำต่อหน้าผู้อื่นเมื่อมีโอกาส

๒๑. จงดุ หรือ “เล่นงาน” ผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเงียบ ๆ อย่าให้ใครได้ยิน

๒๒. ต้องแสดงให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเห็นว่า ความก้าวหน้าของเขาขึ้นอยู่กับผลแห่งการปฏิบัติงานของเขามากกว่าสิ่งอื่นใด

๒๓. ต้องให้เกียรติผู้ที่เสนอความคิดเห็นหรือวิธีการไว้ อย่าอ้างเอาความคิดเห็นหรือวิธีการที่ผู้อื่นเสนอว่าเป็นของตน

๒๔. อย่าเป็นคนโลเลหรือเปลี่ยนใจบ่อย ๆ

๒๕. ต้องเป็นผู้สั่งและอำนวยการที่ดี

๒๖. จงเป็น “ผู้นำ” ของผู้ใต้บังคับบัญชา มิใช่ผู้ถือแส้คุมอยู่เบื้องหลัง

๒๗. ต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

๕.๕ การฝึกและปฏิบัติตนให้เป็นผู้นำที่ดี

๑. การปฏิบัติต่อตนเอง

๑.๑ ต้องมีจิตใจเป็นผู้นำ

๑.๒ ต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้ร่วมงาน

๑.๓ ต้องสุภาพอ่อนโยน

๒. การปฏิบัติต่อหน้าที่การงาน

๒.๑ การที่จะปฏิบัติตนให้เป็นผู้รู้

๒.๒ การปฏิบัติตนในฐานะผู้นำ

ความสามารถของผู้นำที่ดี

๑. ความสามารถในการทำงาน

๒. ความสามารถในการจูงใจ

๓. ความสามารถในการควบคุม

๔. ความสามารถในการประสานงาน

๕. ความสามารถในการตัดสินใจ

๖. ความสามารถในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์

การปรับปรุงความสามารถในการเป็นผู้นำ

๑. ความสามารถที่จะปฏิบัติงานให้ผิดพลาดน้อยที่สุด

๒. ความสามารถในการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้นำที่ดีตลอดเวลา

๓. ความสามารถในด้านหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ

๔. ความสามารถในการวางแผนการดำเนินงาน

๕. ความสามารถในการแสวงหาคำแนะนำต่าง ๆ อยู่เสมอ

๖. ความสามารถในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

๗. ความสามารถด้านกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ

จริยธรรมสำหรับผู้นำ

จริยธรรม มีความหมายถึงหลักแห่งความประพฤติในทางที่ชอบ เป็นมาตรฐานแห่งการปฏิบัติตนในสังคมที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง จริยธรรมจึงเป็นเรื่องของระบบความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่ถูกต้องดีงามของสังคม ซึ่งมีส่วนกำหนดพฤติกรรมของบุคคลไม่ว่าจะเป็นผู้บริหารหรือฝ่ายรับการบริหาร

ในฐานะที่เราเป็นพุทธมามกะเป็นส่วนใหญ่ การกล่าวถึงจริยธรรม สมควรจะพิจารณาผ่านพุทธธรรม ซึ่งมีคำสอนสำหรับผู้นำหรือนักบริหาร ให้ประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้อง ชอบธรรม ทั้งที่เป็นหลักการบริหารโดยธรรม วิธีการบริหารโดยธรรม และวิถีการดำรงชีวิตโดยธรรมของผู้นำหรือนักบริหาร

๕.๖ อภิปรายผลการวิจัย

การบริหารโดยหลักพุทธธรรมของผู้นำ

พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศหลักพุทธธรรมหลายหลักที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบริหาร ทั้งโดยตางและโดยอ้อม ในที่นี้รวมเรียกหลักธรรมเหล่านั้นว่า หลักธรรมการบริหารโดยธรรม หลักการบริหารนี้ประกอบด้วยหลักอธิปไตย ๓, หลักจักรวรรดิวัตร, หลักทศพิธราชธรรม, หลักกัลยาณวัตร, หลักราชสังคหวัตถุ และหลักพรหมวิหาร**หลักอธิปไตย** เป็นหลักธรรมและเป็นข้อปฏิบัติที่มีอยู่ในนักบริหารผู้นำทุกคน บางคนเป็นอัตตาธิปไตย บางคนเป็นโลกาธิปไตย และบางคนก็เป็นธรรมาธิปไตย กล่าวคือ

๑) อธิปไตย ๓

๑. อัตตาธิปไตย เป็นการถือตน ถือฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ

๒. โลกาธิปไตย ถือความนิยมของโลกเป็นใหญ่ ผู้เป็นโลกาธิปไตย

๓. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ถือเอาตามที่วิเคราะห์พิจารณาอย่างดีที่สุด

สอดคล้องกับงานวิจัยของ**พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมฏฺฐเมธี** ที่ว่า ภาวะผู้นำ เป็นคุณลักษณะที่มีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับให้ผู้นำและผู้บริหารทุกระดับและเป็นกลไกให้การบริหารงานบรรลุตามวัตถุประสงค์ และความหมายของภาวะผู้นำ การที่จะเป็นผู้นำที่ดีที่มีความรู้และความสามารถ ก็ต้องสร้างภาวะผู้นำให้แก่ตัวเอง โดยเริ่มจากการพัฒนาที่จิตใจของตน และยึดหลักธรรมในการบริหารงาน หลักธรรมที่ใช้สำหรับผู้นำในพระไตรปิฎก ได้แก่ หลักราชสังคหวัตถุ อคติจักรวรรดิวัตร อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม พรหมวิหารธรรม สาราณียธรรม อธิปไตย และหลักสัปปุริสธรรม และนอกจากนี้ผู้นำที่ดีต้องรู้จักใช้หลักธรรมในการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง ผู้นำที่มีปัญหาในการบริหารงานกับผู้ร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาส่วนหนึ่ง สืบเนื่องจากการขาดภาวะผู้นำที่ประกอบด้วยหลักธรรมดังกล่าวเป็นประการสำคัญ

๒) หลักจักรวรรดิวัตร เป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินกุศโลบาย หรือวิเทโศบายทางการบริหาร ซึ่งสรุปรวมแล้ว มี ๕ ประการสำคัญ คือ

ประการแรก ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพบูชาธรรม

ประการที่สอง จัดการรักษา คุ้มครองป้องกันและทะนุบำรุงแก่ชนทุกหมู่เหล่าในอาณาจักรด้วยความชอบธรรมและเป็นธรรม

ประการที่สาม ไม่ให้มีการกระทำผิดธรรมเกิดขึ้นในแว่นแคว้น

ประการที่สี่ ชักนำให้คนทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรม

และประการสุดท้าย ปรึกษาสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์

หลักราชสังคหวัตถุ เป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชน ๔ ประการ

ประการแรก บำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร

ประการที่สอง บำรุงข้าราช รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ

ประการที่สาม ความรู้จักผูกน้ำใจประชาชนด้วยการส่งเสริม อาชีพ

และประการสุดท้าย ความมีวาจาอันดูดดื่มน้ำใจ ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน สอดคล้องกับแนวความคิดของ **พระธรรมปิฎก (ปอ.ประยุต ปยุตฺโต)** ที่กล่าวถึงภาวะผู้นำว่า คือ บุคคลที่จะมาประสาน ช่วยให้คนทั้งหลายช่วยกันโดยที่ว่าจะเป็นการอยู่ร่วมกันก็ตาม หรือทำการร่วมกันก็ตามให้พากันไปด้วยดีสู่จุดหมายที่ดีงาม ผู้นำจะต้องมีความสามารถในการที่จะไปเกี่ยวข้องหรือปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นทุกอย่างให้ถูกต้อง และได้ผลดีตามองค์ประกอบ เหล่านี้ คือ ตัวผู้นำ ตัวผู้ตามจุดหมายหลักการและวิธีการ สิ่งที่จะทำและ

สถานการณ์ ด้วยคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือ สิ่งที่ประสบ ซึ่งอยู่ภายนอกว่าทำอย่างไรจะผ่านไปได้ด้วยดี ในท่ามกลางสังคมสิ่งแวดล้อมหรือ สิ่งที่ประสบ เช่น ปัญหา

๓) หลักทศพิธราชธรรม เป็นคุณธรรมของผู้บริหารบ้านเมืองหรือธรรมของนักบริหารสำหรับการควบคุมตนเอง การใช้อำนาจหน้าที่ และการบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ๑๐ อย่าง คือ

๑. การให้
๒. ความประพฤติดีงาม
๓. การบริจาค
๔. ความซื่อตรง
๕. ความอ่อนโยน
๖. การเอาชนะความชั่ว
๗. ความไม่โกรธ
๘. ความไม่เบียดเบียน
๙. ความอดทน
๑๐. ความไม่คลาดธรรม

สอดคล้องกับงานวิจัยของ**พระมหานภชล โฆสิเมธี** ที่ว่า “จริยธรรมสำหรับผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีของผู้นำ ทฤษฎีจริยธรรมสำหรับผู้นำทางพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมสำหรับผู้นำมี ๔ ระดับ คือ จริยธรรม ของผู้นำทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ได้ใช้หลักธรรมตามหลักด้านต่าง ๆ เช่น ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิธรรม ทำให้เห็นคุณค่าทางจริยธรรมความเป็นผู้นำเกิดขึ้นจากการฝึกอบรม จึงจะสามารถเป็นผู้นำที่ดีได้ นำพาตน ประชาชน สังคมประเทศชาติสู่ความร่มเย็นสันติสุข

๔) หลักกัลยาณวัตร เป็นหลักธรรมสำหรับผู้บริหารซึ่งมีการวินิจฉัยเนื้อหาสาระเช่นเดียวกับหลักทศพิธราชธรรม คือเป็นหลักธรรมที่ใช้ควบคุมความประพฤติของตนเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มคุณภาพให้กับชีวิต สอดคล้องกับงานวิจัยของ**พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม)** ได้กล่าวไว้ใน “ภาวะผู้นำเชิงพุทธ” ว่าผู้นำ คือ บุคคลซึ่งถูกแต่งตั้งขึ้นหรือได้รับการยกย่องขึ้นให้เป็นหัวหน้ามีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชา และอาจชักนำพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชนไปในทางดีหรือชั่วได้ซึ่งเรียกผู้นำตามลักษณะนี้ว่า ผู้นำแบบพลวัต (Dynamic Leader) ซึ่งถ้าหากนำไปในทางที่ถูกที่ควรก็เรียกว่า เป็นผู้นำในทางที่ดี ถ้าหากนำไปในทางไม่ถูกต้อง ปฏิบัติการอันเป็นปฏิปักษ์ต่อระเบียบแบบแผนของสังคมก็เรียกว่า เป็นผู้นำนิเสธ คือนำไปในทางที่ไม่ดี

๕) หลักพรหมวิหาร เป็นหลักธรรมสำหรับการกำกับความประพฤติและการปฏิบัติตนต่อผู้อื่นโดยชอบธรรม กล่าวคือ

๑. จะต้องมีความเมตตาเป็นความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข มีจิตแผ่ไมตรีและประโยชน์แก่มนุษย์

๒. มีกรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของมนุษย์

๓. มีมุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข

๔. และมีอุเบกขา คือ การวางใจเป็นกลางพิจารณาเห็นกรรมและวิบากของมนุษย์ว่าเป็นไปอย่างมีเหตุ มีปัจจัย ผู้มีพรหมวิหารจึงเป็นผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต)** ว่า สงฆ์ผู้นำสังคม, ได้กล่าวถึง ภาวะผู้นำไว้ว่า ความมีคุณธรรม มีคุณสมบัติในการริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ ในการรวมเอากายรวมเอาใจของมวลชนหรือประสาน ร้อยรวมคนจำนวนมากให้เห็นดี เห็นชอบแล้วดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ดีงามอันเดียวกัน เป็นผู้คิดริเริ่มหรือยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นหรือที่ผ่านมาเป็นสิ่งถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งเป็นผู้เสียสละ กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนบุคคลอื่นๆ เป็นต้น พูดให้สั้นๆ ว่า ภาวะผู้นำ คือ คุณความดี ของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามแก่สังคมและมนุษย์ชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถความบากบั่นเอาจริง เสียสละ มีความหนักแน่น อดทน รอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปรารถนาดีต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนามรวมทั้งสามารถในการประสานงานการชี้แจงและแนะนำชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันออกไป ให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเดียวกัน มีใจเดียว มุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไป ในทิศทางเดียวกันเพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกันมีคุณธรรม

๖) หลักสัปปุริสธรรม คือธรรมของผู้นำหรือสัตบุรุษ คือรู้จักอรรถ รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริวาร รู้จักเลือกคบคน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระสามารถ อานนฺโท** ได้ทำการศึกษาเรื่อง ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม พบว่า ผู้นำโดยทั่วไปและภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม เป็นผู้นำที่มีลักษณะเป็นศูนย์รวม มีหลัก การ มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินงาน มีการประเมินตน มีการรู้จักประมาณความพอดีในทุกกรณี รู้จักเวลาที่เหมาะสมในการดำเนินกิจการ รู้ระเบียบโครงสร้างของสังคม ตลอดจนรู้จักประเภทของบุคคลที่ควรคบหา ทำให้สามารถเป็นผู้นำที่เหมาะสมกับหน้าที่และนำความสงบมาสู่สังคมได้

๗) รู้หลักการครองตน หลักการปกครองที่ทำให้ผู้นำประสบผลสำเร็จ อีกแบบหนึ่ง คือ

๑. รู้จักครองตน คือการบังคับตนให้อยู่ในกรอบวินัยที่ดี

๒.รู้จักครองคน คือการปกครองคนโดยอาศัย ยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง ข่มคนที่ควรข่ม คือรู้จักการใช้พระเดชและพระคุณ

๓. รู้จักครองงาน คือการรู้จักจัดการกับหน้าที่การงานไม่เอาไปผสมปนเป กัน สอดคล้องกับแนวคิดของ **นงลักษณ์ สุทธิวัฒนพันธ์** ได้กล่าวไว้ใน “การพัฒนาบุคลิกผู้นำและ

ผู้บริหาร" ว่าภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นกระบวนการ มิใช่บุคคล ถึงแม้ ว่าจะขึ้นอยู่กับความชอบธรรมในการใช้อำนาจของตัวผู้นำ ซึ่งเป็นศูนย์กลางและเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการภาวะผู้นำและผู้ตามเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ขาดไม่ได้ หากไม่มีผู้ตามจะมีผู้นำไม่ได้ จึงสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำเป็นกระบวนการของการมีอิทธิพลเหนือกลุ่ม เพื่อการกำหนดเป้าหมาย และการบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม และหากกล่าวถึงความเข้มแข็งของภาวะผู้นำในองค์การ จะดูได้จากความ สำเร็จในการบรรลุเป้าหมายดังกล่าว และ ของ **นันทวรรณ อิสรานุวัฒน์ชัย** ได้ศึกษาเรื่อง ภาวะผู้นำในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม จากผลการศึกษา พบว่า ภาวะผู้นำที่ดีตามหลักพุทธธรรมผู้นำจะต้องยึดหลัก "ธรรม" เช่น พรหมวิหาร ๔ ธรรมาธิปไตย พละ ๔ และสัปปุริสธรรม ๗ เป็นต้นเป็นคุณธรรมสำหรับการปฏิบัติหน้าที่ของตน เพื่อให้สามารถดำเนินกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จที่วางไว้ และนำพาหมู่คณะและสังคมไปสู่ความสงบสุขและมั่นคงตลอดไป รูปแบบผู้นำยุคโลกา ภิวัตน์ ที่เกิดจากการประยุกต์ของภาวะผู้นำตามแนวคิดตะวันตกและหลักพุทธธรรมย่อมประกอบด้วยหลักการ ๓ ประการ คือ หลักการครองตน ครองคน และครองงานโดยมุ่งเน้นให้ผู้นำเกิดการพัฒนาตน พัฒนาคน และพัฒนาระบบงานให้มีคุณภาพและสมบูรณ์แบบ

๘. ผู้นำที่พึงประสงค์

ผู้นำที่พึงประสงค์จะต้องดีพร้อมทั้งกาย วาจา และใจ มีคุณธรรมจริยธรรม ไม่เป็นที่รังเกียจของคนทั่วๆ ไป เปี่ยมด้วยความซื่อสัตย์ รับผิดชอบ มีวินัย ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **รังสรรค์ ประเสริฐศรี** ที่ได้กล่าวไว้ใน"ภาวะผู้นำ" ว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรมส่วนตัวของบุคคลคนหนึ่งที่จะชักนำกิจกรรมของกลุ่ม ให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน หรือเป็นความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลระหว่างผู้นำและผู้ตาม ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันหรือเป็นความสามารถที่จะสร้างความเชื่อมั่นและให้การสนับสนุนบุคคลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายองค์การ ผู้นำเป็นบุคคลที่ทำให้องค์การประสบความก้าวหน้าและบรรลุผล

๙. ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติ บุคลิกภาพ ภาวะผู้นำ พฤติกรรมที่มีส่วนร่วม

เพราะผู้นำที่ดีจะต้องมีทัศนคติที่ดี มีบุคลิกภาพเป็นที่น่าเคารพยำเกรง สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ดุจดาว สุวรรณนิเวศน์** (๒๕๔๗, หน้าบทคัดย่อ)ทำการวิจัยเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติบุคลิกภาพ ภาวะผู้นำ และพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาล : ศึกษาเฉพาะกรณีพยาบาลโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า" ผลการวิจัยพบว่า

๑. ด้านอายุ การศึกษา ทัศนคติของพยาบาลมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและการรับรองคุณภาพโรงพยาบาล คือ พยาบาลอายุมากการศึกษาสูงมีความรับผิดชอบมาก ส่วนพยาบาลอายุน้อยการศึกษาน้อยมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและการรับรองคุณภาพโรงพยาบาลน้อยมาก ฉะนั้น ผู้บริหารควรกระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุน และเปิดโอกาสให้พยาบาลที่มีอายุน้อยมีส่วนในการเสนอความคิดเห็น

จัดการวางแผนการร่วมประชุม ปรับปรุง แก้ไข เสนออุปสรรค กำหนดกฎเกณฑ์และปลูกฝังจิตสำนึกส่งเสริมประชาสัมพันธ์ด้านนโยบายให้ข้อมูลชัดเจน สร้างทัศนคติที่ดีต่อระบบการพัฒนา และรับรองคุณภาพรงพยาบาลให้เกิดประโยชน์ทั้งกับโรงพยาบาลพยาบาลและผู้ป่วย โดยทั้งนี้ควรอยู่ในขอบเขตการควบคุมดูแลของผู้บังคับบัญชา

๒. ด้านบุคลิกภาพแบบเปิดรับประสบการณ์ และแบบพิถีพิถันของพยาบาลมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนา และรับรองคุณภาพโรงพยาบาลส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง ระดับสูง ฉะนั้น ผู้บริหารควรพัฒนาบุคลิกภาพของพยาบาลให้อยู่ในระดับสูงขึ้น โดยกระตุ้นให้พยาบาลได้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

๓. การรับรู้ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง มีความสัมพันธ์ในทางบวกกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาล คือ พยาบาลส่วนใหญ่มีการรับรู้ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงในระดับสูงควรรักษาไว้ ผู้บริหารจึงควรพัฒนาการมีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงโดยนำหลักหมุนเวียนกันเป็นหัวหน้าทีมกิจกรรม เพื่อให้พยาบาลมีประสบการณ์และมีทักษะความชำนาญในการเป็นผู้นำเพิ่มขึ้น

๑๐. ผู้นำต้องมีสัปปุริสธรรม คือธรรมของคนดี

หมายถึงคนดีในทางพระพุทธศาสนาต้องมีธรรมของสัตบุรุษ คือคนดี ๗ ประการ คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักกาล รู้ประมาณ รู้จักเลือกคบคน รู้จักชุมชน จึงจะได้ชื่อเป็นเป็นผู้นำที่ดี สอดคล้องกับงานวิจัยของ **นรี ภวกานตานันท์** ได้ทำวิจัยเรื่องการเมืองการปกครองในแนวพระพุทธศาสนา : ศึกษาจากนักคิดและพระตรีปิฎก ผลของการวิจัยพบว่าระบบการเมืองการปกครองที่ดีนั้น ในพระไตรปิฎกมิได้กำหนดว่าจะต้องมีรูปแบบประการใด หากแต่ให้นำหลักธรรมาธิปไตยหรือการใช้หลักธรรมเป็นแม่บท เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญนั่นเอง ซึ่งหลักธรรมาธิปไตยมีพื้นฐานจาก “โพธิปักขิยธรรม” โดยในสมัยพุทธกาลก็นำหลักธรรมดังกล่าวมาใช้กับรูปแบบการปกครองที่มีอยู่ในขณะนั้นทั้ง ๒ รูปแบบ คือการปกครองแบบสาธารณรัฐใช้หลักทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร เป็นสำคัญ ส่วนผู้ปกครองที่ดีและทรงคุณธรรมจะเป็นผู้ที่มีลักษณะของมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ (ลักษณะทางกายภาพ) และจะต้องเป็นสัตบุรุษปฏิบัติธรรมชาติตามฐานะแห่งตน เช่น ธรรมของนักปกครอง ธรรมของสมาชิกในสังคม และของ **พัชราวดี ชูภักดี** ได้ทำการศึกษาเรื่อง การนำหลักทศพิธราชธรรมไปใช้ในการบริหาร :ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลจากการศึกษาพบว่า หลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนามีความสำคัญสำหรับผู้ปกครองหรือผู้บริหารที่พึงยึดถือปฏิบัติในการปกครองและบริหารบ้านเมือง เพราะรัฐจะเจริญก้าวหน้าหรือประชาชนจะประสบความสงบสุขได้นั้น ผู้ปกครองต้องยึดหลักธรรมในการปกครองเป็นสำคัญ ผู้บริหารงานเทศบาลเมืองทุ่งสงมีความเข้าใจและยึดถือหลักทศพิธราชธรรมในการปฏิบัติงานมาโดยตลอด และได้นำไปประยุกต์ใช้กับการบริหารเทศบาล ตามนโยบายการบริหาร ๑๐ เมืองพัฒนากับ

หลักการบริหารงานภาครัฐแนวใหม่ เน้นการพัฒนาคนเพราะจะนำไปสู่การพัฒนางานให้มีคุณภาพ เพื่อให้ทันต่อกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงในทุกวัน สิ่งสำคัญ คือ ตัวผู้ปกครองหรือผู้บริหารจะต้องยึดถือปฏิบัติในหลักทศพิธราชธรรม และรู้จักบริหารตนเองก่อนแล้วจึงจะนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารคนและบริหารงานได้ดี ปัญหาต่าง ๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และด้านสังคม ก็จะไม่เกิดขึ้นเมื่อผู้บริหารประพฤติตนโดยยึดหลักธรรมในการปกครอง และทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนในท้องถิ่นสืบไป

๕.๗ ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย หรือ สกว. ควรให้ทุนวิจัยภาวะผู้นำด้านต่าง ๆ แก่สถาบันการศึกษา เช่นผู้นำระดับโลก ผู้นำระดับประเทศ เป็นต้น

๒) สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ควรให้ทุนทำวิจัยแก่นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา เกี่ยวกับภาวะผู้นำในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น

๓) มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ควรให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัยแก่นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อต่อยอดจากงานวิทยานิพนธ์

๒. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

๑) มหาวิทยาลัยควรคัดสรรงานวิทยานิพนธ์ดีเด่นและให้ทุนในการทำวิจัยเพื่อต่อยอดในระดับสูง

๒) สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ควรให้ทุนแก่นักศึกษาที่มีผลงานวิทยานิพนธ์ดีเด่น เพื่อส่งเสริมนักวิจัย

๓) สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ควรจะมีการประกวดงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาประจำปีโดยมีรางวัลปลอบใจบ้างตามสมควร

๔) สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ควรสรรหาวารสารในการลงบทความวิจัยของคณาจารย์หรือเจ้าหน้าของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่ได้ทำวิจัยแล้ว และวารสารนั้นอยู่ในฐาน ๑ หรือ ฐาน ๒ ก็ได้

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๓๙) และฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๓๔). **พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๐, ๑๑, ๑๓, ๑๕, ๒๐, ๒๑, ๒๓, ๒๗, ๒๘, ๘๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. มูลนิธิ. (๒๕๔๖). **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๗. ๑๑,๑๓. ๓๓. ๓๖. ๓๗. ๕๘. ๕๙**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข้อมูลปฐมภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กวี วงศ์พุฒ. (๒๕๓๙). **ภาวะผู้นำ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กิติ ตยัคคานนท์. (๒๕๓๕). **ภาวะผู้นำ** .

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. และพันเอกหญิงนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (๒๕๕๑). **ผู้นำที่ดี.**

จักร พันธ์ชูเพชร. (๒๕๔๘). **คุณลักษณะผู้นำที่ดี**.

จำนง เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (๒๕๔๘). ทัศนะทางการเมืองของ ขงจื้อ จอนล๊อค และแอนครู แฮร์วูด.

ฉายศิลป์ เชี่ยวชาญพิพัฒน์ และคณะ. (๒๕๒๗). **ภาวะผู้นำ**.

ชัยอนันต์ สมุทรวณิช. (๒๕๒๐). **หลักพุทธธรรมแสดงความเป็นสากลที่ทุกคนพึงปฏิบัติ** .

เดโช สวนานนท์. (๒๕๔๕). **การปกครอง**.

ติน ปรัชญาพฤทธิ์. (๒๕๒๗). **ทฤษฎีภาวะผู้นำ**.

ถวิล ธาราโภชน์. (๒๕๓๒). **ลักษณะผู้นำ**.

เถาวัลย์ นันทาภิวัฒน์. (๒๕๒๑). **ภาวะผู้นำ**.

ธรรมรส โชติกุญชร. (๒๕๑๙). **ลักษณะผู้นำ**.

ธีรโชติ เกิดแก้ว. (๒๕๔๗). **ผู้นำที่ดี.** กรุงเทพมหานคร : เลี่ยงเชี่ยงการพิมพ์.

ธีรยุทธ บุญมี. (๒๕๔๐). **การพัฒนามนษย์**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นงลักษณ์ สุทธิวัฒนพันธ์. (๒๕๓๙). **การพัฒนาบุคลิกผู้นำและผู้บริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด.

นพพงษ์ บุญจิตราดุล. (๒๕๔๐). **ผู้นำคือผู้ที่มีอิทธิพล** .

นิตย์ สัมมาพันธ์. (๒๕๔๖). **ภาวะผู้นำ**.

บุญจันทร์ เขมกาโม. (๒๕๔๙). **คุณลักษณะผู้นำที่ดี** .

ประยงค์ สุวรรณ บุบผา. (๒๕๓๕). **คุณลักษณะผู้นำที่ดี.**

ประเวศ วะสี, ศาสตราจารย์นายแพทย์. (๒๕๓๘). **ผู้นำที่ดี**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.

ปรีชา ช้างขวัญยืน, ศาสตราจารย์. (๒๕๓๕). **ผู้นำที่ดี**.

พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม). (๒๕๔๙). **ภาวะผู้นำเชิงพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : นิติธรรม การพิมพ์.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (๒๕๔๙). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๔๖). **คิหิสุข** คือสุขของคฤหัสถ์ควรมี ๒๕๔๓ หน้า ๗๘๖ - ๗๘๗.

_____. (๒๕๓๔). **ทศวรรษธรรมทัศน์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา.

_____. (๒๕๔๖). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). **ผู้นำที่ดี**

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล). (๒๕๔๘). **คุณลักษณะผู้นำที่ดี**.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (๒๕๔๐). **ผู้นำที่ดี**.

พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนฺทโร. (๒๕๕๐). **คุณลักษณะผู้นำที่ดี**.

พระวิสุทธิโสภณ. (๒๕๔๓). **ผู้นำที่ดี**.

พระศรีปริยัติโมลี. (๒๕๔๗). **สงฆ์ผู้นำสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มนตรี ธีรธรรมพิพัฒน์. (๒๕๔๐). **คุณลักษณะผู้นำที่ดี**.

รังสรรค์ ประเสริฐศรี. (๒๕๔๔). **ภาวะผู้นำ,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนธัชการพิมพ์ จำกัด.

รับขวัญ ภาคภูมิ. (๒๕๔๖). ความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหารสถานศึกษากับสุขภาพองค์กรของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานพื้นที่การศึกษา

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, รศ.ดร.. (๒๕๔๙). **ผู้นำที่ดี** .

วศิน อินทสระ. (๒๕๒๘). **การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธธรรม** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย.

วิโรจน์ สารรัตนะ. (๒๕๓๙). **ภาวะผู้นำ : หลักการและทฤษฎี**. กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒ

ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ. (๒๕๔๑). **ผู้นำ.** กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกการพิมพ์.

ส. ศิวรักษ์. (๒๕๔๗). **ผู้นำที่ดี**.

สมคิด จาตุศรีพิทักษ์. (๒๕๔๔). **ภาวะผู้นำ**.

สมบูรณ์ สุขสำราญ. (๒๕๒๗). **ผู้นำที่ดี.** กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช.

สมพงษ์ เกษมสิน. (๒๕๒๖). **ภาวะผู้นำ.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมพิศ วิชญวิเชียร. (๒๕๔๒). **ความสามารถผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

สุขุม นวลสกุล. (๒๕๔๒). **การปกครอง**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์. (๒๕๔๕). **ภาวะผู้นำ : ทฤษฎีและปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : บุคส์.

เสถียร โพธินันทะ. (๒๕๓๒). **ประวัติพุทธศาสนามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร หอมขจร และคณะ. (๒๕๒๘). **ผู้นำที่ดี.** กรุงเทพมหานคร.

เสม พริ้งพวงแก้ว. (๒๕๓๑). **เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร : เชษฐการพิมพ์.

เสริมชัย ชยมงฺคโล. (๒๕๔๘). **ลักษณะของผู้นำที่ดี**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์. (๒๕๓๖ ก). **ทฤษฎี และแนวปฏิบัติในการบริหารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อาชวัน วายวานนท์. (๒๕๒๐). **ลักษณะผู้นำ** กรุงเทพมหานคร.

อานนท์ อาภาภิรม. (๒๕๒๘). **นักปรัชญาการเมืองที่เป็นต้นคิดแห่งการปฏิรูป**.

อานันท์ ปันยารชุน. (๒๕๔๖). **ลักษณะผู้นำ** กรุงเทพมหานคร.

อำไพ อินทรประเสริฐ. (๒๕๔๒). **ศิลปะการเป็นผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.

อุทัย หิรัญโต. (๒๕๓๒). **ความหมายของภาวะผู้นำ**.

๒) วารสาร

หริรักษ์ สูตะบุตร. (๒๕๔๐, ๒๘ ตุลาคม). “ความแตกต่างระหว่างผู้นำกับผู้บริหาร”. **วัฏจักร**.

๓) งานวิจัย/วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์

ดุจดาว สุวรรณนิเวศน์. (๒๕๔๗). “ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติ บุคลิกภาพ ภาวะผู้นำ และพฤติกรรมการมีส่วนร่วมรักษาระบบการพัฒนาและรับรองคุณภาพโรงพยาบาล : ศึกษาเฉพาะกรณีพยาบาลโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า”. **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นรี ภวกานตานันท์. (๒๕๓๘). “การเมืองการปกครองในแนวพระพุทธศาสน : ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นันทวรรณ อิสรานุวัฒน์ชัย. (๒๕๕๐). “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ประภัสร์ แสงดา. (๒๕๓๒). “ความคิดเห็นของผู้อำนวยการการประถมศึกษาจังหวัดและนิติกรเกี่ยวกับบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังของนิติการ สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผัน หอมเกตุ. (๒๕๓๔). “การศึกษาคุณลักษณะผู้นำของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาที่พึงประสงค์ของครู อาจารย์ สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราช”. **ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา

พระบุญเรือง จิตธมฺโม (สุทธิชัย), (๒๕๔๙). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ผู้นำในพระพุทธสาสนา : ศึกษาเฉพาะวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหานภชล โฆสิตเมธี (โฆสิตเมธางกูร). (๒๕๕๐).“จริยธรรมสำหรับผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมฏฺฐเมธี (ศิริพันธ์), (๒๕๕๑). “การศึกษาวิเคราะห์หลักผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสามารถ อานนฺโท. (๒๕๔๘). “ภาวะผู้นำตามหลักปุริสธรรม”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พัชราวดี ชูภักดี, (๒๕๔๙). “ศึกษาการนำหลักทศพิธราชธรรมไปใช้ในการบริหาร: ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช”. **สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พิทยา เพชรรักษ์. (๒๕๓๙) . “บทบาทของคณะกรรมการการศึกษา การศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดในเขตการศึกษา ๒”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร. (๒๕๓๒). “ภาวะผู้นำของหัวหน้าคณะวิชาที่ส่งผลต่อประสิทธิผลการบริหารวิชาการในวิทยาลัยครู”. **ปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุรศักดิ์ ม่วงทอง. (๒๕๔๓). “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ : ศึกษาเฉพาะกรณีกำนันและผู้ใหญ่บ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราช”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล.

อุมาพร บุญญาวิโรจน์. (๒๕๔๑). “คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้บริหาร นักปกครอง โรงเรียนเทศบาล ในทัศนะของผู้บริหารโรงเรียนเทศบาลในเขตการศึกษา ๒”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

๒. ภาษาอังฤษ

Barbara Kelleman. (1989). **สรุปความหมายเกี่ยวกับทฤษฎีภาวะผู้นำ**.

Chester I Bernard Chester I Bernard. (1962). **ภาวะผู้นำ.**

Fiedler, F. E., & Chemers, M. M. (1974). Leadership and effective management. Glenview, IL: Scott, Foresman.

Normand L. Frigon Normand L. Frigon. (1996). Sr.& Harry K. Jackson, Jr., **ความหมายผู้นำ**

Ordway Tead Ordway Tead. (1956). **ภาวะผู้นำ**.

Raymond J. Burdy. (1972). **ความหมายผู้นำ**.

Rensis Likert (Rensis Likert. (1967). **ภาวะผู้นำ**.

Stogdill Ralph Stogdill. (1950). **ภาวะผู้นำ** .

Yukl, (1989)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – นามสกุล : พระมหาแว่นภูวริญญ์ กิตฺติปณฺโญ (แสงสุรินทอง)
วัน เดือน ปีเกิด : ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๘
ภูมิลำเนา : บ้านเลขที่ ๑๙ หมู่ ๖ ตำบลเฉลียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดแดงธรรมชาติ ตำบลไทรม้า อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๗ : นักธรรมเอก สำนักเรียน.วัดกิ่งแก้ว สมุทรปราการ
เปรียญธรรม ป.ธ.(สูงสุด)..๓ สำนักเรียน.กรุงเทพมหานคร
ปริญญาตรี สาขาวิชา พุทธศาสตรบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปริญญาโทสาขาวิชา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประสบการณ์การทำงาน

: เลขานุการเจ้าคณะตำบลไทรม้าท่าทราย จังหวัดนนทบุรี